

ISSN :1306-732X

SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

BAHAR SPRİNG

SAYI:1

YIL: 1

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yürürlükteki Program ve Ders Kitaplarına Göre Ortaöğretim Coğrafya Perspektifimiz.....	1-13
<i>Mustafa Girgin ve Mustafa Ertürk</i>	
Alışveriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli: Türkiye Örneği	15-39
<i>Ahmet Çetin</i>	
Dışlama Yöntemi ve Türkiye’de Çekirdek Enflasyon.....	41-56
<i>Servet Ceylan</i>	
İMKB Hizmetler, Mali, Sınai ve Teknoloji Endeksleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi.....	57-70
<i>Serap Duran ve Asuman Şahin</i>	
Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden Konya’ya Göç Edenlerin Sosyo-Kültür Temasları Üzerine Bir Pilot Çalışma.....	71-88
<i>Ahmet Özkiraz</i>	
Türkçe İlk Kur’an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine.....	89-99
<i>Emek Üşenmez</i>	
Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük’ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi.....	101-118
<i>Tuncay Bölü...</i>	

Yürürlükteki Program ve Ders Kitaplarına Göre Ortaöğretim Coğrafya Perspektifimiz

Mustafa Girgin^a

Mustafa Ertürk^b

Özet

Türkiye’de anasınıfından üniversiteye kadar değişen program türlerinde 300 krediyi bulan coğrafya derslerine sinmiş resmi bir perspektifimiz vardır. Geçmişteki bölgesel koşulların karşısında, ama daha çok ulusal tavırların şekillendirdiği bu resmi yapının üç yönü dikkati çeker: ilki çağdaş coğrafyanın etkilerinden iyi korunmuş bir genel coğrafya; ikincisi seçilmiş ülkelerin ansiklopedik bilgileriyle şekillenmiş bir dünya coğrafyası; sonuncusu tüm yönleriyle-yeniden-Türkiye Coğrafyası. Bu yapıdaki programın amaçları doğrultusunda farklı yönlerde ortaya çıkan perspektifi görmeyi amaçlayan bu yazı, ortaöğretim coğrafya dersleri için Talim Terbiye Kurulu’nca 1992 yılında alınan kararlara, programın içeriğine ve son on yılda okutulan ders kitaplarına dayandırılmıştır. Talim Terbiye Kurulu tarafından belirlenen amaçlar, içerik ve seçilmiş onaylı ders kitaplarında geçen beşi evrensel kabul edilen 20 kadar temel coğrafya kavramının taranmasıyla oluşturulan tablolar incelendiğinde ortaya çarpıcı sonuçlar çıkmıştır. Bunların başında kalkınmaya vurgu yapan Türkiye ve bölgeler kavramlarını öne çıkaran kitapların yanı sıra dünya, yer, harita ve ekonomi kavramlarının güçlü olarak görüldüğü örnekler de vardır. Genel olarak bakıldığında coğrafya alanında evrensel kavramların desteklediği belirgin resmi bir perspektifimizin bulunmadığını söylemek yanlış olmaz.

Anahtar kelimeler: coğrafya, program, perspektif, ders kitabı

Abstract

We have got a very formal and detailed perspective of Geography of Turkey from preschool to university education. An average person receives nearly 300 credits of Geography from preschool to university graduation. Three aspects of National attitudes have gained gain more importance in geography teaching than regional conditions experienced in the past: first, a well preserved general geography out of the impact of contemporary geography. Second, a world geography shaped by information of developed countries. Third, re-examination of Geography of Turkey with all aspects. This study is based on the curriculum designed in 1992 by Talim Terbiye Committee

^a Yrd. Doç.Dr. Muğla üniversitesi, Eğitim fakültesi, Muğla, mirgin@msn.com

^b Yrd. Doç.Dr. Muğla üniversitesi, Eğitim fakültesi, Muğla, erturk@mu.edu.tr

and the course books studied in the schools in the last decade. 20 concepts, five of which are considered universal, have been scanned and assessed according to the curriculum; syllabus and content that Talim Terbiye Committee has determined and thought provoking ideas have emerged at the end of this analysis and assessment. One of the most outstanding ideas of this analysis is that there are lots of concepts that clearly support concepts of Turkey and regions of Turkey as well as concepts of world, place, map and economy. A general perspective of this analysis shows us that it will not be wrong to presuppose that there are not universal concepts that show that we have a markedly formal perspective.

Key words: geography, program, perspective, course book,

1. Giriş

Bu çalışma son on yılda Türkiye’de liselerde okutulan ders kitaplarına giren kavramların incelenmesine yöneliktir. Yazının hazırlandığı günlerde liselerde okutulacak ders kitaplarını belirleyen TTK’nun kitap inceleme komisyonuna gelen altı coğrafya kitabından birinin incelenmesi tamamlanmıştır¹. Resmi bir perspektif görmek için sadece onaylanmış ders kitaplarına bakmak-bunlardan bazılarının okutulmaması nedeniyle-doğru olmayacağı ortadadır. Bunların arasına kamuoyunda tartışılmış örneklerin alınması hem karşılaştırma imkânı yaratmış hem de resmi perspektifin ders kitapları dışında nasıl görüldüğü sağlanmıştır. Örneğin ÖSS öncesinde sıkça kullanılan hazırlık kitapları bu perspektifi yansıtan –konuların tanımların ve örneklerin yoğun şekilde işlendiği-yayınlardır.

Türkiye’de belli bir programın resmi perspektifinin temellerini bugünkü sistematik içinde aramak doğru olmayabilir. Aslına bakılırsa bunun geçmişini biraz daha gerilere götürmek gerekir. Özellikle cumhuriyetin ilk on yılında yayınlanmış ders kitaplarındaki örnekler günümüz bakış açısını yansıtacak niteliktedir. Bunlardan biri; Hamit Sadi Selen (1945)’in Türkiye Coğrafyası² kitabıdır. Selen’e göre; *Türkiye siyasi bir tabirdir: Türk devletinin ve topraklarının adıdır. Aynı zamanda bir coğrafi birliği ifade eder. Devletin daima coğrafi birlik teşkil etmesi şart değildir. Siyasi hudutlar içinde birçok memleketler, hatta deniz aşırı ülkeler toplanabilir; fakat milli bir devlet olan Türkiye aynı zamanda bir coğrafi birliktir.* Özellikle Türkiye Coğrafyası kitapları eskiden beri ülkeyi tanıma üzerinde odaklanmış görünüyor.

Coğrafi perspektifler toplumsal düzeyde yaşanmış sorunlar başta olmak üzere geniş ve iz bırakan konuların bir coğrafi perspektif olup olmadığına bakıldı ve adını koyamadığımız bir yapı ortaya çıktı. Kavramların coğrafi perspektifi belirlemesine verilen anlam, herhangi bir yazarın coğrafi perspektifini belirlemenin ötesinde bir şey ve bütün olarak toplumsal bir etkileşimi sonucudur. Örnek vermek gerekirse sorunların başında farklı sayıda ve farklı anlamlardaki kavramların birbirinden farklı kitaplarda ortak bir perspektifi yansıtması ne kadar mümkün ve bunun ne kadar gerçeğe yakın olduğuna göre kavram temelli tartışmalarda, sorunlar yeni müzakerelerle çözülebilir.

Kavramların bir okuyucu için kalın yazılan ve altı çizilen kelimeler olmanın yanında içinde buldukları metinde kritik bir yeri vardır. Kelimeler tek tek sayılırken onların adil dağılıp dağılmadığına bakmaktan çok, seçilmiş kavramların bir haritada yolların bulunduğu bir kavşak gibi bizi nereye götüreceği üzerinde spekülasyon yapılabilir. Açıkça şu bellidir ki; herhangi bir kavramın ifade ettiği bir genellenimin, zihinsel tasarımın ve imgenin yanı sıra başka anlamları da vardır. Dolayısıyla bir kavram; ihtiyaçların, geleceğe bakışın, bilimsel kimliğin, birikimin, deneyimlerin, cesaretin, korkuların, samimiyetin, amaçların, kurulu bir düzenin, savunmanın, üstünü örtmenin, üretimin ve tüketimin karşılığı olabilir. Ayrıca bu kavramlara bakarak ne kadar yaratıcı olduğumuzu veya olabileceğimizi kestirebiliriz.

İnsanın üzerinde faaliyet yaptığı tüm dünya ve doğa coğrafyanın alanı olduğu için imgesel tasarımları zengin olan bir sektördür. Öğrenciler okulda, giderek daha karmaşık birçok yeni durum ve olayla kavramsal olarak karşılaşır. Bu karşılaşmalarda kavrama dayalı coğrafya öğrenmeleri, dünya ve ülke ölçeğinde farklı ve benzer birçok konu için zengin bir menü sunar. Harvey'e göre kavramlar görelidir de olsa insan bilincinin sabit olmayan kategorileri olan ihtiyaçları da dikkate alması gerekir (Harvey, 2003:98). Aynı kitabın önsözünü yazan İra Katznelson, 1970'lerde duvarlara yazılacak slogan olarak "bizi kuramlarımızdan tanımalısınız" der.

Eğitim Fakültelerinde son zamanlarda yaygınlaşmaya başlayan Coğrafya Eğitimi çalışmalarına bakıldığında; kavramsal öğrenmeyle doğrudan ve dolaylı ilgili bazı yayınlar dikkat çekicidir. Bunlardan biri, Coğrafya

derslerinde karşılaşılan kavram ve terim öğretimiyle ilgili olarak; zaman, örnekleme, karıştırma ve gruplama sorunlarına vurgu yapmıştır (Turan, 2002). Olgu, kavram ve genellemelerden yararlanarak coğrafi bilgi ve fikir üretimi için öğrencilere model hazırlayan Taşlı (2000) ise, kavramsal öğrenmeyi destekleyen uygulamalar önermiştir. Şahin (2001:89), coğrafya derslerinde öğrenme gücü yaratan bölge ve bölüm gibi bazı kavramları “sanal kavramlar” olarak tanımlamıştır. Anlaşılmasında güçlük çekilen kavramların öğretilmesinde somutlaştırma ve örneklendirmenin öğrenmeyi kolaylaştırdığını ileri süren Doğanay, (2002:152), bunları sorularla desteklemeyi önermektedir. Her yıl giderek artan sayıda coğrafi bilgi verildiği halde, bu bilgileri kullanarak problemler çözülemiyorsa bir yerde sorun vardır ve bu durum kuşkusuz Coğrafya ile sınırlı değildir. Fizik dersinde ısı ve sıcaklık kavramının birbirine karıştırılmasına (Gümüş vd, 2001) Coğrafya’dan bir örnek enlem ve paralel kavramlarıdır.

Uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir farklı anlayış, içerik ve gelişmeler nedeniyle belli alanlarda özgün coğrafi perspektifler vardır. Bunlar kültür coğrafyasından coğrafi bilgi sistemlerine kadar geniş bir yelpazededir. Fakat söz konusu anlayışlardaki çeşitlilik bizde olduğu bilgi sistemlerinin şehircilik, ormancılık ve tarım gibi alanlara daha erken giren sistemlere ait bilgilerin programa yansımaları genellikle gecikir. Diğer taraftan Milli Eğitimin perspektifindeki daha çok bölgesel-ulusal normların program ve ders kitapları üzerindeki etkisi halen oldukça kuvvetlidir. Görüldüğünden daha derin olduğunu düşündüğümüz bu resmi perspektifi, kavramlara bakarak belirlemek bir dereceye kadar mümkün olacaktır.

Görüldüğü üzere coğrafya öğretim programlarında yapılan düzenlemeler köklü bir değişim ve yenilik getirmemekle birlikte harita becerileri, değişen bölgesel koşullar ve değişen sınırlarla ilgili yeni bilgilerin eklenmesine rağmen birbirinin benzeridir. İçinde bulunulan çağın özellikleri, değişen şartlar, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar, bilim ve teknolojiye gelişmeler programlara yansıtılamamıştır. Bu olumsuz gelişmeler coğrafyanın yer adları ezberletmekten başka bir işleve sahip olmayan, sıkıcı bir ders olarak algılanmasına sebep olmaktadır (Engin vd., 2003).

Türkiye'deki coğrafi perspektifin geçmişe ve günümüze ilişkin bazı çözümleri belirlemenin ötesine geçemediği bir gerçektir. Oysa günümüzde gelecekle ilgili kestirimler gerçekleşmese bile tartışılmakta ve farklı senaryolar üretilmektedir. Dünyada sadece bize özgü olmayan bu durum kavram gruplarına yansımıştır. Global bir dünyada ulusal ekonomik başarı, dünün çözümlerinden ziyade, değişen program ve organizasyonlar karşısında aktif rol almaya hazır insanların oranını arttırmakla mümkün olacaktır (Heron, 2000:273).

2. Yöntem

Bu incelemenin gövdesini Talim Terbiye Kurulu tarafından yayınlanan Ortaöğretim Coğrafya programının genel amaçları ve açıklamaları³ ile 9, 10 ve 11. sınıf içerikleri ve liselerde okutulmakta olan kitaplar⁴ belirlemiştir. Programla kitaplar arasında yakın duran temel kavramlar resmi bir perspektif oluşturma yönüyle neredeyse birbirinin gölgesi gibidir. Bir ara coğrafyacılar arasında büyük tartışmalara sahne olan ve eleştiri alan, TÜSİAD tarafından yazdırılan alternatif Coğrafya kitabı⁵ resmi perspektifle ana hatlarıyla karşılaştırılmıştır. Konuyla ilgili önceki çalışmalara bakıldığında; öğretim teknolojilerine yakın bir konu olduğu anlaşıldı. Oysa resmi perspektifi kitaplara giren kavramlarla çözmeyi amaçlayan bu çalışma kitap analizi sınırlarına sıkışmıştır. Bunu aşmak için kavramların ortamı ve kültürü yakından ilgilendiren betimsel ve kuramsal kavramların fazla olmasına dikkat edildi. Son aşamada konu anlatımlı bir üniversiteye hazırlık coğrafya kitabı eklendi⁶. Bunların tamamı coğrafyanın anahtar sayılan yirmiye yakın kavram üzerinden tarandı. Elde edilen veriler, değerlendirme yapmak için frekans ve oransal dağılım tablolarına dönüştürüldü. Tarama yapılan kavram sayıları daha fazla olmasına rağmen bunların bazılarını hemen hemen hiçbir kitapta rastlanmadı. Bunların birkaçı bu yüzden değerlendirmenin dışında kalmıştır.

Tablo 1. Kavram türleri ve kavram işleme sırası.

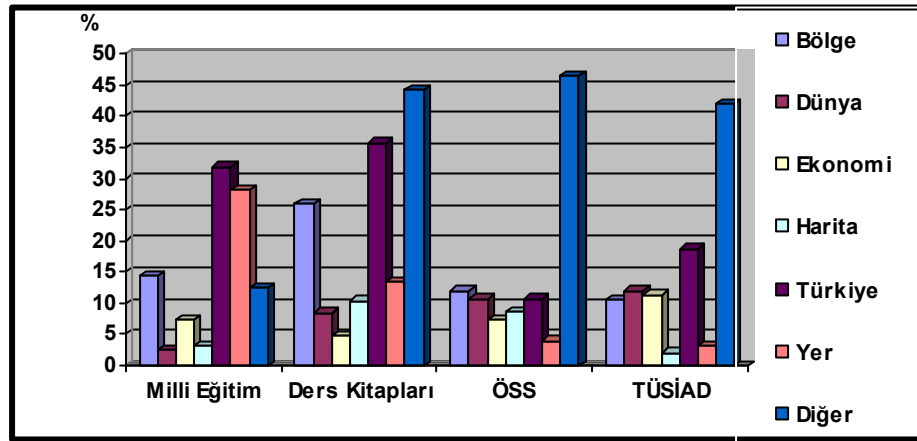
Kavram türü	Kuramsal	Betimsel	Algısal
Ön değerlendirilmeye girenler	ekonomi, küresel, kalkınma, sistem, teknoloji, coğrafya, postmodernizm	kuraklık, Avrupa, bölge, hareket, enlem, boylam, ekvator, göç, izdüşüm, sınır, Avrupa, toplum, üretim, tüketim, zaman, evren, atmosfer, tarım, turizm, sanayi, ulaşım, vejetasyon	ağaç, ova, dağ, ülke, ev, köy, yol, harita, bitki, akarsu, doğal kaynak, dünya, insan, maden, kent, liman, fosil, fabrika, tarla, vadi, orman
Tarananlar	ekonomi, küresel, Postmodernizm	bölge, hareket, sınır, konum, mekan, etkileşim, Avrupa, zaman	harita, doğal kaynak, dünya, insan
Karşılaştırılanlar	ekonomi	bölge, konum, mekan,	harita, dünya, insan

Problem tanımında görüldüğü gibi kavramların çeşitli sektörlerde geçme sıklıkları ve bunların program yapanlar ve yazarlar tarafından kendi kendine yenilenme durumları belirlenmiştir. Kavramların neye göre seçildiği konusunda tartışmak mümkün olmakla birlikte, bunların uluslar arası standartlar arasında olanlarına öncelik tanındı. Ayrıca Türk toplumuna özgü nedenlerle üzerinde ortak bir kanaat oluşmamış “çevre” gibi bazı kavramlar dışarıda bırakılmıştır. Tablodaki kavramların bir kısmı-yer, insan çevre etkileşimi, doğal kaynak, bölge, mekan, hareket-evrensel olarak tanımlanmıştır (Barth vd., 1997). Diğer bir kısmı coğrafyanın son yıllarda daha çok üzerinde durduğu postmodernizm bağlantıları ve toplumsal yönüne vurgu yapan (Özgüç-Tümertekin, 2000) çalışmalardan çıkarılmıştır. Son olarak 1998 değişiklikleriyle uygulanan programın amaçlarına göre resmi perspektif, genel coğrafyanın kavramları üzerinde odaklanmıştır⁷.

3. Verilerin Değerlendirilmesi

Coğrafya müfredat programları ve ilgili olarak ders kitapları ve diğer kaynakların birbiriyle ilişkili bir şekilde benzer perspektifleri yansıtması doğal karşılanır. Gerçekten karşılaştırma gruplarına bakıldığında görüleceği gibi toplumsal düzeyde Milli Eğitimin etkisiyle belirlendiği aşağı yukarı belli olan bu perspektif, son zamanlarda biraz değişmeye başlamıştır. Diğer yandan programların ülkeler, toplumlar arasındaki karşılaştırmaya değecek kadar farklılıklar içermesi de bir o kadar doğaldır. Böyle bir örneğin üzerinde çalışan yazarlar⁸ önemli bir sorun olarak ilköğretim okullarında Tarih ve Coğrafya kökenli öğretmenlerin kitap merkezli öğretimi tercih ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Ders kitapları öğretmen inisiyatifiyle öğrenmede baskın araç olarak öne çıktığında; bu hem öğretmenin, hem öğrencinin hem de o öğretimin perspektifi olabilmektedir.

İncelenmek için alınan kaynaklardan rasgele toplanan onlarca kavram önce büyük kutuda toplandı. Sonra somut olanlar, tanımlanabilenler ve teorik olanlar tablodaki gibi üç farklı kategoriye ayrıldılar. Her grup kendi içinde ikinci aşamada taramaya alınanlar ve üçüncü aşamada karşılaştırma yapılanlar olarak şekillenmiş oldular. Toplamı elliyi aşan kavramlardan yirmisi tarandı ve bunlardan geriye kalan sekiz kavram karşılaştırmaya değer bulundu.

Şekil 1. Taramada öne çıkan kavramların sektörlere göre durumu.

Tablo 2. Tarama Yapılan Kavramların Sektörlere Göre Dağılımı.

Kavram	MEB'nin Coğrafya Programı		Ders Kitapları		ÖSS Hazırlık Kitabı		TÜSİAD'ın Coğrafya Kitabı	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bölge	55	14,3	1012	25,9	132	12,0	296	10,6
Doğal Kaynak	0	0,0	55	1,4	40	3,6	5	0,2
Dünya	10	2,6	332	8,5	118	10,7	335	12,0
Ekonomi	28	7,3	189	4,8	82	7,4	318	11,4
Hareket	7	1,8	119	3,0	38	3,5	65	2,3
Harita	12	3,1	406	10,4	96	8,7	55	2,0
İnsan	15	3,9	139	3,6	40	3,6	100	3,6
İnsan ve Çevre Etkileşimi	0	0,0	32	0,8	1	0,1	1	0,0
Konum	6	1,6	77	2,0	44	4,0	38	1,4
Küresel	0	0,0	11	0,3	0	0,0	43	1,5
Mekân	0	0,0	68	1,7	14	1,3	110	3,9
Postmodernizm	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	0,0
Sınır	2	0,5	90	2,3	52	4,7	102	3,6
Sistem	0	0,0	19	0,5	48	4,4	62	2,2
Toplum	1	0,3	21	0,5	48	4,4	70	2,5
Tüketim	0	0,0	102	2,6	42	3,8	37	1,3
Türkiye	123	31,9	1400	35,8	118	10,7	525	18,7
Üretim	1	0,3	357	9,1	50	4,5	59	2,1
Yer	109	28,3	525	13,4	44	4,0	89	3,2
Zaman	6	1,6	145	3,7	44	4,0	27	1,0
Toplam	385	100,0	5190	100,0	1101	100,0	2801	100,0

- Milli Eğitim programında ve ders kitaplarında ana tema; yer, bölge, ekonomi gibi kavramların öne çıktığı soğuk savaş yıllarından kalma değerlendirmeleri yansıtan Türkiye Coğrafyası perspektifi olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Tarama yapılan 12 ders kitabında ortalama 400 kavram belirlenmiştir. Buna karşılık teknik ve perspektif olarak farklı bir yapıda olan TÜSİAD'ın Coğrafya 2001 kitabında 3000'e yakın kavram vardır.
- Tabloda en fazla rastlanan kavramlardan Türkiye Milli Eğitimin program sayfalarında ve ders kitaplarında büyük bir oran tutarken, diğer iki sektörde daha zayıf görünmektedir.

- En az rastlanan kavram postmodernizm ve insan ve çevre etkileşimidir. Bu kavramlara yer vermese de TÜSİAD'ın kitabının bu etkileşimi örtük bir şekilde hissettiren bir yapıda olduğu dikkati çekmiştir.
- Küreselleşme yanlısı olmakla eleştirilen⁹ TÜSİAD'ın coğrafya kitabında bu kavram neredeyse hiç yer almamıştır. Bu durum yayıncının Dünya, Avrupa ve Türkiye Coğrafyası konularını alışık olmadığımız tekniklerle ele almış olmasıyla ilgilidir.
- TÜSİAD ve ÖSS kitaplarında ilk altı kavram oldukça dengeli dağılırken, ders kitaplarında bunların oransal dağılımları düzensizdir. Görüldüğü kadarıyla bu düzensizlik kavramların dağılımını da etkilemiştir.
- Altı kavram dışındakilerin oranı TÜSİAD ve ÖSS kitabında % 50'ye yakın bir oranda olması kitapların kavramsal bütünlük içinde olduğunu göstermektedir. Ancak böyle bir inceleme başka kavramlarla tekrarlıysaydı sonuçların farklı çıkabileceğini belirtmek gerekir.
- Mekân kavramının programda olmaması ve ders kitaplarında az olması ünitelerde mekânsal kategoriler konusunda eksikler bulunduğunu gösterir. Özellikle doğal ve yapay ekosistem örneklerinde arazi kullanılış durumlarını yansıtan kategoriler kullanılmamıştır.
- Birbiriyle bağlantılı olması beklenen ders kitapları ile ÖSS kitabı arasında beklenenin aksine kavramsal bir bütünlük görülememiştir.
- Doğal kaynak, harita, insan, zaman, mekân, hareket, küresel, sistem, toplum, üretim, tüketim, postmodernizm gibi coğrafyanın ulusal ve evrensel düzeyde gösterge niteliğindeki çeşitli kavramları % 5'in altında kalmıştır. Bunun anlamı popüler coğrafya ile okul programlarında yer alan coğrafya arasındaki güncellik sorunudur.
- Bakanlık yayını olan iki ders kitabı ile diğer kitapların arasındaki farklar dokuzuncu sınıf kitapları ile diğer sınıflar arasında da görülmüştür. Özellikle Türkiye kavramı Türkiye Coğrafyası kitaplarında, bölge kavramı ise Genel Coğrafya (dokuzuncu sınıf) kitabında ağırlıklıdır. Bölge kavramı yedi coğrafi bölgenin tanımlanması sırasında ortaya çıkmanın ötesinde, bölge çeşitleriyle ilgili hiçbir örneğe rastlanmamıştır.

4. Sonuç

Yürürlükteki programın kavramları gözden geçirilmelidir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan ve perspektifimizi gösterecek kavramsal yapı, yeni ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği doğrultusunda programa girmelidir. Mevcut kavramların önemli bir kısmı, öğrencileri somut ve betimlemeyle anlaşılan, tek doğruya yönelten kavramlardır. Bunlar yeni ortaklıkları ve işbirliğini ve dayanışmayı öne çıkaran kavramlar değildir. Milli Eğitimin amaçlarında belirtilen ekonomik kalkınma için gereken coğrafi bilgiyi oluşturma hedefine yönelik olduğu ileri sürülen konular bu kavramları içermemektedir. Diğer yandan betimleme ile öğrenilen kutup ve ekvator gibi bazı kavramlarda genellikle anlam karışıklıkları görülmüştür. Kavramların gerek kullanıldığı yerlerdeki durumu gerekse genel perspektifi toplumun problemlerini çözmeye yönelik değildir. Örneğin bölge kavramı sıkça karşımıza çıksa da burada kullanılan bölge, mekânsal kategorilerin dışındaki bölgeleri tanımlamaktan uzaktır. Programın genel görüntüsünü yansıtan küresel ve evrensel gibi kavramlar hiç kullanılmadığı gibi bunların internet ve coğrafi bilgi sistemleri gibi yeni bilgi teknolojilerini desteklediği söylemek zordur. Mekân-konum ilişkilerini içermeyen ve ender olarak kullanılan mekânsal kategorilerden; doğal bölgeler, kültür alanları, planlama bölgeleri oldukça yüzeyseldir. Sonuç olarak Genel, Dünya-Avrupa ve Türkiye Coğrafyası üzerinde odaklanması beklenen perspektifin tam tersine dağınık bir yapıda olduğu ve tam anlamıyla bir perspektif ortaya koyamadığı anlaşılmıştır. Bu durumu belirleyicilerden bir ya da birkaçına indirgemek ne kadar uygun değilse bunların ilgili yönetmelikten etkilenmediğini söylemek de pek doğru görünmüyor. Yakın bir zamanda yeniden belirlenen ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği sorunu birkaç yönden irdelenmektedir. Öyle anlaşıyor ki, ders kitabı yayınlamada yeniliklerin başında özel uzmanlık komisyonlarının değerlendirmeleri gelmektedir¹⁰.

Ders kitapları ve okul programlarını yönlendiren politikaların ne olduğu sorusuna doğru bir yanıt bulabilirsek-ne olduğunu anlarsak-bunların nasıl uyum içinde işleyeceğini de anlamış oluruz. Bir kitabın genel kavramsal yapısı açık kavram örüntülerinden oluşmaktadır. Bunun çözümlemesi için bakıldığında ders kitapları laboratuvar ortamında hazırlanmasa da bunların her biri laboratuvar

gibidir ve hepsinin ortak tarafı coğrafi bir hafıza yaratmak için mekânsal örgütlenmelerde olduğu gibi genel bir çerçeve çizmişlerdir. Sonuç olarak coğrafya derslerini kullanarak oluşturmaya çalıştığımız dünya, bölge, Türkiye imajlarını etkileyen program ve kitapların yapısını son yönetmeliklere göre gözden geçirmek zorundayız.

NOTLAR

¹ Bu kitapların üçü Türkiye Beşeri ve ekonomik Coğrafyası, üçü Türkiye Fiziki Coğrafyası kitabıdır (<http://ttkb.meb.gov.tr/kitap/kitaps.htm/25.5.2004>). 2004–2005 Eğitim-Öğretim yılında okutulacak ders kitapları Ders Kitapları ve Araçları yönetmeliğinin 22. maddesine göre Haziran ayının ilk on günü içinde Tebliğler Dergisinde yayımlanacaktır (<http://ttkb.meb.gov.tr/kitap/okutulan.htm/25.5.2004>).

² Birinci baskısı 1923'te Orta Okullar için yazılmış olan Türkiye Coğrafyası kitabının 14. baskısı 1945'te, İktisadi Coğrafya 1926 ve İktisadi Türkiye'nin üçüncü baskısı 1939'da yapılmıştır. Selen'in Memleket Coğrafyası'na dair kitaplarını dediği bu çok değerli çalışmalarda; 1941 Birinci Türk Coğrafya Kongresi konuşmalarını göz önünde bulundurduğunu söylemiştir.

³ -TTKB'nın 9.9.1992/277 sayılı kararı, <http://www.meb.gov.tr/index1024.htm> 27.4.2004
-Coğrafya I-II İçeriği ve 9. sınıfların ortak dersi TTKB'nın 9.9.1992/277 sayılı kararı
-Türkiye Coğrafyası İçeriği Türkçe-Matematik sınıfları TTKB'nın 1992/190 sayılı kararı
-Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası I-II İçeriği TTKB'nın 1992/190 sayılı kararı
-Ülkeler Coğrafyası İçeriği TTKB'nın 1992/190 sayılı kararı

⁴ -Baranaydın, M., Lise Coğrafya. Final yay., İstanbul.
-Atalay, İ., 2000. Türkiye Coğrafyası 1 (Fiziki). İnkılap Yay., İstanbul.
-Atalay, İ., 2001. Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. İnkılap Yay., İstanbul.
-Aydın, C., (?). Türkiye Coğrafyası 1 (Fiziki). Doğan Yay., Ankara.
-Erdoğan, Y., 1996. Türkiye Coğrafyası 1 (Fiziki). BEM-KOZA Eğitim Yay., Ankara.
-Şahin, C.,-Doğanay, H., 1998. Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Ders Kitapları AŞ, Ankara.

-Şahin, C., 2000. Lise Coğrafya. Ders Kitapları AŞ, Ankara.

-Aydın, C., Lise Coğrafya. Doğan Yay., Ankara.

-Tarakçı, F., 2000. Liseler İçin Çevre ve İnsan. Önde Yay., İstanbul.

-Erdoğan, Y., 1996. Lise Coğrafya. BEM-KOZA Eğitim Yay., Ankara.

-Komisyon, 1998. Lise Coğrafya. MEB Yay., İstanbul.

-Komisyon, 2000. Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. MEB Yay., İstanbul.

⁵ TÜSİAD, 2001. Coğrafya. TÜSİAD Yay., No. İstanbul.

⁶ Köroğlu, S.,-Köroğlu, M., 1997. Üniversiteye Hazırlık Coğrafya. Tümay Yay., Ankara.

⁷ 2455 ve 2470 sayılı Tebliğler Dergisindeki açıklamalar doğrultusunda sınıflar esas alınarak düzenlenmiş olan Coğrafya derslerinin uygulaması bu doğrultuda yapılmaktadır (Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 27.4.1998/64 sayılı Kararı).

⁸ Ertürk, M.,-Girgin, M., 2004. "Standartları Bakımından Coğrafya Müfredat Programlarının Karşılaştırılması". Doğu Coğrafya Dergisi S. 13 (Yayında) Erzurum.,

⁹ Helvacıoğlu, özellikle İstanbul'un küresel ekonomiye dönük tarafını ortaya koyduğu ve arka yüzünü gizlediği için eleştirmiştir.

¹⁰ Bu yönetmeliğe göre hazırlanmış kitaplara ek olarak öğretmen kılavuz kitapları ve öğrenci çalışma kitapları yapılacak ve özel uzmanlık komisyonlarının inceleyeceği kitaplar için yarışma açılacaktır.

Kaynaklar

- Barth, J.L.-Demirtaş, A., 1997. İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi-Kaynak Üniteler. YÖK/Dünya Bankası Yay., Ankara
- Birkenhauer, J., 2002, "Proposals for a Geography Curriculum '2000+' for Germany" International Research in Geographical and Environmental Education, Vol. 11, No. 3, Oxford, London.
- Helvacıoğlu, E., 2002. "Coğrafyasızlığın Coğrafyası". Bilim ve Ütopya Dergisi S. 87, İstanbul.
- Doğanay, H., 2002. Coğrafya Öğretim Yöntemleri. Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Engin, İ.,-Akbaş, Y.,-Gençtürk, E., 2003." I. Coğrafya Kongresinden Günümüze Liselerimizde Müfredat Programlarındaki Değişimler". Milli Eğitim Dergisi S. 157, Ankara.
<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/157/ergin.htm>.15.5.2004
- Gümüş, S., vd. 2001. "Isı ve Sıcaklık Üzerine Kavram Yanılgıları". Milli Eğitim Dergisi S. 157, Ankara.
<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/157/gumus.htm>. 15.5.2004
- Harvey, D., 2003. Sosyal Adalet ve Şehir (Çev. Mehmet Moralı). Metis Yay., İstanbul.
- Heron, R.L.-Hathaway, JT., 2000, "An International perspective on developing skills through geography programmes for Employability and life:narratives from New Zealand and United States, Journal of Geography in Higher Education, Vol.24, No. 2, s.273, Melbourne, Australia.

-
- Özgüç, N.,-Tümertekin, E., 2000. Coğrafya. Çantay Kitabevi. İstanbul.
- Selen, H.S., 1945. Türkiye Coğrafyası. İstanbul.
- Şahin, C., 2001. Türkiye’de Coğrafya Öğretimi. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Taşlı, İ., 2000. “Günümüz Coğrafya Öğretiminde Öğrenci Aktivitelerinin Bilgi Üretimine Dönüştürülmesinde Olgular, Kavramlar ve Genellemelerin Sistematik Kullanımının Sağlanması”. Milli Eğitim Dergisi S. 145, Ankara. <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/145/tasli.htm>.14.5.2004
- Turan, İ., 2002. “Lise Coğrafya Derslerinde Kavram ve Terim Öğretimi ile İlgili Sorunlar”. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 22, Sayı 2, 67–84, Ankara.

Alişveriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli: Türkiye Örneği*

Ahmet Çetin^a

Özet

Bu çalışmada, Ratti ve Jeong (1994)'ın Alishveriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli, 1989:01-1999:12 dönemlerini kapsayan Türkiye'nin aylık verilerine uygulanmıştır. Veri setinde yapısal kırılma tespit edildiğinden eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleri, yapısal kırılma dikkate alınarak uygulanmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre, Türkiye'de reel döviz kurunun para ikamesinin kaynaklarından biri olduğu yönünde deliller ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Para ikamesi; eşbütünleşme; yapısal kırılma; reel döviz kuru belirsizliği

Abstract

In this study, Shopping Costs version of Money Services Model constructed by Ratti and Jeong (1994) was applied to Turkish monthly data for the period of 1989:01-1999:12. Since structural break is founded in the data, cointegration analysis and error correction model are employed in the light of structural break. According to the empirical finding, it is founded that one of the sources of currency substitution is reel exchange rate uncertainty in Turkey.

Keywords: Currency substitution; cointegration; structural break; real exchange rate uncertainty

* Bu çalışmaya değerli katkıları sağlayan Prof. Dr. Kuter ATAÇ'a, Prof. Dr. Orhan MORGİL'e, Prof. Dr. Tuba ONGUN'a, Prof. Dr. Erdiñ TELATAR'a, Doç. Dr. Merhal ÖZHAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Naci CANPOLATA çok teşekkür ederiz. Çalışmadaki olası hata ve eksikliklerin sorumluluğu yalnızca yazarlara aittir.

^a Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Tokat, akcetin@gop.edu.tr

1. Giriş

Para ikamesinin ilk orijinal çalışmaları Kouri (1976) ve Calvo ve Rodriquez (1977) tarafından göreceli olarak yakın tarihlerde yapılmış olmasına rağmen, bu konudaki çalışmalar çok hızlı bir gelişim göstermiştir. Son yirmi yılda para ikamesi konusunda tatminkar sayıda teorik ve ampirik çalışma yapılmasına rağmen yaygın kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Tanımlamalar genel olarak yabancı paranın yerli parayı hangi işlevleriyle ikame ettiğine göre sınıflandırılmaktadır. Dar para ikamesi tanımında yabancı para sadece değişim aracı olarak talep edilmektedir (Cuddington 1989; Calvo ve Vegh 1992). Geniş para ikamesi tanımında ise yabancı para, paranın üç işlevi (değişim aracı olma, değer saklama ve hesap birimi olma) için talep edilir. McKinnon (1985) para ikamesini doğrudan para ikamesi (yabancı paranın değişim aracı olarak talep edilmesi) ve dolaylı para ikamesi (para dışı finansal varlıklar arasındaki ikame) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bazı yazarlar tarafından para ikamesi ve dolarizasyon kavramları eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Diğer bir grup ise hesap birimi olma ve değer saklama işleviyle para talep edilmesine dolarizasyon (Calvo ve Vegh, 1992), değişim aracı olarak yabancı para talep edilmesini ise para ikamesi olarak yorumlamaktadır. Diğer bir grup ise para ikamesini yerli para talebinin yabancı ekonomik değişkenler tarafından etkilendiği bir süreç olarak tanımlamaktadır (Handa ve Bana, 1990; Rogers 1990; Thomas 1985).

Para ikamesi modelleri genel olarak “portföy dengesi modelleri” (Cuddington, 1983; Branson ve Henderson, 1985; Zervoyianni 1988, 1992) ve “parasal hizmet modelleri” (Miles, 1978; Jonies, 1985; Bergstrand ve Bundt, 1990) olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bu iki model arasındaki temel farklılık para talep fonksiyonunu farklı tanımlamalarından kaynaklanmaktadır.

Portföy dengesi modelinde ihtiyat nedeniyle para talebine önem verilmekte ve para mali varlık gibi değerlendirilmektedir. Mali servet, tüm mali varlıklar arasından taşıdıkları risk ve göreceli beklenen getiriye göre belirlenmektedir. Portföyde yerli ve yabancı paraların taşıdıkları risk ve beklenen getiri oranındaki değişme sonucu yerli paradan yabancı paraya doğru kayma para ikamesi olarak yorumlanmaktadır.

Parasal hizmet modelinde ise iki aşamalı bir süreç söz konusudur. İlk aşamada mali servet, paralar (yerli ve yabancı) ve diğer mali varlıklar (yerli ve

yabancı bonolar) olmak üzere ikiye ayrılır. İkinci aşamada ise hem paraların hem de bonoların ne kadarının yerli ve ne kadarının yabancı olacağına karar verilir. Servetin hangi oranda para olarak tutulacağına birinci aşamada karar verildiğinden yabancı faiz oranının görece olarak yükselmesi yabancı parayı elde tutma görece maliyetini artıracak ve birey yabancı parayı yerli parayla ikame etme yoluna girecektir.

Parasal hizmet modeli iki yönüyle eleştirilere maruz kalmıştır. Birincisi, iki aşamalı portföy oluşturma süreci gerçekçi bir kısıtlama değildir. Her bir dönemde mali varlık mevcutken bireyler kendilerini iki aşamalı olarak sınırlandırmazlar. İkincisi ise, yabancı para talebinde dış ticaret kaynaklı bir faktör bulunmamaktadır. Oysa, ithalat ihtiyacı için de yabancı paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Ratti ve Jeong (1994) parasal hizmet modelini geliştirerek bu iki eksikliği ortadan kaldırmıştır. Geliştirilen modelde bireysel tüketim ve para talebi dönemlerarası (intertemporal) bir yapıya kavuşturularak bireye istediği zaman para ile bono arasında değişiklik yapma imkanı tanınmıştır.

Bu çalışmada Ratti ve Jeong (1994)'ın geliştirmiş oldukları "Alışveriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli" kullanılarak Türkiye'deki para ikamesi olgusu açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Alışveriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli

Ratti ve Jeong (1994) modelinde, parasal hizmet modeline alışveriş maliyetini eklenmiş ve dönemlerarası dinamik optimizasyon çözümlenmesine gidilmiştir. Modeldeki temel varsayım, paranın sağlamış olduğu hizmetten dolayı talep edilmesidir. Modelde, sonsuz zaman diliminde ekonomik karar birimi, parasal hizmet kaynakları kısıtlaması altında, faydasını maksimize etmeye çalışmaktadır. Tüketim için yerli ve yabancı para kullanılmaktadır. Değişim için gerekli reel kaynakların bir kısmı V fonksiyonu tarafından temsil edilmektedir.

$$V = V(m^*; \theta), \quad V_{m^*} < 0, \quad (1)$$

Denklem (1)'de m^* parasal hizmet düzeyini ve θ , değişim için ihtiyaç duyulan kaynaklardaki parasal hizmet düzeyini etkileyen teknolojik ve kurumsal faktörleri temsil etmektedir. Denklem (1)'de değişim için gerekli reel

kaynak düzeyi ile parasal hizmet düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki kurulmaktadır. Parasal hizmet düzeyi ise denklem (2)'de tanımlanmıştır.

$$m^* = m^* \left(\frac{M_d}{P_d}, \frac{M_f}{P_f}, \phi \right), \quad m_1, m_2 > 0 \quad (2)$$

Denklem (2)'de parasal hizmet düzeyi yerli ve yabancı para düzeyine bağlı olarak verilmiştir. Denklem (2)'de; M_d ve M_f sırasıyla nominal yerli ve yabancı para düzeyini; P_d ve P_f , sırasıyla yerli ve yabancı fiyatlar genel düzeyini ifade etmektedir. Denklem (2)'deki ϕ göreceli para tercihini etkileyen diğer faktörleri (uluslararası ticaretin genişlemesi gibi) temsil etmektedir.

Her bir dönemdeki toplam reel mali varlıklar denklem (3)'de verilmiştir.

$$a = \frac{M_d}{P_d} + \frac{S \cdot M_f}{P_d} + \frac{B_d}{P_d} + \frac{S \cdot B_f}{P_d}, \quad (3)$$

Denklem (3)'de B_d ve B_f sırasıyla, yerli ve yabancı para cinsinden yerli ve yabancı bonoları göstermektedir. S ise spot döviz kurunu ifade etmektedir. Denklem (3)'de tüm mali varlıklar yerli para türünden ifade edilmiştir.

Mali varlık birikimini bulmak için gelirden tüketim çıkartılır ve mali varlıklardaki net getiri eklenir. Varlık birikimi, denklem (4)'de verilmiştir.

$$\begin{aligned} \dot{a} = y - c \left[1 + V \left(m^* \left(\frac{M_d}{P_d}, \frac{M_f}{P_f}, \phi \right); \theta \right) \right] - \pi_d \left(\frac{M_d}{P_d} \right) + (\varepsilon - \pi_d) \frac{S \cdot M_f}{P_d} \\ + (r_d - \pi_d) \frac{B_d}{P_d} + [\varepsilon(1 + r_f) + r_f - \pi_d] \frac{S \cdot B_f}{P_d} \end{aligned} \quad (4)$$

Denklem (4)'deki " \dot{a} ", a değişkeninin zamana göre türevinin alındığını göstermektedir. Denklem (4)'de beklenen döviz kuru değişim oranı " ε " olarak tanımlanmıştır. Denklem (4)'deki değişkenler; $\varepsilon = (dS/dt)/S$, döviz kurunda beklenen değişim oranını; π_d , yerli ülke enflasyon oranını; r_d ve r_f , sırasıyla yerli ve yabancı bonolardaki faiz oranını; y , reel gelirini ve c , reel tüketimi ifade etmektedir.

Denklem (4)'deki bileşenlerden, ilk bileşen, geliri; ikinci bileşen, tüketimi; üçüncü bileşen, nakit olarak tutulan yerli paradaki enflasyon aşınmasını; dördüncü bileşen, nakit olarak tutulan yabancı paradaki döviz kuru/enflasyon etkilerinden sonraki net getiriyi; beşinci bileşen, yerli bonodaki faiz geliri ve enflasyon aşınmasından sonraki net getiriyi ve altıncı bileşen, yabancı bonodaki döviz kuru, faiz geliri ve enflasyon aşınmasından sonraki net getiriyi ifade etmektedir.

Fayda fonksiyonu denklem (5)'de verilmiştir. Denklem (5)'de δ zaman iskonto oranını vermektedir.

$$U = \int_0^{\infty} u(c_t) e^{-\delta t} dt, \quad u' > 0, \quad u'' < 0, \quad (5)$$

Fayda fonksiyonu denklem (3)'deki stok mali kaynaklarının ve denklem (4)'deki akım mali kaynaklarının kısıtlaması altında çözüldüğünde denklem (6)'ya ulaşılır.

$$\frac{m_1^* \left(\frac{M_d}{P_d}, \frac{M_f}{P_f}, \phi \right)}{m_2^* \left(\frac{M_d}{P_d}, \frac{M_f}{P_f}, \phi \right)} = \left(\frac{S \cdot P_f}{P_d} \right) \left(\frac{r_d}{r_f (1 + \varepsilon)} \right) \quad (6)$$

Denklem (6)'da elde edilen ilişkide, yerli para ile yabancı para arasındaki marjinal ikame oranı, reel döviz kuruna ve yerli para tutmanın fırsat maliyetinin yabancı para tutmanın fırsat maliyetine oranına bağlı olduğu görülmektedir. Elde edilen bu ilişki, uygulamada kullanılabilecek bir forma dönüştürülürken parasal hizmet modelinin Sabit İkame Esnekliği (CES) denklem formu sahip olduğu varsayılır ve para ikamesini etkileyen ϕ değişkenini temsilen dış ticaret hadleri (E/I) kullanılır. Elde edilen denkleme logaritmik dönüşüm uygulandığında nihai denklem formuna ulaşılmış olur.

$$\log\left(\frac{M_d}{S \cdot M_f}\right)_t = \gamma_0 + \gamma_1 \log\left[\left(\frac{r_f}{r_d}\right)(1 + \varepsilon)\right]_t + \gamma_2 \log\left(S \frac{P_f}{P_d}\right)_t + \gamma_3 \log\left(\frac{E}{I}\right)_t + \mu_t \quad (7)$$

Denklem (7)'de, sol taraftaki değişken yerli paranın yabancı paraya oranını göstermektedir. γ_1 katsayısı bono yerine para tutmanın görece maliyetini göstermekte ve $\gamma_1 > 0$ olarak beklenmektedir. γ_2 görece para talebinde reel döviz kurundaki değişimin etkisini göstermekte ve $\gamma_2 < 0$ olarak beklenmektedir. Denklem (7)'deki üçüncü değişken olan $\log(E/I)$, modelden çıkan bir sonuç değildir. Modelde para tercihlerini etkileyen diğer faktörler Ratti ve Jeong (1994) tarafından ihracatın (E) ithalata (I) oranı olarak tercih edilmiştir. Üçüncü değişken ihracatın ithalata oranı olduğundan γ_3 katsayısının beklenen değeri pozitiftir.

3. Materyal ve Yöntem

3.1. Materyal

Modelden elde edilen ilişkilerin Türkiye verilerine uygulanabilmesi için, bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Düzenleme ihtiyacı duyulan ilk konu, yabancı para olgusudur. Türkiye'de yabancı para olarak tek bir para birimi değil, iki para birimi çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu para birimleri, ABD doları ve Alman markıdır.¹ Bu nedenle yabancı ülke olarak tek bir ülke değil, ABD ve Almanya'dan oluşan temsili bir yabancı ülke kullanılacaktır. Türkiye'deki yabancı para miktarlarını takip edebilmek için dolar ve marktan oluşan bir efektif döviz kuru oluşturulmuştur. Efektif döviz kurunda, ağırlık oranı yüzde 75 dolar ve yüzde 25 mark olarak belirlenmiştir.² Efektif döviz kuru için seçilen ağırlık oranları yabancı ülke değişkeni olan,

¹ Alman markı Ocak 2002'de tedavülden kalkmış ve euro tedavüle sürülmüştür; ama araştırmanın kapsadığı 1989-1999 yılları arasında Alman markı Türkiye'de çok tercih edilen yabancı paralardan birisi olmuştur. Araştırma dönemi içinde euro fiilen piyasada bulunmamaktadır.

² Ağırlıklandırma hatasından kaçınmak için, doların 0.00, 0.25, 0.50, 0.75 ve 1.00 ağırlıklandırma oranları kullanılmış ve bu ağırlıklandırma sonuçlarında doların 0.75 ağırlıklı olduğu efektif döviz kurunun en iyi ağırlık oranı olduğu tespit edilmiştir.

yabancı bono faiz oranı ve yabancı ülke fiyat endeksinde de aynı oranlarda kullanılmıştır.

Düzenleme ihtiyacı duyulan ikinci konu ise döviz kurunda beklenen değişim oranıdır. Ratti ve Jeong (1994) yaptıkları çalışmada, döviz kurunda beklenen değişim oranı (ϵ), vadeli döviz piyasası ile spot döviz piyasası arasındaki fark olarak temsil edilmiştir. Oysa, Türkiye’de vadeli döviz piyasası bulunmamaktadır. Bu nedenle, döviz kuru oranında beklenen değişim oranı döviz kurundaki oynaklık ile temsil edilmiş ve döviz kurundaki oynaklık Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modeli ile tahmin edilmiştir.

3.2. Veriler

Kullanılan orijinal veriler iki temel kaynaktan alınmıştır. Bunlar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Uluslararası Finansal İstatistikler (IFS) dir. Bunlar dışında herhangi bir kuruluş tarafından üretilmeyen ve eksik olan bazı veriler çeşitli hesaplama ve tahmin metotları ile elde edilmiştir. Araştırma dönemi Ocak 1989 - Aralık 1999 dönemlerini kapsamaktadır. Veriler; aylık³, sabit ve dönem sonu değerleri olarak alınmışlardır. Kullanılan serilerin temel özellikleri Ek (1)’de açıklanmıştır.

Bu çalışmanın uygulama dönemi seçilirken bazı kriterler sınırlayıcı etki yapmışlardır. Türkiye’de yabancı mevduata izin verilen ilk yıllarda düzenli veriye ulaşılamamıştır.⁴ Daha sonraki birkaç yıl ise, araştırma dönemi dışında tutularak veri seti başlangıç etkilerinden korunmaya çalışılmıştır. Uygulama döneminin bitiş tarihi ise başlıca iki faktörün sınırlaması altında belirlenmiştir. Bunlardan birincisi, Türkiye’nin 1999 sonunda IMF ile yaptığı stand-by⁵ anlaşmasıdır. IMF İcra Kurulu’nun 22 Aralık 1999 tarihinde stand-by anlaşmasını onaylamasıyla, Türkiye ile IMF arasında üç yıllık stand-by programı başlamıştır. Programla birlikte döviz kurlarını çıpaya bağlanmıştır.

³ Uygulama üç-aylık serilerle de yapılmış ama üç-aylık serilerle yapılan uygulamalarda alınan sonuçlarla aylık veriler kullanılarak elde edilen sonuçlara çok yakın olduğundan üç-aylık verilerle elde edilen sonuçların raporlanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

⁴ 29 Aralık 1983 tarihinde çıkarılan 28 sayılı kararname ve 30 Temmuz 1984 tarihli 30 sayılı kararname ile yerleşiklere döviz tevdiat hesabı açabilme izni verilmiştir. 1989 yılı Ağustos ayında Bakanlar Kurulu Kararı ile kambiyo kontrolleri kaldırılarak yurtdışı sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır.

⁵ Türkiye’nin IMF ile yapmış olduğu stand-by anlaşmaları için bkz <http://www.hazine.gov.tr>

İkinci kısıtlama ise, efektif döviz kurunu oluşturan iki yabancı paradan biri olan Alman markının, Avrupa Birliği'nin euroya geçmesiyle Ocak 2002'de tedavülden kalkmasıdır. Alman markının tedavülden kalktığı tarihe kadar uygulama sürdürülememiştir. Bunun nedeni, IMF stand-by anlaşmasının veri seti üzerinde bozucu etkilere sahip olmasıdır. Bu nedenlerden dolayı, IMF stand-by anlaşması belirleyici bir unsur olmuş ve stand-by anlaşmasının başlangıç tarihi araştırma dönemi bitiş tarihi olarak belirlenmiştir. Belirtilen bu nedenlerden dolayı, araştırma dönemi 1989:01-1999:12 olarak belirlenmiştir.

3.3. Beklenen Döviz Kuru Oranının Tahmini: GARCH Modeli

Döviz kurunun otoregresif bir süreç içerdiği varsayımıyla GARCH modeli genel olarak aşağıdaki gibi modellenenir.⁶

$$S_t = a_0 + a_1 S_{t-1} + u_t \quad (8)$$

$$u_t | \Omega_{t-1} \sim (0, h_t) \quad (9)$$

$$h_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{i=1}^p \beta_i h_{t-i} \quad (10)$$

Denklemlerde kullanılan S_t , spot döviz kurunu; u_t , hata terimi; Ω_t , bilgi setini; ve h_t , koşullu varyans ifade etmektedir. Denklem (8)'de nominal döviz kuru otoregresif bir süreç olarak tanımlanmıştır. Bu serinin herhangi bir zamandaki varyansını hesaplayabilmek için GARCH modeli kullanılmıştır. GARCH modelinde hata teriminin koşullu varyansı h_t hem kendi gecikmesine (lag değerlerine) hem de hata teriminin karesine (u_t^2) bağlı tanımlanmaktadır. Denklem (9)'da hata teriminin koşullu beklenen değeri sıfır, varyansının ise değişken olduğu (h_t) belirtilmektedir. Denklem (10)'da ise değişen varyans tanımlanmaktadır.

Daha önce tanımlanan efektif döviz kuru serisindeki beklenen değişim oranı GARCH (1, 1) modeli ile tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo (1)'de verilmiştir.

⁶ Türkiye'de döviz kuru belirsizliğinin modellenmesi için Bkz. Telatar (1996) ve Telatar (2003).

Tablo 1. Efektif Döviz Kuru Serisinden Döviz Kuru Değişim Oranının Tahmin Sonuçları

Değişken	Tahmin	Standart Hata	t-Değeri	Pr > t
Sabit	6.1169	0.0378	162.03	<.0001
Trend	0.0423	0.000297	142.51	<.0001
AR1	-0.9669	0.002162	-447.30	<.0001
ARCH1	0.2783	0.023908	11.64	<.0001
GARCH1	0.7217	0.023905	30.19	<.0001

Tablo (1)'de görüldüğü gibi GARCH modelinin tüm parametreleri %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. GARCH1 (β) parametresi döviz kuru değişim serisindeki oynaklığın süreklilik (persistence) derecesini ölçmektedir. Katsayının 1'e yakın olması bir şok gerçekleştiğinde oynaklığın uzun bir süre etkili olacağını ifade etmektedir. ARCH1 (α) parametresi otoregresif koşullu varyansı ölçmektedir. GARCH1 (0,7217) değerinin ARCH1 (0,2783) değerinden yüksek olması, şokun uzun dönem etkilerinin kısa dönem etkilerinden daha güçlü olduğunu göstermektedir. AR1 parametresi birinci derece otokorelasyon katsayısını göstermektedir. Sabit (a_0) parametresi sabit terimi ifade etmektedir.

3.4. Birim Kök Testleri ve Yapısal Kırılma

Bu çalışmada, kullanılacak değişkenler Genişletilmiş Dickey-Fuller⁷ (ADF) ve Phillips-Parron⁸ (PP) birim kök testlerine tabi tutulmuşlardır. Test sonuçları Tablo(2)'de verilmiştir.

⁷ Detaylı bilgi için Bkz. Dickey ve Fuller (1979, 1981)

⁸ PP birim kök testi Phillips ve Perron (1988) tarafından, hata teriminin dağılımı hakkındaki varsayımların gevşetilerek DF testinin genişletilmesiyle geliştirilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları⁹

Değişkenler	Genişletilmiş Dickey-Fuller		Phillips-Parron	
	Düzyey	Birinci Fark	Düzyey	Birinci Fark
Log(M2/DTH)	-1.82	-10.26**	-1.82	-10.23**
Log[(r _f /r _d)(1+ε)]	-1.68	-10.33**	-1.72	-10.33**
Log[S.(P _f / P _d)]	-2.31	-10.03**	-2.53	-10.03**
Log(E / I)	-3.76**	--	-5.49**	--

** %1 Önem seviyesinde H₀ hipotezini (birim kök varlığını) reddetmektedir.

Tablo (2)'de görüldüğü gibi, dış ticaret (E/I) değişkeni dışındaki tüm değişkenler birim kök içermektedirler. Başka bir ifadeyle, dış ticaret hadleri durağan, diğer serileri ise durağan değildir. Durağan olmayan serilerin birinci farkları alındığında tüm seriler durağan hale gelmektedir. Birim kök testinde kullanılan iki farklı test olan ADF ve PP testleri birbirlerine paralel sonuçlar vermişlerdir. Dış ticaret değişkeni durağan çıktığından eşbütünlüşme analizine dahil edilmeyecektir.¹⁰

Yapısal kırılma konuda yapılan çeşitli çalışmalarda, kullanılan zaman serilerinde bir kırılma varsa ve bu kırılma dikkate alınmadan birim kök testi uygulanırsa, serilerin durağan çıkmama yönünde güçlü bir eğilimi olduğu görülmüştür (Ben-David ve Papell, 1994). Oysa kırılma dikkate alındığında, durağan çıkmayan birçok seri durağan özellikler göstermektedir. Birim kök testlerinden daha gerçekçi sonuçlar elde etmek için serideki kırılmaları da dikkate alan birim kök testleri geliştirilmiştir. Geliştirilen testlerden birisi de Zivot ve Andrews (1992) tarafından yapılmıştır. Testin uygulanmasında karşılaşılan sorunların başında kırılma noktasının hangi dönemde gerçekleştiği sorunudur. Kırılma noktası, araştırmacı tarafından dışsal olarak belirlenebilir ve bu noktada kırılma olup olmadığı test edilebilir. Ama araştırmacı kullandığı seride kırılmanın varlığı hakkında bilgi sahibi olmayabilir. Bu durumda, kırılmanın varlığının test edilmesi ve varsa kırılma noktasının tespit edilmesi gerekmektedir.

⁹ ADF birim kök testinin uygulanmasında gecikme uzunluğunun seçiminde Schwartz Bilgi Ölçütü (SIC) kullanılmıştır. PP birim kök testinde ise Bartlett Kernel ve Newey-West Bandwidth yöntemleri kullanılmıştır.

¹⁰ Eşbütünlüşme analizi için serilerin durağan olmaması gerekmektedir. Bu nedenle bu değişken eşbütünlüşme analizine dahil edilememektedir. Bu durum ilerde daha detaylı açıklanmıştır.

Zivot ve Andrews (1992) modifikasyona tabi tuttıkları ADF birim kök testinde kırılma noktasını içsel bir süreçte belirlemektedirler. Zivot-Andrews (ZA) ardışık birim kök testi (sequential unit root test) üç ayrı modelden oluşmaktadır. Üç modelinde H_0 hipotezi denklem (11)'de verildiği gibidir.

$$y_t = \mu + y_{t-1} + e_t \quad (11)$$

Denklemden H_0 hipotezde y_t serisinin (dışsal bir kırılma olmadan) birim kök içerdiğini, alternatif hipotezde ise y_t serisinin bilinmeyen bir noktada bir kırılma ile trend-durağan bir seri oluşturduğudur. ZA sürecinin amacı ardışık olarak her bir noktayı kırılma noktası olarak test etmek ve alternatifler arasında en uygun trend-durağan noktayı elde etmektir.

ZA modelinde üç farklı ADF regresyonu tanımlanmıştır. A Modelinde, bilinmeyen bir dönemde kırılmanın sabit terimde olduğunu varsaymaktadır. A Modelinde En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmesi gereken regresyon denklem (12)'de verildiği gibidir.

$$\Delta y_t = \mu + \theta DU_t + \beta t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^k c_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (12)$$

DU_t , sabit terimde kırılmayı ifade eden kukla değişkenidir. Trend değişkenini t ifade etmektedir. Kırılmanın olduğu dönem T_B olsun. Bu durumda kukla değişkeninin alacağı değerler: eğer $t > T_B$ ise $DU_t = 1$, aksi takdirde sıfırdır. A modeli T gözlem sayısı için $T_B = 2, \dots, T-1$ değerleri için tek tek ardışık olarak tahmin edilir. En yüksek t_α değerinin olduğu dönem kırılma dönemi olarak alınır. Regresyonda gecikme uzunluğu, "k", seçilirken Ben-David ve Pappell (1994)'in yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemde göre önceden tesadüfi seçilen bir üst "k" değerinden başlanır ve en son gecikme değeri anlamlı bulunana kadar gecikme uzunluğu azaltılarak devam ettirilir. Hiçbir gecikme uzunluğunda anlamlılık yakalanamamışsa sıfır gecikme kullanılır. ZA çalışmasında üst gecikme uzunluğunu $k=8$ olarak belirlemişlerdir. Kırılma noktası tespit edilen seri A modelindeki regresyon doğrultusunda teste tabi tutulur. Daha öncede belirtildiği gibi H_0 hipotez serinin birim kök içerdiğini, alternatif hipotez ise serinin kırılmayla birlikte durağan olduğunu ifade etmektedir.

B Modelinde, bilinmeyen bir kırılma noktasında kırılmanın eğim katsayısında olduğunu varsaymaktadır. B Modelinde EKK yöntemi ile tahmin edilmesi gereken regresyon denklem (13)'de verildiği gibidir.

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \gamma DT_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^k c_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (13)$$

DT, eğitimdeki kırılmayı ifade eden kukla değişkenidir. Bu durumunda kukla değişkeninin alacağı değerler eğer $t > T_B$ ise $DU_t = 1$, aksi takdirde sıfırdır.¹¹ Regresyonun test edilmesi ve kırılma noktasının bulunması için A Modelindeki sürecin aynısı tekrarlanır.

C Modelinde, bilinmeyen bir kırılma noktasında kırılmanın hem sabit terimde hem de eğim katsayısında olduğunu varsaymaktadır. C Modelinde EKK yöntemi ile tahmin edilmesi gereken regresyon denklem (14)'de verildiği gibidir.

$$\Delta y_t = \mu + \theta DU_t + \beta t + \gamma DT_t + \alpha y_{t-1} + \sum_{j=1}^k c_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (14)$$

DT ve DU daha önce açıklandığı gibidir. Regresyonun test edilmesi ve kırılma noktasının bulunması için A ve B modellerindeki süreçlerin aynısı tekrarlanır.

Bu çalışmada, model seçimi yapılırken önce C Modelinden başlanmıştır. C Modelinde DU ve DT kukla değişkenlerinin her ikisinde t-istatistiğine göre anlamlı çıkmışsa, diğer modeller tahmin edilmemiş ve C modeli seçilmiştir. DU ve DT değişkenlerinden herhangi birinin t-istatistik değeri anlamsız çıkmışsa, anlamsız çıkan değişken dışlanarak anlamlı değişkeni içeren model tahmin edilmiştir. Bu yöntemle belirlenen uygun modellere ZA ardışık birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo(3)'de gösterilmiştir.

¹¹ Zivot-Andrews $DT_t = t - T_B$ olarak tanımlamıştır. Ben-David ve Papell ise $DT_t = t$ olarak tanımlamıştır. Bu durum Dickey-Fuller test istatistiği açısından bir fark yaratmamaktadır. Bu çalışmada $DT_t = t$ tercih edilmiştir.

Tablo 3. Zivot-Andrews Ardışık Birim Kök Testi Sonuçları

	Log(M2/DTH)	Log[(r _f /r _d)(1+ε)]	Log[S.(P _f / P _d)]
Kırılma	1994:05	1994:06	1993:12
k	8	0	3
μ	0.220 (3.92)	-0.12 (-3.12)	0.76 (5.27)
θ	-0.19 (-3.41)	-0.09 (-2.23)	0.03 (4.67)
β	-0.003 (-4.54)	-0.002 (-3.64)	-0.0003 (-3.84)
γ	0.003 (4.30)	0.002 (-2.23)	----
α	-0.25 (-3.94)	-0.19 (-3.46)	-0.27 (-5.27)
t-istatistik	3.94	-3.46	5.27
MODEL	C	C	A

NOT: Parantez içindeki değerler t değerleridir. t_α için %1 önem seviyesinde A ve C modellerinin kritik değerleri sırasıyla 5.34 ve 5.57 dir (Ben-David ve Papell, 1994).

ZA ardışık birim kök testinden elde edilen sonuçlar kırılmayı dikkate almadan yapılan birim kök testleri ile karşılaştırıldığında tek bir değişkenin durumunda değişiklik olduğu tespit edilmiştir. Reel döviz kuru %5 önem seviyesinde durağan çıkarken %1 önem seviyesinde halen durağan değildir. Kırılma durumunda da tüm değişkenler %1 önem seviyesinde durağan değildir.

3.5. Eşbütünleşme Analizi ve Yapısal Kırılma

Zaman serileri içeren regresyonların durağan olmamaları durumunda, serilerdeki ortak trendden dolayı gerçek dışı ilişkiler ortaya koyarak düzmece regresyon problemine yol açar. Düzmece regresyondan kaçınmak için, serilerin ya durağan olması ya da durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Durağan olmayan serilerin farkları alınarak durağan hale getirilmesi, serilerin birbirleriyle olan uzun dönem ilişkilerinin yok olmasına neden olur. Düzmece regresyondan kaçınmak için yapılan bu işlem, aynı zamanda çok değerli bilgiler içeren uzun dönem ilişkinin de kaybolmasına neden olmaktadır.

Eşbütünleşme analizi, aralarında uzun dönem ilişkisi olan değişkenlerin, bu uzun dönem bilgilerini kaybetmeden ilişkiyi incelemeye çalışır. Durağan olmayan ancak aynı dereceden entegre serilerin doğrusal birleşimleri durağan ise bu seriler eşbütünleşik serilerdir (Enders, 1995). İki farklı eşbütünleşme test metodu bulunmaktadır. Bunlar, Engel-Granger (1987) ve Johansen-Julelius (1990) yöntemleridir. İki'den fazla değişken olması durumunda, birden fazla eşbütünleşme ilişkisini ihmal eden Engel-Granger metodu etkili sonuç verememektedir. Bu çalışmada, ikiden fazla değişken bulunduğundan Johansen-Julelius metodu uygulanmıştır. Metot, “n” tane birinci dereceden entegre serinin otoregresif vektör (VAR) modeline dayanmaktadır. Birinci farkların hata düzeltme (EC) formu, denklem (15)'de verildiği gibidir.

$$\Delta W_t = A_1 \Delta W_{t-1} + A_2 \Delta W_{t-2} + \dots + A_{p-1} \Delta W_{t-p+1} + \Pi W_{t-p} + \mu + U_t \quad (15)$$

Denklem (16)'de W_t , 3x1 birinci derece entegre vektör, $\Delta W_t \equiv W_t - W_{t-1}$, μ 3x1 sabit terim vektörü, Π 3x3 katsayı matrisini ve $U_t \sim N(0, \Sigma)$ ifade etmektedir. Σ , hata teriminin kovaryans matrisidir. Denklem (15)'de $\Delta W_t I(0)$ olduğundan sağ tarafın durağan olması ancak ΠW_{t-p} durağan olması ile gerçekleşebilir.

Tablo (3)'den hatırlanacağı gibi ZA ardışık birim kök testine tabi tutulan tüm değişkenler %1 önem seviyesinde durağan değildir. Dördüncü değişken olan ticaret hadleri ise durağan çıkmıştır. Eşbütünleşme analizi için serilerin durağan olmaması gerektiği için durağan çıkan ticaret haddi değişkeni analiz dışında tutulacaktır.¹²

Kullanılan veri setindeki seriler yapısal kırılma içermesi, eşbütünleşme denkleminde de yapısal bir kırılma olabileceği şüphesi yaratmaktadır. Uygulama dönemi içinde yapısal değişimin olması modelin istikrarını ortadan kaldıracaktır. Eğer model istikrarsız ise tahmin edilen parametreler dönemler arasında farklılık gösterecektir. Yapısal değişimin test edilmesinde en yaygın kullanılan test Chow (1960) testidir. Eğer kırılma noktası k biliniyorsa Chow testi uygulanabilir. Chow testinde H_0 hipotezi yapısal kırılmanın olmadığını,

¹² Ratti ve Jeong (1994)'nin bu modeli Milner, Mizen ve Pentecost (1996) tarafından Avrupa'da yedi ülkeyi kapsayan bir çalışmada uygulanmıştır. Yapılan çalışmada Almanya'nın dış ticaret hadleri de durağan çıkmış ve bu değişken model dışında tutularak eşbütünleşme analizi yapılmıştır.

alternatif H_1 hipotezi ise k döneminde bir yapısal kırılma olduğunu ifade etmektedir. Burdaki kritik durum, kırılma döneminin bilinip bilinmediğidir. Bu uygulama çalışmasında kırılma noktası hakkında güçlü bilgiler bulunmamaktadır. Andrews (1993), k kırılma noktasının bilinmediği durumlarda, Chow testine kullanılabilir bir fonksiyon kazandırmıştır. Andrews (1993), her bir dönemi olası bir kırılma noktası olarak test etmiş ve her bir dönem için F-testini hesaplamıştır. Her bir gözlem değerine karşılık gelen bir F-test serisi elde edilmiştir. Eğer modelde bir yapısal kırılma varsa, bu kırılma F-test değerinin en büyük olduğu dönemde olacaktır. Bu şekilde elde edilen test istatistiğine SupF denmektedir. SupF testinin asimtotik kritik değerleri Andrews (1993) tarafından hesaplanmıştır.¹³ SupF test istatistiğinde kullanılan formül denklem (16)'da verildiği gibidir.

$$SupF = \max_{1 \leq t \leq T-1} F_t \quad (16)$$

Denklem (16)'da " F_t ", t kırılma döneminde hesaplanmış standart F istatistiğidir. Eğer bu istatistik kritik değerden büyükse kırılmanın olmadığı yönündeki H_0 hipotez reddedilir.

Bu çalışmada, veri setinin test dışında tutulacak başlangıç ve sonundan yüzdelik kısmı %5 ($\pi_0 = 5$) olarak alınmıştır. Modelin sağ tarafındaki değişken sayısı ise ikidir ($p=2$). Andrews (1993)'un testindeki kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla, 8.22, 6.48 ve 5.60 değerleridir. Elde edilen SupF (maksimum F-test) değerleri 145.88 bulunmuştur. Modelde kırılma noktasının 1993:02 olduğu tespit edilmiştir. SupF değerlerinin kritik değerlerden çok yüksek olmasından dolayı kırılmanın olmadığı H_0 hipotez reddedilir. Andrews testi sonucunda modelde 1993:02 döneminde yapısal kırılma olduğu ve bu kırılmanın modeli istikrarsız yaptığı ortaya konulmuştur.

Eşbütünleşme analizinin yapılacağı dönemde yapısal kırılmanın olması parametrelerin dönemler arasında farklılaşmasına neden olabilir.¹⁴ Bu nedenden dolayı kırılmayı dikkate almadan yapılacak eşbütünleşme analizi güvenilirmez

¹³ Andrews'un tablosundaki parametrelerden biri olan "p" modeldeki sabit terim dahil sağ taraftaki değişken sayısını ifade etmektedir. Tabloda kritik değerler %10, %5 ve %1 için hesaplanmıştır. Tablodaki π_0 parametresi, veri setinin başlangıç ve sonundan yüzde kaçın test dışında tutulduğunu ifade etmektedir.

¹⁴ Eşbütünleşme ve rejim değişikliği ilişkisi hakkında daha detaylı bilgi için Bkz Gregory ve Hansen (1996).

sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu nedenle, inceleme dönemi ve kırılma öncesi ve kırılma sonrası olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Eşbütünleşme analizi önce kırılmayı dikkate almadan tüm dönem için uygulanmış, daha sonra hem kırılma öncesi için, hem de kırılma sonrası için analiz tekrarlanmıştır. Daha önce tam dönem için yapılan birim kök testleri bu sefer kırılma öncesi ve sonrası oluşan dönemler için de tekrarlanmıştır. Kırılma dönemleri için yapılan birim kök test sonuçları Tablo (4)'de verilmiştir.

Tablo (4)'de de görüldüğü gibi, kırılma öncesi değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı; ama birinci farklarının durağan olduğu test sonuçlarından elde edilmiştir. Kırılma sonrasında ise, M2/DTH değişkenlerinin % 5 önem seviyesinde durağan; ama % 1 anlamlılık düzeyinde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Önem seviyesi % 1 olarak alındığında, tüm değişkenlerin düzey değerleri durağan değil ama birinci farkları durağandır.

Tablo 4. Yapısal Kırılma Öncesi ve Sonrasında Birim Kök Test Sonuçları

Kırılma Dönemi: 1993:02			Değişkenler ^(a)		
			M2/DTH	$(r_f/r_d)(1+\varepsilon)$	S.(P _f / P _d)
Kırılma Öncesi	ADF Birim Kök Testi	Düzye	-2.70	-2.64	-2.32
		Birinci Fark	-6.95**	-6.09**	-4.17**
Kırılma Sonrası	ADF Birim Kök Testi	Düzye	-3.31*	-2.33	-2.23
		Birinci Fark	-8.37**	-8.24**	-8.51**

Not: * ve **, sırasıyla, %5 ve %1 önem seviyesinde H₀ hipotezini (birim kök varlığını) reddetmektedir.

(a) Değişkenler logaritmik değerleri ile alınmıştır.

Birim kök testlerinden sonra kırılmanın eşbütünleşme ilişkisi üzerindeki etkileri incelenebilir. Tablo (5)'de, yapısal kırılma durumunda eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, değişkenlerin beklenen işaretlere sahip olup olmadığı irdelemiştir. Modelde tam dönemde ve kırılma öncesinde eşbütünleşme ilişkisi korunurken kırılma sonrası ilişki yok olmuştur. Başka bir ifadeyle, yapısal kırılma sadece kırılma sonrasında eşbütünleşme ilişkisini ortadan kaldırmıştır.

Tablo 5. Yapısal Kırılma Durumunda Eşbütünleşme Analizi

Dönemler	Eşbütünleşme İlişkisi	Değişkenin İşareti ^(a)	
		$(r_f/r_d)/(1+\epsilon)$	S.(P _f /P _d)
Tam Dönem	Var	Beklenen İşaretin Tersisi	Beklenen İşaret
Kırılma Öncesi	Var	Beklenen İşaretin Tersisi	Beklenen İşaret
Kırılma Sonrası	Yok	----	----

(a) Değişkenler logaritmik değerlerde alınmıştır.

(b) İstatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır.

Tablo (5)'de, kırılmanın eşbütünleşme ilişkisi üzerindeki etkisi dışında değişkenlerin beklenen işaretleri üzerindeki etkileri de gösterilmektedir. Tabloda dikkat çeken en önemli unsur, bu çalışmada öne çıkarılan reel döviz kuru değişkeninin eşbütünleşme ilişkisi olan dönemlerde beklenen işarete sahip olmasıdır. Diğer taraftan faiz değişkeni beklenen işareti verememiştir.¹⁵ Yapısal kırılma, kırılma sonrası dönemde eşbütünleşme ilişkisinin yok olmasına neden olmuş ve bu dönemin modelle uyumsuz olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo (6) modelin Johansen-Juselius eşbütünleşme metodunun sonuçlarını vermektedir. İz¹⁶ testin H_0 hipotezi, sıfır eşbütünleşme ilişkisi ($r=0$) iken alternatif hipotez bir veya daha fazla eşbütünleşme ilişkisi ($r \geq 1$) olduğudur. İz testinde H_0 hipotez sıfır iken, genel alternatif hipotez $r = 1, 2, 3, \dots$ dir. Test, sıfır hipotez reddedilmeyene kadar devam ettirilir. Maksimum özdeğer testinin H_0 hipotezi de iz testi gibi, eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösterirken, alternatif hipotez de bir tane ilişki olduğunu ifade etmektedir. Modelde kırılma dikkate alınmadığında tam dönemde sadece iz testinin %5 önem seviyesinde eşbütünleşme ilişkisini ortaya koyabilmektedir. Maksimum özdeğer testi, bu ilişkiyi desteklememektedir. Kırılma dikkate alındığında kırılma öncesi %5 anlamlılık düzeyinde hem iz hem de maksimum özdeğer testi eşbütünleşme ilişkisini ortaya koymaktadır. Fakat, kırılma sonrası her iki test de eşbütünleşme ilişkisini reddetmektedir. İlişkinin olduğu modellerde katsayıların beklenen işaretleri ise, reel döviz kurunda beklentiler doğrultusunda faiz haddi oranında ise beklenti tersidir.

Eşbütünleşme analiz sonucunda, “Alış-Veriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modelinin” Türkiye uygulamasında, güçlü bazı eğilimler ortaya çıkmaktadır.

¹⁵ Eşbütünleşme analiz sonuçları çok daha detaylı olarak yapılacağından burada sınırlandırılmıştır. Burada sadece ilişkinin varlığı ve beklenen işaretler üzerinde durulmuştur.

¹⁶ Trace test, Türkçe'ye iz testi olarak çevrilmiştir. Bkz. Şıklar (2000) ve Üçdoğruk (1996).

Bu eğilimlerin başında, reel döviz kuru belirsizliğinin para ikamesinin açıklanmasında güçlü bir değişken olduğudur. Kırımlarla farklı dönemlere bölünen ve eşbütünleşme ilişkisi bulunan dönemlerde reel döviz kuru katsayısı hep beklentiler doğrultusunda çıkmıştır. Faiz haddi ise beklentilerin tersi işareti vermiştir. Türkiye verileriyle modelin uygulama sonuçları alınmadan önce sezgisel olarak reel döviz kurunun anlamlı çıkacağı beklenmekle birlikte, faiz haddi oranına şüphe ile yaklaşılmaktaydı.

Faiz değişkeninin beklenen pozitif işareti vermemesinin potansiyel nedenleri birkaç faktörden oluşabilir. Bunlardan biricisi, sermaye hareketleridir. Türk hazine bonosu faiz oranlarını yükselttiğinde, yerleşikler dövizden Türk hazine bonosuna yönelmektedirler. Bu yönelme, dövizde talebi azaltmakta, hazine bonosuna olan talep artırmaktadır. Benzer şekilde, uluslararası yatırımcılar da, ülkeye sıcak para olarak sermaye girişi ile hazine bonosuna yönelmektedirler. Fakat, sermaye girişinin yaşanması ülkedeki döviz balanslarını yükseltmektedir. Başka bir ifadeyle, hazine bonosunun faiz oranlarını yükseltmesi, sermaye girişinden dolayı döviz balanslarını azaltmak yerine artırıcı etki yapmaktadır. Faiz değişkeninin ters işaretli çıkmasının ikinci faktörü, Türkiye'nin aşırı borçlu ülke olmasından dolayı taşıdığı ülke riski olabilir. Türkiye, dünya finans merkezleri tarafından riskli ülke olarak değerlendirildiği dönemlerde, hazine faiz oranı ne kadar yüksek verilirse verilsin, borçlanma gerçekleştirilememektedir. Bu durum, Türkiye'nin zaman zaman IMF ile stand-by anlaşmaları yaparak, uluslararası piyasalarda borçlanmaya yönelmesi ile daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Belirtilen bu iki faktör, para ikamesinin faiz hadlerine duyarsız bazen de tersi yönde hareket etmesine neden olabilir. Fakat, bu faktörlerin para ikamesi üzerindeki etkileri ölçülmediğinden bu tespit sezgisel nitelikten öteye geçememektedir.

Tablo 6. M2 Kullanılan Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

TAM DÖNEM (1989:01 - 1999:12)			
	r=0	r≤1	r≤2
LR _{iz}	24.35*	8.82	0.01
LR _{max}	16.10	8.80	0.0001
Eşbütünleşme Denklemleri	Log(M2/DTH)	Log[(r _f /r _d)(1+ε)]	Log[S.(P _f / P _d)]
	1.00	-1.210150 (-10.2550)	-0.600035 (-11.5447)
Kullanılan gecikme uzunluğu ^(a) = 2			
YAPISAL KIRILMA ÖNCESİ (1989:01 – 1993:02)			
	r=0	r≤1	r≤2
LR _{iz}	25.39*	4.55	0.00004
LR _{max}	20.84*	4.55	0.00004
Eşbütünleşme Denklemleri	Log(M2/DTH)	Log[(r _f /r _d)(1+ε)]	Log[S.(P _f / P _d)]
	1.00	-1.028460 (-12.3761)	-0.527252 (-17.8487)
Kullanılan gecikme uzunluğu ^(b) = 1			
YAPISAL KIRILMA SONRASI (1993:03 – 1999:12)			
	r=0	r≤1	r≤2
LR _{iz}	22.87	7.69	0.0008
LR _{max}	15.18	7.69	0.0008
Eşbütünleşme Denklemleri	Log(M2/DTH)	Log[(r _f /r _d)(1+ε)]	Log[S.(P _f / P _d)]
	----	----	----
Kullanılan gecikme uzunluğu ^(a) = 2			

Not: * ve **, sırasıyla, % 5 ve % 1 önem düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Parantez içindeki değerler t-test değerlerini ifade etmektedirler.

FPE:Final tahmin hatası, AIC: Akaïke bilgi ölçütü, SC: Schwarz bilgi ölçütü, HQ: Hannan-Quinn bilgi ölçütü

^(a) En uygun gecikme uzunluğu seçiminde ve FPE AIC kullanılmıştır.

^(b) En uygun gecikme uzunluğu seçiminde FPE, AIC, SC ve HQ kullanılmıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Ratti ve Jeong (1994)'un yapmış oldukları parasal hizmet modelinin alış-veriş maliyetleri modeli Türkiye verileri 1989:01-1999:12 dönemlerine uygulanmıştır. Model uygulanırken, Türkiye verilerine uyumlu hale getirilmek için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Orijinal modelde döviz kuru beklenen değişim oranı, vadeli döviz kuru ile spot döviz kuru arasındaki fark olarak temsil edilmiştir. Türkiye'de vadeli döviz kuru piyasası olmadığından, döviz kuru beklenen değişim oranı, döviz kurundaki değişkenlik GARCH modeliyle tahmin edilerek temsil edilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki para ikamesi, inceleme döneminde büyük ölçüde dolar ve mark olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle, bu iki yabancı paradan oluşan efektif döviz kuru kullanılmıştır. Yapılan ön çalışmalarda 0.75 dolar artı 0.25 mark oranında yapılan ağırlıklandırmanın en uygun efektif döviz kuru olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçların, Alış-Veriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli'ni uygulayan diğer çalışma sonuçları ile mukayese edilmesi, bu çalışmada elde edilen sonuçların değerlendirmesine ışık tutabilir. Alış-Veriş Maliyetleri Parasal Hizmet Modeli, bu çalışma dışında iki ayrı çalışmada uygulanmıştır. Bunlardan birincisi modeli geliştiren Ratti ve Jeong (1994)'un ABD ile Kanada arasında yapmış oldukları çalışmadır. Diğeri ise Milner, Mizen ve Pentecost (1996)'un Avrupa'da yedi ülkenin Sterlin ile ikamesini inceleyen çalışmadır.

Ratti ve Jeong (1994)'un çalışmalarında, yerel ülke olarak Kanada ve yabancı ülke olarak ABD alınmıştır. Ulaşılan sonuçlar ile modelin beklentileri tam bir uyum içindedir. Tüm değişkenler anlamlı ve beklenen işaretler doğrultusunda çıkmıştır. Sonuçların bu düzeyde uyumlu olması, bu iki ülkenin çok istikrarlı makroekonomik değişkenlere sahip olması ile açıklanabilir.

Ancak modelin Avrupa versiyonu, Kuzey Amerika uygulaması gibi beklenen sonuçlar vermemiştir. Milner ve diğerleri (1996) yapmış oldukları çalışmada yedi Avrupa ülkesinde (Belçika, Almanya, İrlanda, İtalya, Hollanda, Danimarka ve Fransa), para ikamesini incelerken her ülkenin ulusal parası ile İngiliz sterlini arasındaki ikame incelenmiştir. Çalışmada çıkan sonuçlar, Kuzey Amerika versiyonundan oldukça farklılık göstermektedir. Yedi ülkenin beşinde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilebilmiş, Danimarka ve Fransa verilerinde eşbütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Almanya'nın dış ticaret değişkeni

durağan çıktığından bu değişken eşbütünleşme modeline alınmamıştır.¹⁷ Ulaşılan güzel sonuçlardan biri, dış ticaret değişkeni her ülkede beklentiler doğrultusunda çıkmıştır. Buna rağmen reel döviz kuru değişkeninin işareti sadece İrlanda ve İtalya'da beklentiler doğrultusunda çıkmıştır. Göreceli faiz oranı ise sadece İrlanda da beklenen işaretin tersini vermiştir. Modelle tam uyum içinde olan tek ülke İtalya çıkmıştır. İtalya'da tüm değişkenler beklentiler doğrultusunda ve anlamlı çıkmıştır.

Modelin Türkiye uygulaması niteliğinde olan bu çalışmada ise Avrupa uygulamasına benzer sonuçlar elde edilmiştir. Model, her ne kadar para ikamesinde ülkeler arasındaki faiz farklılıklarını, reel döviz kuru ve dış ticaret faktörlerini kaynak olarak gösteriyorsa da, Türkiye uygulamasında reel döviz kuru en önemli faktör olarak beklenmekteydi. Türkiye'de, ülkeler arası faiz farklılıklarının neden ters işaretli çıktığının cevabı, Türkiye'nin dış borç yükünün yüksek olması ve zaman zaman finansal krizlerin yaşanması, bu değişkeni büyük ölçüde etkilemektedir. Krizler öncesi ve sonrasında hazinenin ulusal ve uluslararası finansal piyasalarda borçlanamaması, dini motivasyonla toplumun bir kısmının faiz değişmelerine karşı duyarsız kalması ve sıcak paranın ters yönde etki yapması ülkeler arası faiz oranı farklılığının neden beklendiği gibi çıkmadığının ipuçlarını vermektedir.

Türkiye uygulamasında, beklentiler reel döviz kurunun anlamlı ve etkili çıkması yönündeydi. Reel döviz kuru tüm dönemlerde % 1 önem seviyesinde beklenen işaretleri vermiştir. Veri setinde yapısal kırılmalar olmasına rağmen, yapısal kırılmaları dikkate almayan tam modellerde bile reel döviz kurunun % 1 önem seviyesinde beklenen işareti vermesi, bu değişkenin etkinliği hakkında fikir vermektedir. Dış ticaret değişkeni ise, inceleme döneminde durağan çıktığından eşbütünleşme analizine dahil edilememiştir.

Sonuç olarak Türkiye'de para ikamesinin reel döviz kuru belirsizliğinden kaynaklandığı yönünde önemli bulgular elde edilmiştir.

¹⁷ Türkiye uygulamasında da dış ticaret değişkeni durağan çıkmış ve eşbütünleşme modeline dahil edilmemiştir.

Kaynaklar

- Andrews, D. W. (1993) "The Test for Parameter Instability and Structural Change with Unknown Change Point." *Econometrica*, 61, 4: 821-856.
- Ben-David, D. ve D. H. Papell (1994). "The Great Wars, the Great Crash, and the Unit Root Hypothesis: Some New Evidence about an Old Stylized Fact." *National Bureau of Economic Research*, WP No. 4752.
- Bergstrant, J. H. ve T. P. Bundt (1990). Currency Substitution and Monetary Autonomy: the Foreign Demand for US Demand Deposits. *Journal of International Money and Finance* 9 (3):325-334.
- Branson, W. H. ve D. W. Henderson (1985) The Specification and Influence of Asset Markets. In R. W. Jones and P. B. Kenen (eds), *Handbook of International Economics*, Vol. II. Amsterdam: North Holland.
- Calvo, G. A. ve C. A. Rodriguez (1977). "A Model of Exchange Rate Determination under Currency Substitution and Rational Expectations." *Journal of Political Economy*, 85, 31: 617-625.
- Calvo G. A. ve C. A. Vegh (1992). "Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction." *IMF Working Paper*, 40.
- Chow, G. C. (1960). "Tests Of Equality Between Sets Of Coefficients In Two Linear Regressions." *Econometrica*, 28, 591-605.
- Cuddington, J. T. (1989). "Currency Substitution: Theory and Evidence for Latin America by Victor A. Canto and Genald Nickelsburg: Book Review" *Journal of Money, Credit and Banking*, 21, 267-271.
- Dickey, D., ve W. A. Fuller (1979). "Distribution of the Estimates for Autoregressive Time Series with a Unit Root" *Journal of the American Statistical Association*, 74: 427-31.
- Dickey, D., ve W. A. Fuller (1981). "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, New York, USA, John Wiley & Sons
- Engel, R., ve C. W. Granger (1987). "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing." *Econometrica*, 55, 251-277.
- Gregory, A. W. ve B. E. Hansen (1996). "Residual-Based Test for Cointegration in Models with Regime Shifts." *Journal of Econometrics*, 70, 99-126
- Handa, J. ve I. M. Bana (1999). "Currency Substitution and Transactions Costs" *Empirical Economics*, 15: 231-243.

- Johanson, S. ve K. Juselius (1990). "Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration with Application to the Demand for Money" *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210.
- Joines, D. H. (1985) "International Currency Substitution And Income Velocity Of Money" *Journal Of International Money And Finance*, 4, 303-316.
- Kouri, P. (1976) "The Exchange Rates And The Balance Of Payments In The Short Run And The Long Run: A Monetary Approach." *Scandinavian Journal Of Economics*, 78, 280-304.
- McKinnon, R. I. (1985) "Two Concepts of International Currency Substitution." The Economics of Carribean Basin Connolly, M. D. ve J. McDermont (Ed), New York: Praeger.
- Miles, M. (1978). "Currency Substitution, Flexible Exchange Rate, Monetary Independence." *American Economic Review*, 68, 3, 428-436.
- Milner, C., P. Mizen ve E. Pentecost (1996). "The Impact Of Intra-European Trade On Sterling Currency Substitution." *Weltwirtschaftliches Archiv-Review of World Economics*, 132, 1, 160-171.
- Phillips, P. ve P. Perron (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika*, 75, 335-46.
- RATTI, R. A. ve B. W. JEONG (1994). "Variation in the Real Exchange Rate as a Source of Currency Substitution." *Journal of International Money and Finance*, 13, 5, 537-550.
- Rogers, J. H (1990). "Foreign Inflation Transmission under Flexible Exchange Rate and Currency Substitution." *Journal of Money, Credit, and Banking*, 22, 2, 195-208.
- Şıklar, E. (2000). "Eşbütünleşme Analizi ve Türkiye’de Para Talebi." Eskişehir: Anadolu Üniveritesi Yayınları No.1206.
- Telatar, E. (1996). "Kısa Dönem Döviz Kuru Belirsizliğinin Ölçülmesi: GARCH Modeli." *Hazine Dergisi*, 2, Nisan, 103-115.
- Telatar, F. (2003). "Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Siyasi Belirsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkileri". *İktisat İşletme ve Finans*, Şubat, 42-51.
- Thomas, L. R. (1985). "Portfolio Theory and Currency Substitution." *Journal of Money, Credit and Banking*, 17, 3, 347-357.
- Üçdoğruk, Ş. (1996). "Türkiye Para Talebi Modeli: Eşbütünleşme Analiz İlişkileri." *İktisat İşletme ve Finans*, 126, 30-40.

- Zervoyianni, A. (1988). "Exchange Rate Overshooting, Currency Substitution and Monetary Policy." *The Manchester School of Economics & Social Studies*, 56, 3, 247-67.
- Zervoyianni, A. (1992). International Macroeconomic Interdependence, Currency Substitution, and Price Stickiness. *Journal of Macroeconomics* 15 (1):59-86.
- Zivot, E. ve Donald A. (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis." *Journal of Business and Economics*, 10, 251-270.

EK 1: Kullanılan Serilerin Özellikleri

- M2 :TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'den alınmıştır. Milyar TL olarak ölçülmektedir. Yerli para arzını temsil etmek için kullanılmışlardır. Modelde M_d değişkeninin temsil etmektedir.
- DTH :TCMB, EVDS'den alınmıştır. Milyar TL olarak ölçülmektedir. Türk bankacılık sistemi içindeki gerçek ve tüzel kişilere ait yabancı paraların TL toplamını ifade etmektedir. Modelde M_f değişkeninin temsil etmektedir.
- S :Efektif (Spot) döviz kurunu ifade etmektedir. 0.75 ABD doları kuru ile 0.25 Alman markı kuru ağırlığıyla oluşturulmuştur. ABD doları ve Alman markı kurları TCMB EVDS'de döviz alış değerleriyle alınmıştır.
- r_f :Yabancı ülke (ABD ve Almanya) bono faiz oranını temsil etmektedir. Efektif döviz kuruna uyumlu olarak 0.75 ABD hazine bono faiz oranı ve 0.25 Almanya hazine bono faiz oranı ağırlığından oluşturulmuştur. ABD ve Almanya hazine bono faiz oranları sırasıyla IFS 11160C,, ZF,,, ve 13460 C,, ZF,,, serilerinden alınmıştır.
- r_d :Yerli ülke (Türkiye) hazine bonosu faiz oranının temsil etmektedir. IFS 18660C,,ZF,,, serisinden alınmıştır. Seride eksik olan veriler IFS hesaplamasına uygun olarak hesaplanmıştır. Fakat Türk hazine bono ihalesi yapılmadığı 1997:04, 1997:05 ve 1999:12 dönemlerin ait veri elde etmek için SAS programının tahmin metotları kullanılarak veri elde edilmiştir.
- ε :Döviz kurunda beklenen değişim oranını temsil etmektedir. Efektif döviz kuru serisindeki değişkenlik GARCH modeli ile tahmin edilerek ε serisi oluşturulmuştur.

- P_f :Yabancı ÷lke (ABD ve Almanya) fiyat endeksini (tüketicici fiyat endeksi) temsil etmektedir. Efektif döviz kuruna uyumlu olarak 0.75 ABD tüketici fiyat endeksi ve 0.25 Almanya tüketici fiyat endeksi ağırlığından oluşturulmuştur. ABD ve Alman tüketici fiyat endeksleri sırasıyla IFS 11164,,, ZF,,, ve 13464,,, ZF,,, serilerinden alınmıştır. Seriler 1987:01=100 olarak normalleştirilmiştir.
- P_d :Yerel ÷lke (Türkiye) Tüketici Fiyat Endeksini (TÜFE) temsil etmektedir. TCMB, EVDS'de alınmıştır. 1987:01=100 olarak normalleştirilmiştir.
- E :Yerli ÷lke (Türkiye) toplam ihracatının temsil etmektedir. TCMB, EVDS'den alınmıştır. Milyar TL olarak ölçülmüştür.
- M :Yerli ÷lke (Türkiye) toplam ithalatının temsil etmektedir. TCMB, EVDS'den alınmıştır. Milyar TL olarak ölçülmüştür.

Dışlama Yöntemi ve Türkiye’de Çekirdek Enflasyon

Servet Ceylan^a

Özet

Ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından yedi adet çekirdek enflasyon ölçüsü belirlenmiştir. Bu ölçüler dışlama yöntemiyle elde edilmiştir. Dışlama yöntemi politika karar vericiler tarafından oldukça sık kullanılmakta, ancak ampirik çalışmalarda alternatif ölçülere göre başarısız bulunmaktadır.

Enflasyon hedeflemesi çerçevesinde çekirdek enflasyon ölçüsünün bazı özellikler taşınması gerekmektedir. Çalışmada, TÜİK çekirdek enflasyon ölçülerinin bu özellikleri yerine getirip getirmediği ve genel olarak dışlama yönteminin olumlu ve olumsuz yönleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çekirdek Enflasyon, Dışlama Yöntemi, Enflasyon Hedeflemesi

Abstract

In our country, it is determined seven core inflation indicators by a committee which is constructed by the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT). These indicators are constructed by excluding approach. This approach is used by policy decision makers quite often, but found less reliable than alternative measures in amprical research.

In the perspective of inflation targetting, core inflation must have some criteria. In this study, it is debated advantage and disadvantage of exluding approach and if TURKSTAT’s core measures have these criteria

Key words: Core Inflation, Excluding Approach, Inflation Targetting

^a Arş. Gör. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Giresun İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Giresun, sceylan@ktu.edu.tr

1. Giriş

Son yıllarda, merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlamaya yönelik yoğun para politikası uyguladıkları görölmektedir. Uygulanan para politikasının merkezinde ise, enflasyon hedeflemesi yer almaktadır. Enflasyon hedeflemesindeki ana düşünce, para politikasının sayısal bir enflasyon oranına göre yönlendirilmesidir. Eğer öngörülen enflasyon oranı hedeflenen oranın altında (üstünde) ise, merkez bankasının genişletici (daraltıcı) para politikası uygulaması olasıdır. Dolayısıyla enflasyon hedeflemesi, para politikası uygulaması ve değerlendirmesi için sadece enflasyon oranını değil aynı zamanda öngörülebilir bir enflasyon göstergesini de zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, enflasyon oranının hatalar taşımasından kaynaklanmaktadır.

Genel enflasyon oranında temel olarak iki tip hata mevcuttur. Bunlardan birincisi, örnekleme tekniğinden ağırlıklandırma biçimine kadar değişik nedenlerle ortaya çıkan ölçüm hatalarıdır. Ölçüm hataları genellikle enflasyonun yukarı sapmalı olarak hesaplanması sonucunu doğurmaktadır (Cecchetti 1997:1). Bu hataların tespiti ve giderilmesi, geliştirilen istatistiksel tekniklerle mümkündür. Endeksi oluşturan ağırlıkların kısa dönemlerde değiştirilmesi (maliyetli olmasına rağmen) sapmaları önemli derecede gideren en basit yoldur. Ayrıca sapmadaki değişim ani olmamakta ve etkisi kalıcı özellik taşımaktadır. Bu nedenle enflasyon hedeflemede, hedef değerinin sıfıra yakın olmaması şeklinde bir çözümle sapmaların etkileri giderilmeye çalışılmaktadır. Genel enflasyonda geçici etkiler yaratan ve gürültü olarak ifade edilen ikinci tip hata ise, genellikle mevsimsel özelliklerden, arz şoklarından ve dolaylı vergilerdeki ani değişimlerden ortaya çıkmaktadır (Cecchetti 1997:2). Enflasyon üzerinde bu etkilerin sürekli olmaması, diğer bir ifadeyle, enflasyon trendi dışında gerçekleşmesi enflasyon hedeflemesi açısından yeni bir enflasyon göstergesinin oluşturulması ve kullanılmasını zaruri kılmıştır. Bu gelişme *sürekli enflasyon*, *uzun dönemli enflasyon*, *genelleşmiş enflasyon* ve *uzun dönem denge enflasyonu* gibi çeşitli şekillerde adlandırılan *çekirdek enflasyon* kavramını literatüre kazandırmıştır.

Literatürde, alternatif teorik yaklaşımlar çerçevesinde elde edilen bir çok çekirdek enflasyon ölçüsünü görmek mümkündür. Bunlar arasında istatistiksel yöntemlerle elde edilen dışlama yöntemi, Edgeworth endeksi ve sınırlı etkili

tahmin ediciler (ağırlıklı medyan ve dağılımın uçlarından kesilerek elde edilen ağırlıklı ortalama) ile ekonometrik yöntemlerle elde edilen Quah ve Vahey yöntemi (yapısal vektör otoregresyon) en fazla kullanılanlardır¹. Bu yöntemler içerisinde merkez bankaları tarafından en çok tercih edilenini ise dışlama yöntemidir.

Türkiye gündemine basın yayın kuruluşları aracılığıyla özel imalat sanayi fiyat endeksi olarak giren çekirdek enflasyon, 2005 yılı itibariyle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Devlet Planlama Teşkilatı ve Merkez Bankası'ndan oluşan bir komisyonun belirlediği yedi ölçüyle (gerçek anlamda) yayınlanmaya başlanmıştır. Ülkemizin şartları dikkate alındığında, dışlama yöntemiyle elde edilen bu ölçülerin istenilen özelliklere sahip olup olmadığı enflasyon hedeflemesi açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmada, enflasyon hedeflemesi açısından, çekirdek enflasyon ölçüsünün taşınması gereken kriterlerin neler olduğu ve TÜİK ölçülerinin bu kriterleri yerine getirip getirmediği tartışılmıştır.

Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde biçimlenmiştir. İzleyen bölümde, çekirdek enflasyon ölçüsünün taşınması gereken kriterler sıralanmıştır. Üçüncü bölümde, alternatif çekirdek enflasyon hesaplama yöntemlerinden biri olan dışlama yöntemi hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde, literatürdeki tartışmalar ışığında TÜİK ölçülerinin enflasyon hedeflemesi açısından gerekli kriterleri taşıyıp taşımadığı araştırılmıştır. Bu bölümü sonuç ve değerlendirme bölümü izlemiştir.

2. Çekirdek Enflasyon Ölçüsünde Bulunması Gereken Özellikler

Çekirdek enflasyon hangi yöntemle elde edilirse edilsin, amacını etkin bir biçimde yerine getirebilmesi için sahip olması gereken bir takım kriterler vardır. Bu kriterlerin bazıları Roger (1997 ve 1998), Marques vd.(2002a), Maron ve Zegarra (1998) ve Cutler (2001)'da belirtilmiştir. Roger (1998:9-10)'e göre çekirdek enflasyon ölçüsü, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve geçici değişimleri doğru ve tarafsız bir şekilde ayırt etmeli, genel enflasyonla eşanlı elde edilmeli, hesaplanması basit olmalı ve bağımsız kurumlarca doğrulanabilmelidir. Marques vd (2002a:4-5)'ne göre, çekirdek enflasyon,

¹ Çekirdek enflasyon hesaplama yöntemleri ve teorik yaklaşımlar konusunda Telatar (2002) ile, TCMB (www.tcmb.gov.tr) ve TÜİK (www.tuik.gov.tr) web sayfalarından geniş bilgi edinilebilir. Ayrıca Ek 1'de istatistik yöntemlerle ilgili sayısal bir örnek verilmiştir.

genel enflasyonla uzun dönem ilişki içinde olmalı ve kısa dönemli ilişki çekirdek enflasyondan genel enflasyona doğru tek yönlü (çekirdek enflasyonun dışsal olması) olmalıdır. Ancak Marques vd.'den önce Roger, 1997 yılındaki çalışmasında, çekirdek enflasyon ve genel enflasyon arasındaki ilişkinin dışsal olması gerekliliğine değinmiştir. Maron ve Zegarra (1998:1), enflasyon hedeflemesinde kullanılacak çekirdek enflasyon ölçüsünün genel enflasyonun iyi bir tahmin edicisi olmasını ve merkez bankasının kontrolünde olmasını savunmuşlardır. Cutler (2001:9)'da ise, çekirdek enflasyondan istenen özelliklerin kullanım amacına göre farklı olacağı ifade edilmektedir. Hedef değışken olarak kullanılması durumunda çekirdek enflasyon, şeffaf ve düzeltilmeye maruz kalmamalıdır. Gösterge amacıyla kullanılması durumunda ise, para politikası ve enflasyon arasındaki zaman gecikmesini dikkate almalı ve gelecek dönem enflasyon değerleri konusunda bilgiler taşınmalıdır.

Literatürdeki bu tartışmalar ışığında çekirdek enflasyonunu ölçüsünde bulunması gereken özellikler aşağıdaki beş başlık altında toplanabilir.

Doğruluk ve Tarafsızlık : Her şeyden önce çekirdek enflasyon göstergesi, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli ve geçici değışimleri doğru ve tarafsız bir şekilde ayırt edebilmelidir. Bu fonksiyonu etkin biçimde yerine getiremeyen çekirdek enflasyon göstergesi politika uygulamasında ve analizinde yanlış sinyaller verecektir. Sonuçta, uygulanan para politikasının başarısızlığında rol oynayacaktır. Ayrıca, çekirdek enflasyon göstergesinin hedeflenen enflasyon oranına yönelik taraflı² olmaması gerekir. Aksi takdirde, kamuoyunun enflasyon hedeflemesi konusundaki güveni sarsılacak ve merkez bankasının enflasyon hedefini sağlama şansı azalacaktır.

Zamanlama : Çekirdek enflasyon göstergesi, ekonomideki fiyatlar genel düzeyi hakkında gecikmesiz bilgi sunmalıdır. Yürütülen para politikasının enflasyon sonucu itibariyle etkin olması, çekirdek enflasyon göstergesinin zamanında oluşturulmasına ve kullanılmasına bağlıdır. Açıklanan enflasyon

² Çekirdek enflasyon ölçüsünün taraflı olması, enflasyon hedefini tutturmak amacı güden otoritenin çekirdek enflasyon ölçüsünü bu hedef doğrultusunda subjektif olarak belirlemesi yada zaman içinde değıştirmesidir. Bu durumda çekirdek enflasyon ölçüsü, ekonomideki enflasyonist baskılar konusunda yanlış sinyal vererek başarısız politika uygulamalarına sebebiyet verecektir.

oranından sonra elde edilen bir çekirdek enflasyon göstergesinin mevcut politikanın değerlendirilmesindeki rolü azalacaktır.

Güvenilirlik : Çekirdek enflasyon göstergesinin güvenilir bir gösterge olmaması, politika değerlendirilmesi amacıyla kullanılmasını olumsuz etkileyecektir. Çekirdek enflasyon göstergesinin güvenilir olması, merkez bankası dışındaki bağımsız kişi ya da kurumlarca teyit edilebilmesi durumunda sağlanabilir. Aksi takdirde, kamuoyu enflasyon hedeflemesinde izlenen politikaların başarısına ve çekirdek enflasyon göstergesine şüpheyle bakacaktır ki, bu durum merkez bankası tarafından izlenecek politikaların başarı şansını azaltacaktır. Ayrıca, çekirdek enflasyon göstergesinin güvenilirliği göstergenin hesaplanmasının basit ya da zor oluşuyla doğrudan ilişkilidir. Kolay ve anlaşılır yöntemlerle hesaplanabilen çekirdek enflasyon göstergesi zor ve karmaşık yöntemlerle hesaplanana göre daha güvenilir olacaktır.

Nedensellik ve Uzun Dönem İlişkisi : Çekirdek enflasyon göstergesi genel enflasyon oranı ile uzun dönem ilişkili (eş-bütünleşik) olmalıdır. Aksi durumda gösterge, enflasyonun mevcut durumu ya da gelecek seyri hakkında sağlıklı bilgi sunamayacaktır. Kısa dönem açısından ise, çekirdek enflasyon göstergesi genel enflasyon oranına Granger anlamda neden, fakat sonuç olmamalıdır. Diğer bir ifade ile, çekirdek enflasyon göstergesi genel enflasyon oranının dışsal tahmin edicisi olmalıdır. Genel enflasyonun çekirdek enflasyonu etkilemesi durumunda, genel enflasyonu etkileyen arz şoklarından çekirdek enflasyon ölçüsünün de dolaylı olarak etkilenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tahmin Edebilirlik ve Parasal Büyüklüklerle İlişki : Çekirdek enflasyon ölçüsü enflasyonun gelecek dönem değerleri açısından iyi bir tahmin edici olmalıdır. Her şeyden önce bu özellik, bir değişkenin enflasyon göstergesi niteliğine sahip olabilmesi için temel kriterdir. Ayrıca, bu özelliğin kısa dönem itibariyle sağlanması para politikasının etkin ve zamanında uygulanabilmesi açısından önemlidir. Diğer taraftan, enflasyona parasal bir olgu olarak yaklaşılması nedeniyle, çekirdek enflasyonla parasal büyüklükler arasında uzun ve kısa dönem ilişkilerin oluşması gerekir. Böylelikle çekirdek enflasyon ölçüsü, politika uygulayıcılarının sorumluluğunda (merkez bankasının kontrolünde) olabilecektir.

3. Dışlama Yöntemi (Düzeltilmiş Ortalama) ile Çekirdek Enflasyon

Dışlama yöntemi, tüketici sepeti içerisinde fiyatları dönemsel olarak fazla değişkenlik gösteren bazı kalemlerin ağırlığını sıfır kabul etmek suretiyle yeni bir fiyat endeksi oluşturma esasına dayanır. Bu yöntem içerisinde arz şoklarını ve mevsimsel hareketleri içeren kalemlerin yanında, piyasa fiyat mekanizması dışında gerçekteşen fiyatlandırmalar (kamu fiyatlandırmaları) ve para politikası uygulaması için istenmeyen kalemler (faiz etkisi içeren kalemler) dışlanabilmektedir.

Pratikte birçok merkez bankası çekirdek enflasyonu, enflasyondan gıda ve enerji fiyatlarını dışlayarak hesaplamaktadır³. Gıda ve enerji fiyatlarının dışlanması, söz konusu kalemlerin görelil arz şoklarına maruz kalması nedeniyle, değişkenliklerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Blinder (1997:160)'e göre gıda ve enerji kalemlerinin dışlanmasıdaki bir diğer neden, bu kalemlerdeki fiyat değişimlerinin genellikle para politikasının kontrolü dışında gerçekteşmesidir. Genellikle enflasyon hedeflemesinin yapıldığı dönemlerde bu kalemlerin dışarıda tutulması olumlu görülebilmektedir. Ancak para politikasının etkinliği bir yana bırakılırsa, gıda ve enerji kalemlerinin (özellikle alt bileşenlerinde) değişkenliğinin yüksek olduğu şekildeki önsav bir çok uygulamalı çalışmada desteklenmemiştir. Genel olarak gıda ve enerji kalemlerinde değişkenliğin yüksek kabul edilmesi, bu kalemleri oluşturun ve değişkenliği düşük olan alt kalemlerin dışlanmasını ortaya çıkarmaktadır. Enflasyon dinamiği konusunda bilgi kaybına neden olabilen bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemlidir. Moron ve Zegarra (1999:3)'da işaret edildiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde, gıda ve enerji kalemlerinin toplam sepet içerisindeki ağırlığı yüksektir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde gıda ve enerji kalemlerin dışlanması ya mümkün olmamakta ya da önemli bilgi kayıplarına neden olabilmektedir.

Gıda ve enerji fiyatlarının dışlanması yanında değişkenlikleri yüksek olan kalemlerin dışlanması, yani sıfır ağırlık verilmesi, bir diğer dışlama tekniğidir. İstatistiksel temele dayanan bu teknik, iki nedenden dolayı eleştirilmektedir. Bunlardan birincisi, bireysel kalem değişkenliğinin hesaplanmasında standart

³ Mishkin ve Posen (1997)'de geniş bir literatür bulunmaktadır.

sapma ve varyans gibi geleneksel değişkenlik ölçülerinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Standart sapma ve varyans gibi ölçülerin bireysel kalemlerin zaman serisi verilerinden elde edilmesi, oluşturulan çekirdek enflasyon ölçüsünün cari dönemden çok geçmiş dönem fiyat seviyesine bağlı olmasını doğurmaktadır. İkinci eleştiri ise, dışlamanın başlangıç değerinin tespitinde objektif bir kriterin olmaması, diğer bir ifadeye, işlemi gerçekleştirenlerin sübjektif değer ölçülerine göre değişmesidir (Roger 1998:20). Bu yöntem gereği, öncelikle fiyat endeksi kapsamındaki her bir alt kalemin standart sapması ya da varyansı hesaplanmakta ve büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. Daha sonra, en yüksek varyanslı kalemden başlamak üzere yüksek varyanslı kalemler fiyat endeksinden çıkarılmaktadır. Ancak, bu çıkarma işlemi nereye kadar sürecektir? Bu sorunun net bir cevabı yoktur. Bu nedenle yöntem sübjektif bir değer yargısına sahiptir. Yöntemin bir diğer olumsuzluğu çekirdek enflasyon tanımının teorik esaslarla ilişkili olmamasıdır.

Belirtilen olumsuzluklara rağmen, dışlama yöntemin önemli avantajları vardır. Öncelikle, uygulanması son derece basit ve kamuoyunca rahatlıkla anlaşılabilir niteliktedir. Ayrıca genel enflasyon oranıyla eşzamanlı elde edilebilmektedir. Bir başka avantajı ise, bağımsız kişi ya da kurumlarca rahatlıkla teyit edilebilmesidir. Bu nedenle dışlama yöntemi ile elde edilen çekirdek enflasyon ölçüsü şeffaflığı ve güvenilirliği arttırmaktadır (Roger 1998:19).

Literatürde, çekirdek enflasyon ile ilgili ampirik çalışmaların çoğunda, dışlama tekniklerinin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunun nedeni, dışlama yöntemin en eski ve en çok bilinen yöntem olması yanında, merkez bankalarınca çok tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır⁴. Merkez bankalarının dışlama yöntemini tercih etmesinin gerekçeleri arasında, dışlama ölçülerinin güvenilir olması nedeniyle enflasyon hedeflemesinde diğer ölçülere göre şeffaflığı arttırması önemli bir etkidir. Ayrıca dışlama yöntemi, para politikası uygulamalarında istenmeyen kamu fiyatlandırmalarını ve faiz etkisi içeren

⁴ Ek 2'de verilen tabloda, 2002 yılı itibariyle, merkez bankaları tarafından tercih edilen çekirdek enflasyon ölçüleri verilmiştir.

kalemleri dışlayabilmesi nedeniyle de tercih edilmektedir⁵. Blinder (1997:160) ise, bu gerekçelere ek olarak, gıda ve enerji gibi kalemlerdeki fiyat değişmelerinin genellikle para politikası kontrolü dışında gerçekleşmesini tercih sebebi olarak gstermektedir.

4. Türkiye Ekonomisi İçin Belirlenen ekirdek Enflasyon Ölçüleri

TÜİK, 2005 yılı itibariyle dışlama yöntemiyle elde edilen yedi çekirdek enflasyon ölçüsünü yayınlamaya başlamıştır. Bu ölçüler, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)'nden belirli bir sistem içinde mevsimsel ürünlerin, enerji fiyatlarının ve kamu tarafından fiyatlandırılan ürünlerin dışlanmasıyla elde edilmektedir. TÜİK ekirdek enflasyon ölçüleri, enflasyon üzerinde etkisi geçici olan arz şoklarının etkilerini sistematik olarak gidermeye yöneliktir. Böylelikle şokların kaynakları konusunda kamu oyunun bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.⁶

TC. Merkez bankasının yakın bir tarihte enflasyon hedeflemesi rejimini benimsemesi beklenmektedir. Bu nedenle, TÜİK tarafından yayımlanmaya başlanan çekirdek enflasyon ölçülerinin enflasyon hedeflemesi açısından gerekli kriterlere sahip olup olmadığı önemlidir.

Dışlama yöntemiyle elde edilen çekirdek enflasyon ölçülerinin genel enflasyon oranıyla eş zamanlı elde edilebilmesi, özel kurum ve kuruluşlarca hesaplanabilmesi ve hesaplanmasının basit olması nedeniyle güvenilir olması gibi önemli kriterlere sahip olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, dışlama ölçülerinin kamu oyunca anlaşılma potansiyeli oldukça yüksektir. Bu durum, enflasyon hedeflemesi için en önemli kriterlerden biri olan şeffaflık ilkesiyle örtüşmekte ve kamu oyu beklentilerinin yönlendirilmesinde oldukça faydalı olmaktadır. Ancak, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir farklılık vardır. Bu farklılığın nedeni, endeksi oluşturan alt kalem ağırlıklarının kamu oyuna verilmemesi nedeniyle, çekirdek enflasyon ölçüsünün bağımsız kişi yada kurumlarca teyit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, Türkiye ekonomisi için dışlama yöntemiyle elde edilen çekirdek enflasyon ölçülerinin

⁵ Kamu fiyatlandırmaları, piyasa fiyat mekanizması dışında gerçekleşmesi nedeniyle genellikle piyasa talebi konusunda sinyal vermemektedir. Ancak kamu fiyatlandırmaları, ikinci tur etkiler olarak ifade edilen, beklentilerin etkilenmesiyle enflasyon üzerinde etkili olabilmektedir. Ancak bu tür etkileri gidermek için yeterli bilgi setine ulaşmak oldukça zordur. Faiz etkisini içeren kalemler ise, para politika uygulamalarında çekirdek enflasyon üzerinde ters etki doğurmaktadır.

⁶ TÜİK ekirdek enflasyon ölçüleri konusunda geniş bilgi için bakınız: www.die.gov.tr.

güvenilir olmamasına ve kamu oyu tarafından taraflı görülebilmesine neden olabilecektir. Taraflı ve güvenilir olmayan bir çekirdek enflasyon ölçüsünün veya ölçülerinin enflasyon hedeflemede kullanılması ise, merkez bankasına olan güvenin ve şeffaflığın azalmasına ve sonuçta uygulanacak politikaların başarısız olmasına katkısı olacaktır.

Literatürde, dışlama yöntemiyle elde edilen çekirdek enflasyon ölçülerinin istatistiksel yönden arzu edilen özelliklere sahip olmadığı bir çok çalışmada ortaya konmuştur. Özellikle, Marques vd (2002b:22) ve Freeman (1998:147)'in çalışmalarında, dışlama yöntemiyle oluşturulan çekirdek enflasyon göstergesinin enflasyon tahmini amacıyla kullanılamayacağı sonucu elde edilmiştir. Vega ve Wyne (2001:20) ve Jaromillo (1998:11)' da benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Figueiredo ve Staup (2002:15-16) ise, alternatif yöntemlere göre istatistiksel açıdan daha başarısız sonuçlar vermesine rağmen, dışlama yöntemi gibi basit tekniklerin beklentileri kırmak amacıyla kullanılabileceğini savunmuşlardır. Türkiye ekonomisi kapsayan çalışmalarda elde edilen sonuçlar ise belirsizdir. Bu belirsizliğin en önemli nedeni, 2003 endeksine göre belirlenen TÜİK ölçülerini istatistiksel ve ekonometrik açıdan değerlendirmek için gerekli zaman serisinin mevcut olmamasıdır. 1994 endeksinin kullanıldığı çalışmalarda ise tartışmalı sonuçların elde edildiği görülmektedir. 33 kalemden oluşan TÜFE endeksini kullanan Sakarya, Yurtoğlu ve Duvan (1999) ve 50 kalemden oluşan TÜFE endeksini kullanan Berkmen (1999), gıda ve enerji kalemlerini dışlama yönteminin istenilen istatistiksel ve ekonometrik özelliklere sahip olmadığını göstermişlerdir. Ceylan (2005) ise, 33 kalemden oluşan endeks değerleri için dışlama ölçüleriyle elde edilen çekirdek enflasyon ölçülerinin alternatif yöntemlere göre daha başarılı olduğunu savunmuştur.⁷ Ancak, tüketici alışkanlıklarının 1994'den 2003'e kadar oldukça değiştiği dikkate alındığında, 1994 bazlı çalışmaların sonuçlarının günümüz açısından geçerliliğinin tartışmalı olacağı açıktır. Daha

⁷ Ceylan (2005) 'de kullanılan 33 kalemlilik endeks için ağırlıklar 1994 hane halkı tüketici anketinden elde edilen veriler vasıtasıyla hesaplanmıştır. Çalışmada elde edilen dokuz dışlama ölçüsünden sekizinin alternatif çekirdek enflasyon ölçülerine göre genel enflasyon oranından daha az sapmalı (ortalamalar açısından) ve daha az değişken olmasının yanında genel enflasyonun dışsal tahmin edicisi olduğu ve genel enflasyon oranındaki geçici değişimleri daha iyi belirlediği tespit edilmiştir.

da önemlisi, yukarıdaki üç çalışmada da kullanılan dışlama ölçüleriyle TÜİK ölçüleri bire bir örtüşmemektedir. Bu nedenle, TÜİK çekirdek enflasyon ölçülerinin istatistiksel ve ekonometrik özellikleri sağlayıp sağlayamadığı konusu şu an için belirsizdir.

Dışlama yöntemi ile elde edilen çekirdek enflasyon ölçülerinin bir diğeri olumsuzluğu dışlanan kalemlerle ilgilidir. Moron ve Zegarra (1999:3) tarafından işaret edildiği gibi, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından gıda ve enerji kalemlerinin toplam sepet içerisindeki ağırlığı yüksektir. Bu durumda, bu kalemlerin dışlanması enflasyonun genel gidişatı hakkında önemli bilgi kayıplarına neden olabilmektedir. Ancak, TÜİK ölçüleri açısından bu problem çok belirgin değildir. Yedi çekirdek enflasyon ölçüsü arasında sadece bir tanesi endeksin önemli bir kısmını (%46.9) dışlamaktadır.

Literatürde, enflasyon hedeflemesi için tek bir çekirdek enflasyon ölçüsünün mü yoksa alternatiflerden oluşan bir sepetin mi kullanılması gerekliliği üzerindeki tartışmaların halen devam ettiği söylenebilir. Roger (1994:112 ve 1998:23), alternatif ölçülerden oluşan bir paketin seçilmesinin politika güvenilirliği ve şeffaflığı açısından sakıncalı bulmaktadır. Moron ve Zegarra (1998:12) ise, enflasyon hedefi için genel enflasyon oranının (TÜFE enflasyon oranını) kullanılmasını, alternatif çekirdek enflasyon ölçülerin para politikasının şekillenmesinde kullanılmasını savunmuşlardır. Benzer şekilde Hahn (2001:24), fiyat istikrarı hedefi güden (enflasyon hedeflemesi dışında) Avrupa Birliği Merkez Bankası için alternatif çekirdek enflasyon ölçülerini birlikte kullanmayı önermiştir. Cockerell (1999:13) ise, enflasyonun gelecek dönem değerlerinin tespiti amacıyla birden fazla çekirdek enflasyon ölçüsünün kullanılabileceğini ifade etmektedir. Çekirdek enflasyon ölçüsünün enflasyon hedeflemesinde hedef değişken olarak kullanılması durumunda tek bir alternatif ölçünün kullanılması gerekeceği aşikardır. Çekirdek enflasyonun gösterge olarak kullanılması durumunda ise, alternatif çekirdek enflasyon ölçülerinden oluşan bir sepetin mi yoksa tek bir ölçünün mü kullanılacağı konusu şu an için belirsizdir. Ancak tek ve ideal bir ölçünün enflasyon hedeflemesinde kullanılması alternatif ölçülerden oluşan bir sepetin kullanılmasına oranla şeffaflığın artmasında daha fazla katkı yapacaktır. TÜİK ölçülerinin sistematik olarak arz şoklarını, mevsimsel hareketleri ve kamu fiyatlandırmalarını

dışlaması nedeniyle, muhtemel bir enflasyon hedeflemesinde, alternatif ölçülerin birlikte para politikasının şekillenmesinde (gösterge olarak) kullanılması olumlu sonuçlar doğurabilir. Böylelikle kamu oyuna, şokların kaynağı ve dolayısıyla uygulanan politikaların gerekçeleri konusunda daha anlaşılır bilgilendirilmenin yapılarak şeffaflığın artırılması sağlanabilir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde, enflasyonla mücadelede en çok kullanılan politika enflasyon hedeflemesidir. Enflasyon hedeflemesi para politikasının sayısal bir enflasyon oranına göre yönlendirilmesini kapsamaktadır. Bu sistemde merkez bankasının temel görevi, enflasyonu istenilen seviyeye indirmek ya da belirli seviyede tutmak için para politikası enstrümanlarını kullanmaktır. Ancak bu görev gerçekleştirilirken güvenilir bir enflasyon ölçüsüne ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü genel enflasyon bu politika uygulaması için yeterli niteliklere sahip değildir. Her şeyden önce genel enflasyon mevsimsel hareketler, döviz kurlarındaki ani değişiklikler ve arz şokları gibi geçici hareketlere maruzdur. Bu geçici etkilerin yanında genel enflasyon, piyasa mekanizması dışında gerçekleşen fiyatlandırmaları (kamu fiyatlandırmaları) ve para politikası uygulaması için istenmeyen kalemleri (faiz etkisi içeren kalemleri) içerebilmektedir. İşte bu istenilmeyen kalemlerin ve enflasyondaki geçici hareketlerin çeşitli şekillerde elimine edilmesiyle elde edilen yeni enflasyon ölçüsü çekirdek enflasyon olarak adlandırılır.

Çekirdek enflasyon ölçüm konusunda çok farklı yaklaşımların olmasının temel gerekçesi, hiçbir ölçünün enflasyon hedeflemesi açısından istenilen kriterleri tam olarak yerine getirememesidir. Bu açıdan tek bir çekirdek enflasyon ölçüsünün belirlenmesi veya alternatif ölçülerden oluşan bir sepetin belirlenmesi konusunda akademisyenler arasında devam eden bir tartışma mevcuttur. Enflasyon hedeflemesi açısından tek bir çekirdek enflasyon ölçüsünün belirlenmesi politika güvenilirliği ve şeffaflığı açısından oldukça faydalıdır. Bu nedenle, TC Merkez Bankası tarafından uygulanacak muhtemel bir enflasyon hedeflemesinde hedef değişken olarak TÜİK çekirdek ölçülerinin birinin yada genel enflasyon oranını seçilmesi, diğerlerinin ise gösterge olarak kullanılması ideal bir yoldur. Ancak, TÜİK ölçülerinin sistematik yapısı alternatif ölçülerin tamamının gösterge olarak kullanılacağıının sinyallerini

vermektedir. Bu durumda gösterge niteliği açısından alternatif ölçülerin de değerlendirilmesi (rneğin u fiyatların dışlanmasıyla elde edilen ortalamalar (trim mean)) faydalı olacaktır.

Türkiye ekonomisi için belirlenen çekirdek enflasyon ölçüleri uygulaması muhtemel bir enflasyon hedeflemesi açısından gerekli kriterleri şu an için sağlamamaktadır. Bu durumun nedenleri arasında istatistiksel ve ekonometrik analizler için gerekli veri setinin oluşmaması ve daha da önemlisi TÜFE'yi oluşturan kalemlere ait ağırlıklar konusunda kamu oyunun bilgilendirilmemesi yer almaktadır. Enflasyon hedeflemesi için çekirdek enflasyon lsn gerekli kriterleri sağlaması kamu oyu beklentilerini etkilemede ve dolayısıyla enflasyon hedefinin başarılması için önemlidir. Bu nedenle, en azından muhtemel bir enflasyon hedeflemesi öncesinde, TÜFE'yi oluşturan kalemlere ait ağırlıkların gizlilik prensibi dışına çıkarılması (kamu oyunun bilgilendirilmesi) Merkez Bankası şeffaflılığının artırılmasında ve sonuçta beklentileri yönlendirme yetkinliği açısından faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Berkmen P. (2002), "Measuring Core Inflation for Turkey", *Central Bank Republic of Turkey Review*, vol. 2, no. 2, July.
- Blinder A. S. (1997), "Commentary", *Federal Reserve Bank of St. Luis Review*, May/June.
- Cecchetti S. (1997), "Measuring Short Run Inflation for Central, Bankers" *Federal Reserve Bank of St. Luis Review*, (May/june), 143-155
- Ceylan S. (2005), "ekirdek Enflasyon: Kavram, Literatr ve Uygulama", *KTU- Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD. Doktora Tezi*, şubat.
- Cockerell L. (1999), "Measures of Inflation and Inflation Targeting in Australia", *Meeting of Central Bank Model Builders, Bank of International Settlements, Conference*, 18-19 February.
- Cutler J. (2001), "Core Inflation in the UK", <http://www.bankofengland.co.uk/pc/extmpcpaper0003.pdf>.
- Figueiredo F. M. R. ve Staub R.B.(2002), "Evaluating and Combination of Core Inflation Measures for Brazil", www.cemla.org/pdf/red/BR_Rodrigues_Blass.pdf.
- Freman D. (1998), "Do Core Inflation Measure Help Forecast Inflation?", *Economic Letters*, 58, s.143-147.
- Hahn E. (2001), "Core Inflation in the Euro Area: Evidence from the Structural VAR Aproach", <http://www.ifk.cfs.de/papers/01-09.pdf>.

- Jaramillo C. F. (1998), "Improving the Measurement of Core Inflation in Colombia: Using Asymmetric Trimmed Means", www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra091.pdf.
- Marques C.R., Neves P.D. ve Sarmiento L. M. (2002a), "Evaluating Core Inflation Indicators", *Economic Modelling*.
- Marques C. R, Neves P. D. ve De Silva A. G. (2002b), "Why Should Central Bank Avoid the Use of the Underlying Inflation Indicator", *Economic Letters*, 75.
- Mishkin F. S. ve Posen A. S. (1997), "Inflation Targetting: Lessons from four Countries", *Federal Reserve Bank of Newyork Economic Policy Review*, 1997.
- Moron E.ve Zegrra L. F. (1999), "Predictability of Competing Measure of Core Inflation: An Application of Peru", www.dii.vchile.cl/~lcea99/papers/247.pdf.
- Roger S. (1994), "Alternative Measure of Underlying Inflation", *Reserve Bank of New Zealand Bulletin*, vol. 57, no. 2.
- Roger S. (1997), "A Robust Measure of Core Inflation in New Zealand", www4.statcan.ca/secure/english/ottawagroup/pdf/04R063.pdf.
- Roger S. (1998), "Core Inflation: Concept, Uses and Measurements", *Reserve Bank of New Zealand Discussion Paper Series G98/9*.
- Sakarya B, Yurtoğlu H. ve Duvan B. (1999), "A Cointegration Analyses of Alternative Core Inflation Measures for Turkey", *DPT Working Papers*.
- Telatar E. (2002), "Çekirdek Enflasyon: Tanım ve Ölçüm Yöntemleri", *Ekonomik Yaklaşım*, 42-43.
- Vega J. L. ve Wynne M. A. (2001), "An Evaluation of Some Measures of Core Inflation for the Euro Area", *European Central Bank Working Paper Series*, no.53.

EK 1: İstatistiksel Yöntemlerle İlgili Örnek Hesaplamalar

Bu ek, çekirdek enflasyonu hesaplamada kullanılan istatistiksel yöntemlerle ilgili sayısal örnekleri içermektedir. Sayısal örnekler için Tablo EK 1.'deki örnek veriler kullanılmıştır.

Tablo EK 1: Yatay Kesit Örnek Veri

	Yatay kesit örnek veri						
	P ₁	P ₂	P ₃	P ₄	P ₅	P ₆	P ₇
Sıralı örnek seri (1)	0.55	0.60	0.95	1.00	2.00	2.50	3.30
Mevcut ağırlıklar(2) [w _i]	0.05	0.25	0.30	0.10	0.15	0.10	0.05
Kümülatif ağırlıklar(3)	0.05	0.30	0.60	0.70	0.85	0.95	1.00
Standart Sapma(4)	0.20	0.50	0.25	0.80	0.50	0.25	0.80
1/Standart Sapma(5)	5	2	4	1.25	2	4	1.25
Çift ağırlık(6): (2x5)	0.25	0.5	1.2	0.125	0.3	0.4	0.0625
Normalleştirme:(6)/2.8375)	0.088	0.176	0.423	0.044	0.106	0.141	0.022

Not: tablodaki P_i, i. kalemin fiyat endeksini ve w_i, i. Kalemin ağırlığını göstermektedir.

1. Dışlama Yöntemi

Dışlama yöntemi ile çekirdek enflasyon, ağırlıklı örnek ortalamasının elde edilmiş tarzında hesaplanır. Ancak dışlama yönteminde, dışlanan kalemlere sıfır ağırlık verilmekte ve geri kalan ağırlıklar normalleştirilmektedir. m bileşenli endekste dışlanan kalemler n tane ise, geri kalan m-n tane kalemin değişim değerleri ve ağırlıklarıyla oluşturulan yeni ortalama (çekirdek enflasyon) aşağıdaki şekilde hesaplanır;

$$\bar{P}_j = \frac{\sum_{i=1}^{m-n} w_i P_i}{\sum_{i=1}^{m-n} w_i} = \frac{w_1 P_1 + w_2 P_2 + \dots + w_{m-n} P_{m-n}}{w_1 + w_2 + \dots + w_{m-n}}, \sum_{i=1}^{m-n} w_i < 1$$

Örnek Hesaplama: Tablo EK1.1'de toplam 0.30 ağırlığı olan P₁ ve P₂ kalemlerinin dışlayalım. Bu durumda dışlamayla elde edilecek yeni ortalama:

$(0.95 \times 0.30 + 1.00 \times 0.10 + 2.00 \times 0.15 + 2.50 \times 0.10 + 3.30 \times 0.05) / 0.70 = 1.5714$ olarak bulunur.

2. Edgeworth Endeksi

Edgeworth endeksi mevcut serinin zaman serisi verilerinden elde edilen varyans yada standart sapma değerlerine göre tekrar ağırlıklandırılması işlemidir. Çift ağırlıklı çekirdek enflasyon işlemi aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$P_i = \sum_{it=1}^m P_{it} \cdot dw_{it}, dw_{it} \text{ yeni ağırlıkları gösterir.}$$

Yeni ağırlıklar şu şekilde hesaplanır: Öncelikle her bir serinin standart sapmasının (veya varyansının) tersi ile mevcut ağırlığının çarpılır. Daha sonra, tüm serilerin için bu değerlerin toplamı alınır. Son olarak birinci ve ikinci adımlardaki ağırlıklar birbirine bölünerek (normalleştirme işlemi) her seri için ağırlık hesaplanır;

$$dw_{it} = \left[\frac{\left(w_{it} \cdot \frac{1}{\sigma_i} \right)}{\left(\sum_{i=1}^m w_{it} \cdot \frac{1}{\sigma_i} \right)} \right], \sigma_i : \text{her bir enflasyon alt kalemine ait standart sapma yada}$$

varyans

Örnek Hesaplama: Tablo EK 1.2’de çift ağırlıklandırma yöntemine göre yeni ağırlıkların hesaplanması gösterilmiştir. Buna göre elde edilen yeni ağırlıklarla değişim değerleri çarpılarak çekirdek enflasyon değeri hesaplanır: $0.55 \times 0.088 + 0.60 \times 0.176 + \dots + 3.30 \times 0.022 = 1.23695$

3. Ağırlıklı Medyan

Bu ölçü sıralanmış seriyi ağırlıklara göre iki parçaya bölen bir değişim değeridir. Diğer bir ifade ile ağırlıklı medyan değeri, serinin % 50 ağırlık oranına denk gelen değişim oranıdır.

Örnek Hesaplama: Tablo EK 1.1’de seriyi % 50 ağırlık olarak ikiye bölen değerler P_2 ve P_3 fiyatları arasında yer almaktadır. Bu durumda ağırlıklı medyan:

$$0.95 - (0.95 - 0.60) \times (60 - 50) / (60 - 30) = 0,833 \text{ olarak hesaplanır.}$$

4. Uç Fiyatların Dışlanması (Trim)

Bu yöntem, endeksin yatay kesit dağılımında, en fazla ve en az değişim gösteren bileşen ağırlıklarının dağılımın her iki ucundan % x oranında çıkarılması ve geri kalan bileşenlerin ağırlıklı ortalamasının alınmasıyla elde edilir. Daha sonra bu ağırlıklı ortalama, kalan toplam ağırlık oranına bölünerek normalleştirilir.

Örnek Hesaplama: % 10 trimmed mean için örnek hesaplama yapalım. Tablo 1E’de en küçük fiyat değişim olan P_1 kaleminin ağırlığı %5 olduğu için bu kalem çıkarılır. İkinci en küçük fiyat değişimi olan P_2 kaleminin ağırlığı ise % 20’ye indirilir. Böylece dağılımın bir ucundan % 10’luk kesinti yapılmış olur. Dağılımın diğer ucunda en fazla değişim gösteren kalem olan P_7 ‘nin ağırlığı %5 olduğu için çıkarılır. İkinci en fazla değişim gösteren kalem olan P_6 ‘nın ağırlığı ise %5’e indirilir. Böylece bu uçtan da % 10’luk kesinti işlemi yapılmış olur. Daha sonraki hesaplamalar ağırlıklı örnek ortalamasındaki gibidir.

$$0.20 \times 0.60 + 0.30 \times 0.95 + 0.10 \times 1.00 + 0.15 \times 2.00 + 0.5 \times 2.50 = 2.055$$

ve normalleştirme gerçekleştirilirse $2.055 / 0.80 = 2.5687$ %10 trim ortalama değeri elde edilir.

EK 2: Merkez Bankaları Tarafından Kullanılan ekirdek Enflasyon Göstergeleri

lke	ekirdek Enflasyon Göstergesi
Avustralya	TÜFE Eksi Konut Kredisi Faiz demeleri, Kamu Kontrollü Fiyatlar ve Enerji Fiyatları
Belçika	TÜFE Eksi Patates, Meyve ve Sebzeler
Kanada	TÜFE Eksi Dolaylı Vergiler, Gıda ve Enerji Kalemleri
Őili	TÜFE Eksi Bozulabilir Gıdalar ve Enerji
Kolombiya	Dört Göstergenin Ortalaması (TÜFE Eksi Gıda ve üç Tane Sınırlı Etkili Tahmin Ediciler)
ek Cumhuriyeti	TÜFE Eksi cret ve Kontrol Altındaki Fiyatlar
Finlandiya	TÜFE Eksi Konut Sermaye Maliyetleri, Dolaylı Vergiler ve Sübvansiyonlar
Fransa	TÜFE Eksi Vergilerdeki Değişim, Enerji Fiyatları, Gıda Fiyatları ve Kontrol Altındaki Fiyatlar
Yunanistan	TÜFE Eksi Gıda ve Yakıt
İsrail	TÜFE Eksi Kamu Malları, Konut, Meyve ve Sebzeler
Japonya	TÜFE Eksi Taze Gıdalar
Hollanda	TÜFE Eksi Sebze, Meyve ve Enerji
Yeni Zelanda	TÜFE Eksi Tarımsal rn Fiyatları, Kontrol Altındaki Fiyatlar, Faiz ve Kredi Maliyetleri
Norveç	TÜFE Eksi Elektrik Enerji Fiyatları ve Dolaylı Vergiler
Filipinler	Trend Doğrusu
Polonya	 Gstergelik Bir Set (TÜFE Eksi Kontrol Altındaki Fiyatlar, TÜFE Eksi En Yüksek Değişkenlikli Fiyatlar ve %15 üç Fiyatların Dışlanması)
Portekiz	%10  Fiyatların ıkartılmasıyla Hesaplanan TÜFE Ortalaması
Singapur	TÜFE Eksi zel Karayolu Ulaşım Maliyeti ve Konaklama
İspanya	TÜFE Eksi Konut Kredi Faiz demeleri
İsveç	TÜFE Eksi Konut Kredi Faizleri ve Vergi ve Sübvansiyon Etkileri
İngiltere	Perakende Satış Fiyat Endeksi Eksi Konut Kredisi Faiz demeleri
ABD	TÜFE Eksi Ağırlıklı Ortancalı Gıda ve Enerji Kalemleri

Kaynak: Figueiredo ve Staub (2002)

İMKB Hizmetler, Mali, Sınai ve Teknoloji Endeksleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi

Serap Duran^a

Asuman Şahin^b

Özet

Bu çalışmada, İMKB sınai, mali, hizmetler ve teknoloji endeksleri arasında volatilitenin etkileşiminin varlığı ve yönü Temmuz 2000'den Nisan 2004 dönemine kadar olan günlük veriler kullanılarak araştırılmıştır. Endekslerin volatiliteleri EGARCH modeliyle elde edilmiş ve EGARCH'dan elde edilen koşullu varyanslar volatilitenin yerine kullanılmıştır. Endeksler arasındaki ilişkinin test edilmesinde sınırlandırılmamış VAR modeli kullanılmıştır. VAR modelinden elde edilen sonuçlara göre endeksler arasında anlamlı bir volatilitenin etkileşiminin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: EGARCH, VAR, Volatilitenin, İMKB Endeksleri

Abstract

In this study, the existence of volatility spillover and its direction between İMKB services, financial, industrial and technology indexes was investigated based on daily data from July 2000 to April 2004. Indexes volatility obtained from Exponential Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (EGARCH) model and, conditional variances obtained from EGARCH model were proxied for the volatilities. Vector Autoregressive (VAR) model was used to test volatility spillover among the indexes. According to results obtained from the VAR model, it was found that there exist volatility spillover between İMKB indexes.

Key Words: EGARCH, VAR, Volatility, İMKB Indexes.

^a Araş Gör, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Tokat, serapduran@gop.edu.tr

^b Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Tokat, AsumanSahin@hsbc.com.tr

1.Giriş

Borsadaki dalgalanmaların yüksek oluşu, riskten kaçan yatırımcıların portföy oluştururken daha dikkatli olmaya ve farklı endekslerden portföy oluşturmaya yönelmektedir. Yatırımcılar ve portföy yöneticileri, portföy oluşturma aşamasında finansal araçların getirileri, volatiliteleri ve birbirleriyle etkileşimini dikkate alırlar. Herhangi bir endeksin sahip olduğu sektörde meydana gelebilecek bir kriz, o endeksin volatilitelerini arttırmasının ötesinde diğer endekslere volatilitelere geçişliliği yapabilir. Örneğin, geçmişte olduğu gibi, bankacılık sektöründe meydana gelen bir kriz mali sektörü ve buna bağlı olarak da mali endeks volatilitelerini doğrudan etkiler. Endeksler arasında volatilitelere geçişliliği olması durumunda diğer endeksler mali endeksten dolayı olarak etkilenebilir. Bu şekilde endeksler arasında geçişlilik olması, yatırımcıların riski elimine etmesi açısından önemlidir. Çalışmada esas alınan zaman diliminde (2000-2004), endeksler arasında güçlü bir volatilitelere geçişliliğinin varlığı hipotezi test edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) sınai, mali, hizmetler ve teknoloji endeksleri arasında volatilitelere etkileşiminin varlığını ve yönünü tespit etmektir. Çalışmada, EGARCH (Exponential Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity) ve VAR (Vector-Autoregressive) ekonometrik yöntemleri kullanılmış ve zaman kapsamı olarak 2000-2004 yılları arası İMKB günlük verileri alınmıştır. Elde edilen sonuçlar, literatüre ve borsa yatırımcılarının kararlarına katkıda bulunması beklenmektedir.

2. Literatür Taraması

Hisse senetleri arasındaki volatiliteleri inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok uluslar arası hisse senedi piyasalarındaki getiriler arasındaki volatiliteleri inceleyen çalışmalardır. Schwert (1997) ABD'deki hisse senetlerinin getirilerinin volatiliteleri ile İngiltere, Almanya, Japonya, Avusturalya ve Kanada'daki hisse senetlerinin getirilerinin volatiliteleri arasında karşılaştırma yapmış, 1987 krizinden sonraki on yıllık süre içinde volatilitelerin çok düşük olduğunu ortaya koymuştur.

Suleimann (2003) Avrupa ve Amerika'daki hisse senedi piyasalarında 2000 yılından sonra meydana gelen krizleri incelemiş, Amerika'daki

NASDAQ-100 endeksinin Fransa'daki IT.CAC endeksi üzerinde güçlü etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Premaratne ve Bala (2003) 1992-2002 yılları arasında Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika hisse senedi piyasaları arasındaki volatilité geçişliliğini incelemiş, Singapur ve Hong Kong hisse senedi piyasasındaki hisse senedi getirilerinin volatilitelerinin önemli ölçüde birlikte hareket ettiğini ve volatilité geçişliliğinin küçük piyasalardan egemen piyasalara doğru olduğunu ortaya koymuşlardır.

Patev ve Kanaryan (2003) Asya ve Rusya finansal krizlerinin, Orta Avrupa hisse senedi piyasasının volatilitesinde değişikliğe neden olup olmadığını, dört Orta Avrupa hisse senedi piyasasını kullanarak 1996-2001 dönemini kapsayan verilerle incelemişler ve Asya krizinin Orta Avrupa piyasalarında Rusya krizinden daha ağır etkilere sahip olduğunu görmüşlerdir.

Ameer (2005) altı Asya hisse senedi piyasasındaki entegrasyonu ve ABD, İngiltere, Singapur ve Hong Kong piyasalarından Güney ve Doğu Asya piyasalarına doğru getiri ve volatilitede geçişlilik olup olmadığını EGARCH modelini kullanarak incelemiştir. Hem gelişmiş (ABD ve İngiltere) hem de gelişmekte olan (Hong Kong ve Singapur) piyasaların Güney ve Doğu Asya hisse senedi piyasaları için önemli olduğu yönünde güçlü deliller elde etmiştir.

Hahn (2003) KOSPI ve S&P 500 endekslerinin açılış ve kapanış getirilerini kullanarak ABD ve Kore piyasalarındaki hisse senetlerinin getirilerinde ve volatilitelerinde gecikmeli geçişlilik olup olmadığını araştırmış ve Kore piyasalarından Amerika piyasalarına doğru gecikmeli volatilité geçişliliğinin olduğunu ancak Amerika'dan Kore'ye doğru böyle bir ilişkinin olmadığını bulmuştur.

Ito ve Lin (1993) 1985-1991 yılları arası verilerden yararlanarak Japonya ve Amerika hisse senedi piyasasındaki getiriler, volatiliteler ve işlem hacmi arasındaki etkileşimi incelemişlerdir. Çapraz piyasalardaki hisse senetlerinin eşanlı korelasyonlarının etkileşim içinde olduğu görülmüş, iki piyasa arasında gecikmeli volatilité ve geçişlilik bulunamamıştır. New York hisse senedi getirilerinin Tokyo hisse senedi getirileri üzerinde Ekim 1987'de yapısal bir değişim etkisi görülmüştür.

Lee vd. (2000) Çin'deki dört hisse senedi piyasasında getiriler ve volatiliteler arasındaki ilişkiyi incelemişler, beklenen getiri ve beklenen risk

arasında herhangi bir ilişki olmadığı ve hisse senedi getirilerinin rassal yürüyüş göstermediği sonucunu elde etmişlerdir.

Ackert ve Racine (1999) New York hisse senedi borsası bileşik endeksi, S&P 500 endeksi ve Toronto 35 endeksini kullanılarak hisse senetlerinin gelecekteki ortak fiyatlarını MGARCH modeliyle tahmin etmişler ve volatiliteler arasında pozitif, yüksek korelasyon görülmüştür. Darrat ve Benkato (2003) Amerika, İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye (IMKB) hisse senedi piyasaları arasındaki hisse senedi getirisi ve volatilite ilişkisini analiz etmişler, Amerika ve İngiltere piyasalarının, IMKB için volatilite geçişliliği konusunda önemli bir kaynak olduğunu, Amerika ve İngiltere gibi iki gelişmiş piyasanın IMKB gibi gelişmekte olan piyasalar üzerinde istikrar ve finansal gelişim sağlayan etki meydana getirdiğini bulmuşlardır. Yavan ve Aybar (1998) IMKB getirilerindeki volatilitenin varlığını ve yapısını 1986-1996 dönemi günlük endeks değerlerini kullanarak incelemişlerdir. Bu piyasada öngörülebilir bir yapıda volatilitenin varlığına işaret etmişlerdir. Ayrıca kısa dönemli oynaklığın, uzun dönemli oynaklıktan önemli derecede büyük olduğu ve uzun dönemli oynaklığa ulaşma hızının çok yavaş olduğu yönünde sonuçlar elde etmişlerdir.

Puttonen (1995) Finlandiya, İsviçre ve Finlandiya'ya ait future piyasa endeksleri arasındaki kısa dönem bağımlılığını ARCH modelini kullanarak araştırmış, Finlandiya hisse senetleri piyasalarından, İsviçre piyasasına doğru güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Dört bölümden oluşan çalışmanın devamı şu şekildedir; üçüncü bölümde kullanılan materyal ve yöntemler açıklanmış, dördüncü bölümde çalışmanın bulgularına yer verilmiş, beşinci ve son bölümde ise elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

3. Materyal ve Yöntem

3.1. Materyal

Çalışmada kullanılan günlük veriler Temmuz 2000-Nisan 2004 dönemini kapsamaktadır ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. Teknoloji endeksi IMKB'de Temmuz 2000 tarihinde işlem görmeye başladığı için çalışmada kullanılan veriler bu tarihten itibaren ele alınmıştır. Model uygulanmadan önce hisse senetlerinin getirileri şu formülle hesaplanmıştır; $R = [(\log(P_t) - \log(P_{t-1})) * 100]$. Burada R getirileri, P_t

Tablo 1.Tanımlayıcı İstatistikler, Günlük Veriler (2000-2004)

Endeksler	Ortalama	St. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	Prob.
Hizmetler	-0.0001	0.0309	-0.0207	8.7074	1277.254*	0.000
Mali	0.0003	0.0350	0.0515	6.9518	612.7117*	0.000
Sınai	0.0006	0.0286	-0.0249	9.6468	1732.31*	0.000
Teknoloji	-0.0006	0.0350	-0.0012	8.0253	990.1499*	0.000

Not: * seriler normal dağılmıştır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Prob. Jarque-Bera normallik testi olasılık değerleridir.

hisse senedi fiyatlarını, $P_t -1$ bir önceki dönem hisse senetleri fiyatlarını göstermektedir.

Tablo 1’de uygulamada kullanılan serilerin tanımlayıcı istatistikleri verilmektedir. Jarqua-Bera istatistiklerine bakıldığında verilerin tamamının normal dağılmadığı görülmektedir. Bu durum bize, ileride kullanılacak analizlerde parametrik olmayan testlerin ön planda tutulması gerektiğini göstermektedir.

3.2. Yöntem

Durağanlık Testleri

Çalışmada kullanılan veri seti zaman serisi olduğundan ele alındıkları dönem içerisinde durağan olup olmadıklarının incelenmesi gerekmektedir. Durağan olmayan serilerin denklemlere konulması gerçekte olmayan ilişkilerin varmış gibi görünmesine neden olmaktadır. Genellikle de iktisadi zaman serileri durağan değildir. Yani serilerin ortalamaları, varyansları ve kovaryansları zamana bağlı olarak değişmektedir.

Durağanlık testlerinde yaygın olarak birim kök testleri kullanılmaktadır. Birim kök testlerinde serinin birim kök içerip içermediği araştırılır. Seri birim kök içerirse durağan değildir. Bu nedenle analize alınan serilerin ilk önce durağanlıkları test edilmiş ve durağan olmayan serilerin durağan hale getirilmesi ve analize durağan şekilde katılması sağlanmıştır. Çalışmada ele

alınan zaman serilerinin durağanlıkları, durağanlık testlerinde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) (ADF) ve Phillips-Perron (1988) (PP) birim kök testleriyle test edilmiştir. Phillips-Perron testi ADF testine göre bazı farklılıklar içerir ve parametrik bir test olmadığından normal dağılım göstermeyen serilerde daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine imkan verir. Birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi tüm değişkenler birim kök test sonuçlarına göre %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde durağandır.

Tablo 2. IMKB Endeks Serilerinin Durağanlık Testleri

Seriler	ADF			PP		
	Sabit	Trend ve Sabit	Hiçbiri	Sabit	Trend ve Sabit	Hiçbiri
Hizmetler	-13.871	-14.004	-13.877	-30.310	-30.390	-30.326
Mali	-13.626	-13.696	-13.631	-31.111	-31.148	-31.124
Sınai	-13.584	-13.660	-13.575	-32.076	-32.124	-32.077
Teknoloji	-13.642	-13.700	-13.635	-30.276	-30.295	-30.285

Not: Null hipotezi seriler durağan değildir.

EGARCH Modeli

Sabit ortalama ve varyanslı olmadıklarından dolayı çoğu ekonomik zaman serilerinin modellenmesinde bilinen yöntemler yeterli olamamaktadır. Bundan dolayı yeni bazı açılımlar içeren yöntemler önerilmektedir. Bu yöntemlerden biri, otoregressif koşullu değişen varyans (ARCH) modeli olarak bilinip, bu konuya yönelik çalışmalar Engle (1982) tarafından başlatılmıştır. ARCH yönteminin Engle tarafından ortaya atılmasından sonra farklı türevleri geliştirilmiştir. Bunlardan biri uygulamada geniş yer bulan, belirsizliğin ölçümünde kullanılan genelleştirilmiş ARCH (GARCH) (Bollerslev, 1986) modelidir. GARCH modelleri varyansın zaman içindeki tahmin edilebilir yapısını borsa verileri üzerinde analiz etmeye yönelik modellerdir. Ancak standart GARCH modellerinin eksikliği de bulunmaktadır. Örneğin GARCH modelleri simetrik koşullu varyans varsayımı ile hareket etmektedir. Oysa bu

varsayımın doğru olmadığı ve volatilitenin şoklara karşı asimetrik olarak cevap verdiği iddia edilmektedir (Nelson, 1990; Christie 1982; Schwert, 1989).

Pagan ve Schwert (1990) ve Nelson (1991) tarafından geliştirilen üstel GARCH (EGARCH) modelinin GARCH modeline göre avantajları, tüm parametre kümelerinde koşullu varyanstaki pozitifliği sağlaması ve volatilitedeki asimetrik etkiyi elde etmemize imkan tanınmasıdır. Çalışmada, endekslerin volatilitelerinin elde edilmesinde EGARCH modeli kullanılmış ve EGARCH'dan elde edilen koşullu varyanslar volatiliteler yerine kullanılmıştır. Çalışmada incelenen IMKB endeksleri aşağıdaki gibi modellenmiştir:

$$R_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^r \alpha_i R_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\varepsilon_t | \Omega_{t-1} \approx N(0, \sigma_t^2)$$

ve

$$\log(\sigma_t^2) = \exp \left[\alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i g(z_{t-1}) + \sum_{i=1}^p b_i \log(\sigma_{t-1}^2) \right] \quad (2)$$

$$g(z_t) = \theta z_t + \left[|z_t| - E|z_t| \right] \quad (3)$$

Yukarıdaki eşitliklerde R_t getiriyi, ε_t stokastik hata terimini, Ω_{t-1} t-1 dönemindeki bilgi setini, σ_t^2 koşullu varyansı, z_t standartlaştırılmış hata terimini (ε_t/σ_t), ε_t 'nin sıfır ortalama ve σ_t^2 varyansla normal dağılım gösterdiği varsayılır. Eşitlik (1), şartlı ortalama eşitliği, r'ninci dereceden otoregressif süreci [AR(r)] olarak belirlenmiştir. Tahminde, endeks serileri için optimum gecikme değerleri Akaike Information Criterion (AIC) kullanılarak Tablo 3'de görüldüğü gibi gecikme değerleri hizmetler endeksi için 1, teknoloji için 2 bulunmuştur. Mali ve sınai endeksleri için gecikme kullanılmamıştır. Tahminden elde edilen hata terimleri arasında bağımlılık olup olmadığı Ljung-

Box testi kullanılarak test edilmiş ve hata terimleri arasında bağımlılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Eşitlik (2), koşullu varyans eşitliği, EGARCH'ı (p,q) temsil etmektedir. EGARCH'a göre, varyans kendi gecikme değerlerine ve standartlaştırılmış hata terimine (ε_t/σ_t) koşulludur. Volatilitenin kalıcılığı (sürekliliği) $\sum_{i=1}^p b_i$ ile ölçülmektedir. Bu toplamın mutlak değerinin küçük olması kalıcılığın az olduğunu göstermektedir. Eşitlik (3)'deki ikinci kısım, $\left[|z_t| - E|z_t|\right]$, ARCH etkisini içermektedir. θ parametresi, ARCH etkisinin asimetrik olmasına izin verir ve istatistiksel olarak önemli bulunan θ değeri asimetrik bir etkinin var olduğunu gösterir.

Tablo 3'de endeksler için tahmin edilen EGARCH sonuçları verilmiştir. Bulunan b parametreleri tüm endeksler için istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Yani EGARCH ile tahmin edilen koşullu varyanslar volatilitenin yerine kullanılabilir. Tahmin edilen θ parametresi ise hizmetler, sınai ve teknoloji endeksleri için anlamlı çıkmıştır. Yani sisteme gelen negatif bir şok volatilitenin aynı büyüklükteki pozitif bir şoktan daha fazla etkilemektedir.

VAR Modeli

Çalışmada kullanılan bütün serilerin durağan, dolayısıyla şartlı varyansların da durağan olması ve değişkenlerin içsel olması nedeniyle endeksler arasındaki ilişkinin incelenmesinde ve yönünün belirlenmesinde sınırlandırılmamış VAR (Vector Autoregressive) modeli kullanılmıştır. Geleneksel ekonometrik modellere alternatif olarak, Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR analizi, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla kullanılmaktadır. VAR yaklaşımı son yıllardaki birçok uygulamalı çalışmada tercih edilen bir yöntem olmuştur. VAR yöntemi, modelde yer alan değişkenlerin tümünü içsel kabul eder ve önceden elde edilen bilgilere veya teoriye dayanarak oluşturulan sınırlayıcı şartları içermez. Bu

Tablo 3. EGARCH Modeli Tahmin Sonuçları, Günlük Veriler (2000-2004)

Parametreler	Hizmetler	Mali	Sınai	Teknoloji
α_0	-0.527* (-4.344)	-0.793* (-3.059)	-0.567* (-3.582)	-0.774* (-2.237)
α_1	0.26* (4.468)	0.275* (3.505)	0.267* (-3.875)	0.238* (3.674)
b	0.953* (66.862)	0.913* (27.983)	0.95* (55.078)	0.913* (18.774)
θ	-0.055** (-1.697)	-0.035 (-0.811)	-0.066** (-1.857)	-0.069** (-1.789)
AIC (lags)	-4.342 (1)	-3.992(0)	-4.537(0)	-4.050 (2)
Ljung-Box	10.791 (0.822)	12.067 (0.739)	18.291 (0.307)	26.931* (0.042)

Not: *,** sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini, parantez içindeki değerler ise z değerlerini göstermektedir. Lags gecikme değerlerini ifade etmektedir. Ljung-Box testi hata terimleri arasında bağımlılık olup olmadığını test etmektedir. Null hipotez hata terimleri arasında bağımlılık yoktur. Gecikme sayısı 16 kullanılmıştır.

yöntemde her bir değişken kendisinin ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile regresyona tabi tutulur. Yani gecikme uzunluğu hesaplamalar açısından sorun yaratmayacak kadar küçük fakat hata terimleri arasında otokorelasyona sebep olmayacak kadar da büyük bir sayı olarak belirlenir (Kargı ve Terzi, 1997). VAR model yapısı aşağıdaki denklemlerde gösterilmiştir:

$$h_{H_t} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i h_{H_{t-i}} + \sum_{j=1}^q \beta_j h_{M_{t-j}} + \sum_{k=1}^p \gamma_k h_{S_{t-k}} + \sum_{m=1}^l \varphi_m h_{T_{t-m}} + \varepsilon_{h_H,t}$$

$$h_{M_t} = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i h_{H_{t-i}} + \sum_{j=1}^q \beta_j h_{M_{t-j}} + \sum_{k=1}^p \gamma_k h_{S_{t-k}} + \sum_{m=1}^l \varphi_m h_{T_{t-m}} + \varepsilon_{h_M,t}$$

$$h_{S_t} = \gamma_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i h_{H_{t-i}} + \sum_{j=1}^q \beta_j h_{M_{t-j}} + \sum_{k=1}^p \gamma_k h_{S_{t-k}} + \sum_{m=1}^l \varphi_m h_{T_{t-m}} + \varepsilon_{h_S,t}$$

$$h_{T_t} = \varphi_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i h_{H_{t-i}} + \sum_{j=1}^q \beta_j h_{M_{t-j}} + \sum_{k=1}^p \gamma_k h_{S_{t-k}} + \sum_{m=1}^l \varphi_m h_{T_{t-m}} + \varepsilon_{h_T,t}$$

Çalışmada dört değişkenli (hizmetler, mali, sınai ve teknoloji endeksleri) model kullanılmıştır. Denklemlerde h_H , h_M , h_S , h_T değişkenleri sırasıyla hizmetler, mali, sınai ve teknoloji endeksleri için EGARCH'dan elde edilen şartlı varyansları göstermektedir. α , β , γ ve φ parametreleri; n , q , p , l gecikme uzunluklarını ve $\varepsilon_{h_H,t}$, $\varepsilon_{h_M,t}$, $\varepsilon_{h_S,t}$, $\varepsilon_{h_T,t}$ bağımsız, sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı hata terimlerini ifade etmektedirler. VAR modeli en basit formda kullanılmış ve istatistik bakımdan önemli bulunan gecikme değerleri modelde kullanılmıştır. Hesaplanan katsayıların pozitif sonuç vermesi, nedensellik ilişkisinin aynı yönlü olduğunu, negatif sonuç vermesi ise ters yönlü olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

Tablo 4'te VAR tahmin sonuçları gösterilmiş olup, sonuçlar %1 ve %5 anlam düzeyine göre değerlendirilmiştir. Teknoloji endeksi kendisinin bir gecikme değerinden %1 anlam düzeyinde etkilenmektedir. Ayrıca teknoloji endeksi hizmetler ve mali endekslerinin sırasıyla iki ve üç gecikme değerlerinden %1 anlam düzeyinde etkilenmektedir. Hizmetler endeksi, kendi gecikme değerlerinden, mali, sınai endekslerinin sırasıyla iki ve üç ve üçüncü gecikmelerinden %1 anlam düzeyinde etkilenmektedir. Yine hizmetler endeksi, teknoloji endeksinin bir gecikme değerinden %5 anlam düzeyinde etkilenmektedir. Mali endeks, teknoloji endeksinin bir ve üç, hizmetler endeksinin iki ve üç gecikme değerinden ve kendisinin bir, iki ve üç gecikme değerinden %1 anlam düzeyinde etkilenmektedir. Sınai endeksi, teknoloji endeksinin bir, hizmetler endeksinin iki ve üç, mali endeksin iki ve üç ve kendisinin bir gecikme değerinden etkilenmektedir.

Endeksler arasındaki etkileşimin yönü ise yine Tablo 4'e bakarak belirlenebilir. Bu etkileşim takip eden gecikmeler itibarıyla volatilitesi, pozitif veya negatif yönlü olabilir. Yani etkileşim birinci gecikme değerinde negatifken, ikinci gecikme değerinde pozitif olabilir. Örneğin teknoloji endeksi ile mali endeks arasındaki etkileşim ikinci gecikme değerinde negatifken, üçüncü gecikme değerinde pozitifdir. Aynı şekilde hizmet endeksinin kendisiyle olan etkileşiminin birinci ve ikinci gecikme değerinde pozitif, üçüncü gecikme değerinde negatif olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre etkileşimin gecikme değerlerinin yönü arasında aynı doğrultuda bir ilişki görülememiştir.

Tablo 4. Var tahmin sonuçları

	TEKCV	HIZCV	MALCV	SANCV
TEKCV(-1)	0.928* (15.860)	0.108** (2,127)	0.218* (3.549)	0.149* (3.079)
TEKCV(-2)	0.043 (0.582)	0.041 (0.644)	0.012 (0.157)	-0.010 (-0.175)
TEKCV(-3)	-0.074 (-1.267)	-0.077 (-1.509)	-0.175* (-2.783)	-0.080 (-1.655)
HIZCV(-1)	-0.084 (-1.104)	0.795* (11.908)	-0.131 (-1.639)	-0.087 (-1.387)
HIZCV(-2)	0.564* (5.516)	0.440* (4.918)	0.524* (4.870)	0.506* (5.979)
HIZCV(-3)	-0.387* (-5.128)	-0.300* (-4.549)	-0.311* (-3.921)	-0.345* (-5.529)
MALCV(-1)	-0.012 (-0.193)	-0.054 (-0.970)	0.780* (11.581)	0.077 (1.464)
MALCV(-2)	-0.209* (-2.572)	-0.244* (-3.427)	-0.240* (-2.804)	-0.280* (-4.160)
MALCV(-3)	0.157* (2.487)	0.236* (4.270)	0.237* (3.567)	0.150* (2.866)
SANCV(-1)	0.070 (0.722)	0.110 (1.290)	0.016 (0.159)	0.821* (10.105)
SANCV(-2)	-0.139 (-1.131)	0.082 (0.763)	-0.036 (-0.282)	0.045 (0.446)
SANCV(-3)	0.026 (0.274)	-0.224* (-2.681)	-0.015 (-0.153)	-0.030 (-0.390)
C	0.000143 (5.267)	7.53E-05 (3.163)	0.000154 (5.385)	5.67E-05 (2.514)

Not: *,**, sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler z istatistik değerlerini göstermektedir. TEKCV, HIZCV, MALCV ve SANCV sırasıyla teknoloji, hizmetler, mali ve sınai şartlı varyansları simgelemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada IMKB’de işlem gören mali, sınai, hizmetler ve teknoloji endeksleri arasında volatilité etkileşimi olduğu varsayılarak, endeksler arasındaki volatilité geçişliliği ve bunlar arasındaki ilişkinin yönü incelenmiştir. Temmuz 2000-Nisan 2004 dönemi günlük endeks verileri kullanılmıştır. Model uygulanmadan önce hisse senetlerinin getirileri hesaplanmış, endeksler arasındaki volatilité geçişliliği, EGARCH modeliyle elde edilen şartlı varyansların VAR modelinde kullanılmasıyla test edilmiştir.

Değişkenlerin istatistiksel olarak sınanmasından sonra VAR tahmin sonuçlarına dayanarak elde edilen bulgulara göre; mali, sınai, hizmetler ve teknoloji endeksleri arasında anlamlı bir etkileşim olduğunu söylenebilir.

Elde edilen bu sonuçlar portföy yöneticileri ve yatırımcılar açısından dikkate alınabilir.

Kaynaklar

- Ackert, L. F. ve M. D. Racine (1999), “Time Varying Volatility in Canadian and US Stock Index and Index Futures Markets: A Multivariate Analysis”, *Journal of Financial Research*.
- Ameer, R. (2005), “Integration of the South and East Asian Stock Markets, Return and Volatility Spillover from US, UK, Singapore and Hong Kong using EGARCH Model” www.papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=755071 (28.07.200)
- Bollerslev, T. (1986), “Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity.”, *Journal of Econometrics* 31:307-27.
- Christie, A.A. (1982), “The Stochastic Behavior of Common Stock Variances”, *J. Financial Economics*, 10: 407-432.
- Darrat, A. F. ve O. M. Benkato (2003), “Interdependence and Volatility Spillovers under Market Liberalization: The case of Istanbul Stock Exchange.” *Journal of Business, Finance & Accounting* 30:1089-1114.
- Dickey, D., and W. Fuller (1979), “Distributions of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root .” *Journal of American Statistical Association*, 75:427-31.
- Engle, R.F. (1982), “Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Varyans of UK İnflation.”, *Econometrica* 50.987-1008.
- Hahm, S. M. (2003), “Transmission of Stock Returns and Volatility: the case of Korea.”, *KDI school working paper series, school of public policy and management. Working paper 03- 01.*

- Ito, T. ve L. L.Wen (1993), "Price Volatility and Volume Spillovers Between the Tokyo and New York Stock Markets.", *NBER Working paper No.W4592*.
<http://papers.ssrn.com/sol3/results.cfm abstract=232058>. (11.08.2004).
- Kargı, N. ve H.Terzi (1997), "Türkiye'de İMKB, Enflasyon, Faiz Oranı ve Reel Sektör Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin VAR Modeli ile Belirlenmesi." *İMKB Dergisi* 1/4: 27-39.
- Lee, C. F., G. Chen ve O. M. Rui (2001), "Stock returns and volatility on China's stock markets," 24 (4), 523-543.
- Nelson, D. (1990), "Stationarity and Persistence in the GARCH (1,1) Model", *Econometric Theory*, 6:318-334.
- Nelson, D. (1991), "Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach." *Econometrica* 59:347-70.
- Pagan, A. ve G. Schwert (1990), "Alternative Models for Conditional Stock Volatility.", *Journal of Econometrics* 45:267-290.
- Patev, P. G. ve N.K. Kanaryan (2003), "Stock Market Volatility Changes in Central Europe caused by Asian and Russian Financial Crises.", <http://ssrn.com/abstract=367881> (12.08.2004).
- Phillips, P., ve P. Peron (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression." *Biometrika*, 65:335-46.
- Premaretna, G. ve L.Bala (2003), " Stock Market Volatility: Examining North America, Europa and Asia.", <http://papers.ssrn.com/sol3/results.cfm abstract=375380> (26.07.2004).
- Puttonen, V. (1995), "International Transmission of Volatility between Stock and Stock Index Future Markets.", *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, Vol 5.(2/3).
- Schwert, G.W.(1997), "Stock Market Volatility:Ten Years After the Crash.", <http://papers.ssrn.com/sol3/results.cfm abstract=44639> (28.07.2004).
- Schwert, G.W.(1989), "Why does Stock Market Volatility Change Over Time?", *J.Finance*, 94:28-66.
- Sims, C.A. (1980), "Macroeconomics and Reality.", *Econometrica*, 48:1-48
- Suleımann R.(2003), "New Technology Stock Market Indexes Contagion:A VAR-dcc MVGARCH Approach.", *Note De Recherche İDHE-MORE n⁰ 2003-03*.
- Yavan, Z.A ve B. Aybar (1998), "İMKB'de Oynaklık", *İMKB Dergisi*, 2(6):35-47.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden Konya'ya Göç Edenlerin Sosyo-Kültür Temasları Üzerine Bir Pilot Çalışma

Ahmet Özkiraz^a

Özet

Bu çalışmanın temel amacı 1996 yılında doğu ve güneydoğu anadolu bölgelerinden Konya'ya göç eden kişilerin karşılaştıkları hakim kültürle bütünleşme eğilimlerini araştırmaktır. 120 kişi ile mülakat yapılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre yaşanan kültür temasının bütünleşme eğiliminde olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Doğu, Güneydoğu, Konya, İç Göç, Kültür temasları.

Abstract

The main objective of this study was to search whether the immigrant, migrated from eastern and south-eastern regions of Turkey to Konya province in 1996, integrated with the province's culture. 120 people were interviewed. According to result it can be said that there was a tendency toward cultural integration with the province's culture.

Key Words: The East, The Southeast, Konya, Migration, Cultural Interaction.

1.Giriş

Günümüzde kırdan kente doğru hızlı bir göç olgusunun yaşandığı artık herkes tarafından bilinmektedir. Sosyal bilimciler göç olgusuna kendi ilgi alanlarına göre farklı şekilde yaklaşabilmekte ve konunun farklı boyutları çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. Bu çalışmanın konusu göç ve kentleşme olgularının ele alınışından farklılık arz etmektedir. Her şeyden önce asıl konu göç ve kentleşme değildir. Fakat konunun göç ve kentleşmeyle ilgisi vardır. Bu çalışmanın temel amacı farklı bölgelerden ve farklı alt kültür özelliklerine sahip olan insanların Konya'ya göçü sonucunda göç edenlerle Konya'da daha önce oturanlar arasında hangi tür kültür temaslarının olduğunu betimlemeye çalışmaktır. Daha önceden Konya'nın bu özellikleri gösteren mahalleleri (göç

^a Yrd.Doç Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Tokat, ahmeto@gop.edu.tr

alan mahalleler) üzerinde konuyla alakalı olarak gözlemlerimiz vardır. Özellikle 1996 kışında Konya'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yoğun bir göç olduğu ve bu kente gelen insanların sağlıksız ve emniyetsiz yerlerde konakladıkları vb. konularda yayın organlarında çeşitli haberler yer almıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç ederek Konya'ya yerleşen ve ülkemizin sosyal yapısı açısından alt kültür özelliği gösteren bu insanlarla Konya'nın hakim kültürü arasında hangi tür kültür temaslarının olduğunu belirlemeye çalışmak aynı zamanda çalışmanın evreninin Konya olduğunu da belirtmektedir.

2.Kavramsal Çerçeve

Kültür: Kültür konusunda yapılan tanımlar ve açıklamalara bakıldığında kültür teriminin tanımlanmasının zor olduğunu anlamak kolaydır.

Kültür, toplumsalın açıklanmasında hem bağımsız değişken hem de bağımlı değişken olarak ele alınabilir. Bu bağlamda bazı yaklaşımlar kültürü, bütün faaliyetleri kurduğu varsayılan bir “kurucu ruh” olarak ele alırken, bazıları da onu “anlamlandırma” sistemi olarak görür (Williams, 1993: 11).

İlk önce antropolojide kullanılan kültür kavramının tanımı şu şekilde yapılmıştır.

“Kültür, insanın bir toplum üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk ve törelerle her türlü beceri ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütündür”. İlk başta antropoloji tarafından işlenmekle birlikte giderek tüm toplumbilimlerin temel kavramlarından biri olan kültür konusunda çok sayıda tanımlar geliştirilmiştir (Sencer, 1979: 4). Örneğin, R. Linton'a göre, “kültür, bir toplumsal mirastır. Genel olarak insanlığın tüm toplumsal mirasını, özel olarak da bu kalıtımın (mirasın) zorlayıcı yönlerini dile getirir”.

“Kültürler birer değer sistemidirler. Herhangi bir davranışa bir değer atfetmek, o davranışı iyi, kötü, haklı, haksız, güzel, çirkin veya uygun, uygunsuz kategorilerine göre bir sınıfa koymak demektir” (Duverger, 1973: 79).

Toplumlar kendilerine uygun insanı, kendilerine özgü eğitim süreci ve sahip oldukları kültür içeriği ile yetiştirirler. Eğitim süreci evrenseldir, ama onun içeriği toplumsaldır, toplumdan topluma değişir. Nelerin, nerede, nasıl öğrenileceğini toplumsal kurum ve örgütler belirler. Her toplum, kendi insanını kendi örgütlenme düzeniyle yetiştirir (Güvenç, 1984: 323).

Ülkemizde ise medeniyetle kültürü sistemli bir şekilde ilk tarif eden kişi Ziya Gökalp'tir. Onun tarifleri, bugün sosyal antropolojide ve sosyolojide umumiyetle hakim olan telakkilere çok benzediğinden hala tazeliğini muhafaza etmektedir. Ziya Gökalp'e göre , medeniyet ve kültür şu şekilde karşılaştırılabilir. "Bir medeniyet farklı milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti sahipleri olan müteaddit milletler, müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirmişlerdir. Bu sebeple her medeniyet, mutlaka, beynelmiledir. Fakat bir medeniyetin, her millette aldığı hususi şekilleri vardır ki, bunlara hars (kültür) adı verilir." (Gökalp, 1926: 7).

Bir kültür içinde toplumun bütününden ayrıştırılabilir farklı bir kimliğe sahip olan kültür grupları da vardır ki bunları alt kültür olarak isimlendirebiliriz (Demir; Acar, 1993: 24).

Alt Kültür: Alt-kültürlerin varlığı iki şarta bağlıdır. Bir alt-kültür, içinde yaşadığı kültür kalıbından en az bir ya da daha fazla özellik veya unsurlar açısından farklıdır. Buna karşılık alt-kültürler, büyük kültür kalıbı ile bağlı durumdadırlar ve bu bağı ortak dil ve iktisadi sistem unsurları sağlar. Alt-kültür mensuplarının ana dilleri, içinde yaşadıkları kültür kalıbından farklı bile olsa, alt-kültür mensuplarının hiç değilse herhangi bir esasta büyük kültür kalıbı ile etkileşimde bulunan fertleri kültürel etkileşim noktalarını oluştururlar. Diğer taraftan hakim kültür kalıbının koyduğu iktisadi, ticari ve mali sistem alt-kültür mensuplarını da içine almak mecburiyetindedir.

Eğer belli bir ülke üzerinde yerleşmiş olan bir insan topluluğu, daha dar kapsamlı bir takım toplulukları kendi içerisinde bütünleştirebiliyorsa ve kendisinden daha kapsamlı topluluklarla bütünleşme konusunda belli bir direnme gösterebiliyorsa, o topluluğun ayrı bir kültürü bulunduğunu düşünebiliriz (Duvarger, 1973: 84-85).

Kültür bir sistemdir, çünkü öğeleri düzenlenmiş bir bütün meydana getirmektedir. Fakat, böyle bir kültürel sistem çoğu zaman, bir sistemler sistemidir. Ve onu oluşturan sistemlerin hepsi aynı değerlere dayanırlar. Öyleyse, bir etkileşim sistemi aracılığıyla birbirlerine bağlanmış olan insanlar ancak bu sistem kendine özgü değerlere sahipse, yani kültürel bir bütün meydana getiriyorsa, bir grup oluşturur. Alt-kültür kavramı, bu şekilde adlandırılan bütünü, onu içine alan kültürle aynı temel değerlere dayandığını,

fakat onu belirleyen değerlerin daha çok, ikinci derecede önemi olan değerler olduğunu düşündürmektedir (Duvarger, 1973: 87).

Alt-kültürü, olumlu-olumsuz olabilecek yüklemelerini bir tarafa bırakarak, en basit ifadeyle “toplum içinde cemaat” olarak tanımlamak mümkündür. Egemen toplumsal siyasal düzenin toplumsallaştırma normlarının ve ilişkilerinin dışında, kendi toplumsal normlarıyla yaşayan, farklı bir ahlakı, iletişim biçimi, barınma, eğlenme tarzını, sanatsal faaliyeti vb. kısacası kültür adına farklı bir bütünlüğü yeniden üreten bir topluluk, bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak alt-kültür tasavvur edilebilir (Hedbiçe, 1988: 5).

Bazı kişi, grup veya davranış tipleri sosyo-kültürel sistemin kabul edilmiş “marjin” dadırlar. Ne tümüyle içinde ne de tümüyle dışındadırlar. Hiçbir grup kendi başına yaşayamaz, her grup daima daha büyük bir sosyal bütünün, mevcut siyasi, sosyolojik, tarihi ve ekonomik şartların oluşturduğu çevrenin parçasıdır (Fichter, 1990: 180).

“Kültürel marjinallik kavramı zorunlu olarak etik veya moral yargılamaya işaret etmez. Marjinal birey, içinde yaşadığı sosyal ve kültürel normlar tarafından tamamıyla özümsememiş veya uyarlanmamış kişidir” (Fichter, 1990: 181). Marjinal insan bir başka kültürel gruptan gelen ve diğer bir kültürel ortama giren, eski kültürel bağlarından tamamen vazgeçmeyen ve yeni kültürel grupta kısmen kabul gören kişidir. Marjinal kişi göç olgusunun bir ürünü olarak düşünülebilir. Geleneklerle idare edilen eski kültürel ortamdan ayrılan ve girdiği yeni kültürel çevrede biraz daha fazla özgürlüğe sahip olan insandır. Marjinal kişi, sosyal yeniliklerde önemli bir rol oynayan kişidir.

Marjinal grupların tesirliliği, kapsadığı insanların his ve heyecanlarının şiddetiyle ölçülür. Eğer kendi orijinal kültürü ile içine girdiği kültür arasındaki fark büyükse o kişi büyük bir çöküntü içine girebilir. Bireylerin bir gruba ait olmanın yarattığı his ve heyecanlarının şiddeti bize grubun tesirliliğini verir. Bazı grupların tesirliliğinin en uygun ölçüsü verimliliklidir. Diğer bazı gruplarda ise tesirlilik temin edilen tatmin ile ölçülmektedir. Bu bağlamda kabul görmüş olan marjinal grubun tesirliliği (etkinliği) genellikle negatif yönlüdür (Turhan, 1983: 293). Marjinal gruplar, genellikle statü yükseltici unsurlardan uzak olduğu için üyelerine yüksek düzeyde ait olma hissi ve heyecanı

veremeyecektir. Böyle gruplarda duyulan hisler, kişilere bir gruba ait olmanın yaşattığı olumlu duygulardan çok acı şeklinde tezahür edecektir.

Marjinal gruplar azınlık gruplardır. Marjinal kişi iki ayrı ve farklı kültür içinde eğitime şansına sahiptir. Marjinal kişi bir kültürdeki kültürel kalıpların diğer kültürlerle taşınmasında önemli bir rol oynar.

Marjinalite genel sosyal statü ölçütleriyle ölçülür. Modern toplumlarda marjinal kavramı dinamik bir kavramdır. Marjinal kişi, kişinin toplumdaki statüsünü yükselten bir takım değerlerden yoksundur. Servet, deri rengi, eğitim tipi, din, meslek vb. Marjinal grubun sapma derecesi tümüyle sosyo-kültürel sistemde neyin doğru olarak görüldüğü ile bağlantılıdır (Fichter, 1990: 81).

Kısacası hiç bir toplumda kültürün, her toplumsal kesim ve grup için tek tip bir yapıda olduğu söylenemez. Örneğin 600 milyonluk Hindistan'da 400 civarında dil ve lehçe kullanılmaktadır. Kültür, bireyler düzeyinde çeşitlendiği gibi toplumdaki temel farklılaşmalara koşut olarak ta çeşitlenmiştir. En homojen birimlerden oluşan bir kültürde bile, toplumsal farklılaşmaya dayanan bir çeşitlenme gözlenir (Sencer, 1979: 40-43).

İşte bir kültür içinde toplumsal farklılaşmalara göre beliren değişimler, alt kültür kavramıyla dile getirilir. Sosyolojide sık sık başvurulan bir kavram olan alt kültür, bir kültürün alt bölümüdür. Sınıf statüsü, etnik köken, bölgesel ayrımlar, kır-kent farklılaşması ve dini bağlılıklar gibi toplumsal durumlardan kaynaklanan alt kültür, bireyler üzerinde bütünleştirici etkilerde bulunan fonksiyonel bir birliktir.

Günümüzün kompleks toplumlarında, türdeş (homojen) bir kültürden çok, sayısız alt kültürlerden söz etmek daha anlamlı sayılabilir. Mesela, ABD için Amerikan kültürü yerine "alt kültürler topluluğu" sözcüğünün daha uygun düştüğü söylenebilir. Bundan dolayı, bir kültürü, yerine göre bir alt kültürler bütünü ya da salt alt-kültürlerin paylaştığı norm ve kalıplarından oluşmuş bir bütün olarak anlamak mümkündür.

Her şeyden önce toplumdaki kır-kent farklılaşması aynı kültür içinde öylesine anlamlı farklılıklara yol açmıştır ki bazı sosyologlar bu farklılıklardan yola çıkarak iki kesimi, iki ayrı toplum ya da kültür tipi olarak tanımlamışlardır. Örneğin; Tonnies "cemaat-cemiyet" Durkheim "organik dayanışma-mekanik dayanışma" ayrımlarını konuyla alakalı olarak dile getirmişlerdir.

Kır-kent arasındaki farklılaşmanın yanı sıra yöresel ayrımlar da alt kültürlerin oluşmasında önemli bir rol oynar. Aynı toplumda değişik coğrafya koşulları ve ekonomik ilişkilere, farklı tarihi geçmiş ve yerleşme sürecinde sahne olmuş bölgeler arasında anlamlı kültür ayrımlarının bulunması doğaldır. Bölgesel renkliliğin, bir kültüre iç dinamizm kazandırdığı söylenebilir.

Günümüzde kitle iletişim araçlarının yoğun etkinlikleri sonucu bölgeler arası farklılıklar, ağız farklılıkları, gündelik alışkanlık düzeylerine inmiştir. Fakat kapalı bölgelerde bu farklılıkların devam ettiği söylenebilir.

Alt kültür konusunda önemli bir başka değişken ise etnik farklılaşmalardır. Bu farklılaşmanın özellikle zenci-beyaz ayrımında olduğu gibi fiziksel karakteristiklerle belirlenmesi halinde alt kültürler arası ayrımları derinleştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak, etnik ayrımların gerçek bir kültürel farklılaşmaya yol açtığı durumlar, bu ayrımların sınıfsal ayrımlarla aynılaşması eğiliminde olduğu durumlardır. ABD’de, zenci-beyaz farklılaşması sınıfsal bir görünüm kazanmıştır.

Kültürel Süreçler ve Etniklik: Farklı kültürlerin birbirleriyle etkileşimleri kültürel süreçler olarak tanımlanmaktadır. Zygmunt Bauman toplumların oluşmasında “yabancı olmanın” sosyal bir kurgudan geçerek belirlendiğini ve her toplumun kendi yabancılarını oluşturduğunu ileri sürer. Bauman’a göre, (Yalçın, 1995: 81) toplum olma süreci kaçınılmaz olarak yabancı olanların da belirlenmesini beraberinde getirmektedir. Bu durumda, yabancılarla toplumun ilişkileri farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

a. **Asimilasyon:** Toplum yabancı olanı yutuyor, içinde eritiyor, kendine benzetiyorsa buna asimilasyon denilmektedir. Ya da yabancıyı içinden atıyor, dışlıyor olabilir. Bu sürecin en çarpıcı örneğini, Nazi Almanya’sında Yahudilere uygulanan muameleler oluşturur. Farklı kültürlerin etkileşime girmeleri bu iki şekilde (asimilasyon veya dışlama) olabileceği gibi, farklı şekillerde de olması mümkündür.

b. **Sosyal Ayırım:** Bir toplum içinde insanların ya da grupların ırk, etnik grup, din ve sosyal sınıf üyeliği gibi özelliklerinden dolayı bir başka kişi ya da grup tarafından eşit olmayan bir muameleye tabi tutulması olarak tanımlanabilir. Sosyal ayırım genellikle çoğunluğu oluşturan egemen gruba azınlık grubu veya grupları arasındaki ilişkileri betimlemek için

kullanılmaktadır. Bir anlamda sosyal ayırım bir kişi veya gruba yönelik açıkça belirtilmiş ön yargıları da kapsar. Bu önyargıların atfedildiği grup eşit olmayan davranışlarla karşılaşır.

Sosyal bilimcilerin tamamının hem fikir oldukları bir konu, insanın sosyal varlık olduğudur. İnsanın diğer insanlarla ilişki kurma ihtiyacı vardır. Ve insan kendinden çok topluma yönelik bir yaşama biçimi geliştirir. Adler, bu eğilimin toplumsal süreçlerin etkisiyle oluşmadığını topluma yönelmenin insanda doğuştan var olduğunu ve toplumun insanı ancak bu ilişkinin biçimini belirlemede etkilediğini vurgular (Gençtan, 1993: 53). İnsanın toplumla ve kültürle ilişkileri olduğu gibi toplumların ve kültürlerin de birbirleriyle temasları söz konusudur. Ancak bu temasın sadece asimilasyon veya dışlama şeklinde olduğu söylenemez. Zaten tarih de bu olgunun böyle olmadığına şahitlik etmektedir. Farklı kültürler birbirleriyle temasa girdiklerinde birbirlerinden etkilenirler.

c. Kültürleşme: Bir kültürün başka bir kültürden bazı öğeler alması olarak tanımlanmaktadır. Savaşlar, göçler, ülkeler arası ticari faaliyetler, turizm olgusu vb., kültürleşme sürecinin nedenleri arasında sayılabilir. Başka bir deyişle kültürleşme, bir toplumun başka kaynaklı kültür öğelerini benimseyerek değişmeye uğraması olarak tanımlanmaktadır. Her şeyden önce kültürleşme, iki farklı kültürün uzunca bir süre doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki ve etkileşim içinde bulunmasını gerektirir (Sencer, 1979: 44). Kültürleşme, kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültürel etkileşime girmesi ve karşılıklı etkileşim sonunda her ikisinin de değişmesidir (Güvenç, 1984: 151).

Kültürleşme, ayrıca, gruplardan biri baskın olsa bile, her iki sistemin de bu kültür ilişkisinden etkilendiğini ve değişikliğe uğradığını ifade eder. Kültürleşme, genel anlamıyla, başka bir kültürle ilişki veya alışveriş sonucu ortaya çıkan bir kültür değişmesidir. Yabancı ülkelerde uzunca süre kalan birey ve gruplarda gözlemlenen değişmeler kültürleşmedir. Kültürleşme bireysel planda, zorla yapılıyorsa bu sürece zorla kültürlenme (transkültürasyon) denir. Bu sürecin örneğini yakın geçmişte Bulgaristan hükümetinin Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapmış olduğu uygulamalarda gözlemledik (zorla isim değiştirme vb. gibi). Bir kültürden başka bir kültüre giden insanların uyum

sağlamakta karşılaştıkları güçlükler, sıkıntı ve bunalımlar, gösterdikleri tepkilere de kültür şoku denir. Türkiye'den 1960'dan beri Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerine giden işçilerin yaşamış oldukları kültürleşme sürecini (özellikle dil ve adetler konusunda) bu olguya örnek olarak verebiliriz. Yine aynı şekilde 1990'dan sonra Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilerin de nispeten bir kültür şoku yaşadıkları söylenebilir.

Kültürleşme süreci, asimilasyon, zorla kültürlenme, kültür şoku şeklinde gerçekleşebildiği gibi bütünleşme (entegrasyon) şeklinde de gerçekleşebilir.

Bütünleşme (entegrasyon), özellikle azınlık-çoğunluk ilişkileri bağlamında, asimilasyondan farklı ve onun olumsuz çağrışımlarından uzak, alternatif bir modelmiş gibi düşünülebilir. Hartmut Esser göç sosyolojisi çalışmalarında entegrasyon kavramını şu şekilde tanımlamaktadır.

d.Entegrasyon: “Bir göçmenin göç ettiği toplum ve sistemin içinde rahatlıkla hareket edebilecek yetenek ve bilgiyi kazanmış olma durumu. Yani göçmen, göç alan ülkenin sisteminin bir parçası olmuştur” (Yalçın, 1995: 81).

Kültürel süreçler konusunda sosyal bilimciler arasındaki temel problemi şu şekilde tanımlayabiliriz. Kültürel süreçlerin daima biri egemen olacağı meselesi. Her sosyal bilimci bu konuyu kendi teorik çerçevesine uygun düşmesi açısından değerlendirmektedir. Kültürel süreçler farklı kültür temaslarına göre farklı şekillerde olabilir. Kültür temasları sonucu ortaya çıkan kültürleşme bir toplumda bütünleşme şeklinde gerçekleşirken başka bir toplumda asimilasyon veya zorla kültürlenme şeklinde gerçekleşebilir. Örneğin Türkiye'ye gelen Bulgaristan ve Afganistan göçmenleri ile Türk toplumu arasında entegrasyon sürecinin yaşandığı söylenebilir. Fakat buna karşı Nazi dönemi Almanya'sında Almanlar ve Yahudiler arasında dışlama sürecinin işlediği ve bugün Almanya'sında Almanlarla oradaki Türkler arasında Türkleri asimile etmeye yönelik bir sürecin işlediği söylenebilir. Hatta birbiriyle temas halinde olan farklı kültürler arası kültürel süreçler belli zamanlarda bütünleşme şeklinde olabileceği gibi tarihi ve sosyal şartların değişmesi sonucu bütünleşme yerini asimilasyon veya dışlamaya bırakabilir veya bunun tam tersi de olabilir.

Kısacası farklı kültürlerin birbirleriyle teması sonucu gerçekleşen kültürleşme şekli ne sadece asimilasyon veya dışlama, ne de sadece bütünleşmedir. Bu süreçler farklı kültürler arasında farklı tarihi ve sosyal

şartlara göre farklı şekillerde yaşanmaktadır. Fakat konu üzerinde çalışan kişilerin kendi teorik yaklaşımlarıyla tutarlı kalabilmeleri için farklı kültürel süreçler konusunda, bir tarafı daha çok savundukları gözlenmektedir. Örneğin Heckmann, kültürel süreçlerden entegrasyona karşı çıkarak bu sürecin paradoksal yönü olduğunu ileri sürer (Yalçın, 1995: 81). Heckmann'a göre göçmen, göçmen alan ülkede kendine benzerlerin oluşturduğu bir "getto" ya da "etnik koloni"nin parçası olarak da entegre olabilir. Buna ek olarak, entegrasyon asimilasyonun bir önkoşulu olarak da düşünülebilir. Ancak göçmen kişi, etnik koloni içinde entegre olduğunda, kendi asimilasyon sürecini geciktirebilir de. Kültür ve kültürel süreçlerle alakalı önemli bir kavram da "etniklik" tir.

Ülkemizde "etniklik ve kimlik" üzerinde yazılan yazılarda bu kavramların tanımını bulmak hatta yazılarda nelerin ifade edilmeye çalışıldığını anlamak pek mümkün olmamaktadır. Bu eğilimin çeşitli nedenleri üzerinde durulabilir. Öncelikle konu üzerinde yapılmış araştırmaların az olması, konunun siyasi yönlerinin oluşu vb. Kısacası kültür konusundaki çeşitlilikten hatta muğlaklıktan daha fazla muğlaklık etniklik kavramı için geçerlidir denilse herhalde abartılmış olmaz. Sadece Türkiye'de yazılanlar değil Türkiye üzerine başkalarının yapmış oldukları çalışmalarda da etniklik muğlaklığını korumaktadır. Örneğin Andrews "*Türkiye'de Etnik Gruplar*" isimli çalışmasında etnikliği şu şekilde tanımlamaktadır: ETNİKLİK: "Etnik grupları karakterize eden kavramları, duygu düşünce ve hareketleri anlamalıyız. Bunlar, bir devletin içindeki diğer gruplarla örtüşmeyen özellikleri tanımlarlar. Etnik gruplar, kendi kültürel tanımlamaları için, geçmişten seçilmiş ortak gelenekleri kriter alan, genelde endogamik gruplardır" (Andrews, 1992:10).

Andrews, kitabının giriş kısmında böyle kuvvetli iddialarla işe başlamaktadır. Fakat kitabının hiçbir yerinde etniklikle ulusallık ayrımına rastlanmamaktadır.

Yine Andrews kitabında şöyle demektedir: "Bizim etniklik tanımlamamızın devlet içindeki etnik gruplara işaret ettiği, etnik bir grubun üyesi olmakla politik bütünün vatandaşı olmanın iki farklı ve bütünleyici bir konum olduğunu açığa çıkardığı belirtilecektir." (Andrews, 1993: 33).

Andrews'ın yukarıdaki ifadesinden anlaşılacağı gibi bir devlet bir de etnik gruplar vardır. Bu anlayış millet gerçeğini ya inkar etmekte veya görebilme başarısını gösterememektedir. Andrews bu bağlamda kitabında şu ifadelere de yer vermektedir: “Bütün Orta Doğu açısından etnik ayrımların tanımlanması ve tartışılması bu projenin kapsamı içindedir. Türkiye'deki son derece duyarlı ulusal gelenek ortamında bu, bölücülük olarak yanlış anlaşılabilir.” (Andrews, 1992: 43).

Andrews'ın bu açıklaması kitabın amacını gözden kaçırabilecek olanlar için bir uyarı mahiyetinde olabilir. Millet gerçeğini inkar ederek milleti yetmiş iki buçuk parçaya bölmek isteyen ve Türk toplumunun gerçekliğinin bu olduğunu savunan bir eseri ve onun yaklaşımını toplumsal bütünlük açısından fonksiyonel bir çalışma olarak kabul etmek biraz saflık olsa gerektir.

Etnik grupla kastedilen, birbiriyle ortak geçmişi olduğuna inanan, ortak kültür, dil ve/veya din gibi değerlerinin olduğu farz edilen ve ortak bir geleceğe sahip olmak isteyen gruplar ise bu tanımda etnik grubun bir oluşma sürecinin olması ve “ortak olanların belirlenmesinin bir başlama ve tamamlanma noktasını tespit etmenin nasıl mümkün olacağı sorulabilir. Diğer taraftan, bu tanım etnik gruplara dışarıdan, yani etnik grubun dışından yapılan etik bir tanımlamadır (Yalçın, 1995: 83-84). Yukarıdaki etnik grup tanımının ne kadar “millet” kavramına benzediği dikkat çekmiş olabilir.

Kimlik politikalarına malzeme olarak kullanılan etniklik kavramı Andrews'ın kavramlaştırması gibi ele alındığında bir toplumu oluşturan alt kültür grupları arası sınırların belirlenmesine ve bu sınırların içinde ya da dışında kalanların tespit edilmesine yaramaktadır. Kısacası dışlanmanın ve ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır (Yalçın, 1995: 85).

3. Materyal ve Yöntem

Çalışmada yöntem olarak sadece pozitivist bir bakış açısı değil de, daha çok kültür temasları açısından sosyal sürecin anlaşılması hedeflendiği için, anlayıcı bir perspektif tercih edilmiştir. Çalışmanın verileri 1996 yılından beri everenle ilgili düzensiz gözlem ve biçimsel olmayan mülakatlarla birlikte, 2004 yılında örneklem olarak seçtiğimiz bölge insanının boş zamanlarını geçirdikleri ve daha çok bir bütünleşme merkezi olarak kullandıkları çay ocaklarında

yaptığımız mülakatlarla sınırlıdır. Çalışmanın örnekleminde yer alan kişiler kartopu örneklem tekniği ile belirlenmiştir.

Konya kenti Türkiye ölçeğinde büyük bir kenttir. Bundan dolayı araştırma için özellikle göç olgusunun yoğun olarak yaşandığı mahalleler arasından Tatlıcak, Çimenlik, Fevzi Çakmak, Sedirler örneklem olarak seçilmiştir. Bu mahallelerin hepsi Konya'nın merkez ilçesi olan Karatay'a bağlıdır. Ancak büyük şehir olan Konya'nın diğer ilçelerine (Selçuklu-Meram) bağlı mahallelerinde de kendilerini Kürt olarak kimlikleyen Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden göç ederek gelip yerleşen insanlar yaşamaktadır. Karatay ilçesinin dışında yaşayan Kürtler çok daha önceden göç ederek gelen insanlardır. Bunlar daha önceleri Konya'nın ilçelerine göç etmişler ve ilçelerden de göç ederek Konya'nın merkezine yerleşmişlerdir. Bu ilçeler ise ağırlıklı olarak Kürt nüfusun yaşadığı Yunak, Cihanbeyli ve Kulu'dur. Bu ilçelerden Konya'nın merkezine göç edenlerin; Fatih Işıklar, Aydınlık, Binkonut, Aydoğdu, Şeker bölgelerinde oturdukları gözlemlenmiştir. Son yıllarda Doğu bölgelerinden göç edenler ise bu mahallelerde oturmamaktadırlar. Onlar özellikle Karatay ilçesine bağlı Fevzi Çakmak, Çimenlik, Tatlıcak ve Sedirler mahallelerinde ikamet etmektedirler. Çalışmanın örneklemini de bu mahalleler oluşturmaktadır..

Araştırmanın örneklemini oluşturan mahalle sakinlerinin boş zamanlarını nerelerde ve nasıl geçirdikleri çevrede yaşayan diğer mahalle sakinlerine sorulmuştur, onların yardımıyla bu mahallelerde oturan insanların hangi bölgelerdeki çay ocaklarında oturdukları tespit edilmiştir. Çay ocakları, bu insanların kendi mahallelerinde değildir. Mahallelerine ulaşım açısından en yakın olan Mevlana Müzesi civarındadır.

Bu insanların şehirle olan çeşitli iş bağlantıları da bu bölgede olmaktadır. Bundan dolayı bu mahalleler hakkındaki veriler mahallelerde yapılan tabî gözlemler ve çay ocaklarındaki görüşmelerle sınırlıdır. Zaten bu çalışma da, göç olgusunun, kent araştırmacılarının özetledikleri gibi “kentin çekiciliği ve kırsal alanın iticiliğini” nin ötesinde sosyo-kültürel temaslar açısından tasarlanmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, belki Konya'da yaşanan kültür temaslarını (göç olgusuyla alakalı olarak) açıklama ve sonuçların genellemesi

açısından güdük olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki, alt kültür özelliği gösteren bölgelerde inceleme yapmanın zorluğu dikkate alındığında bu çalışmanın bir anlam ifade edeceği söylenebilir.

Çalışmada çay ocaklarında yapılan görüşmeler daha sonra görüşme cetveline işlenerek bu sonuçlar çalışmanın veri analizi kısmında yüzdellik tablolar şeklinde sunulmuştur.

Çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım konuyla alakalı kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu kısımda kültür, alt kültür, kültürel karışım, sosyal ayırım ve kültür temasları konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise kavramsal çerçevenin ışığı altında sahadan elde edilen veriler, verilerin değerlendirilmesi başlığı altında incelenmiştir.

4. Bulgular

4.1. Yerleşim Bölgesinin Özellikleri

Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinden göç ederek Konya'ya yerleşen insanların yerleşim bölgeleri, bir çok özellik açısından Konya'nın diğer bölgelerinden farklılıklar göstermektedir. Göç eden insanların ikamet ettiği bölgeler kentin Karatay ilçesinin kenar mahalleleridir. Bu mahalleler Adana yolu diye bilinen yolun (yola göre) sağ tarafında geniş bir alana yayılmaktadır. Konya'nın kendi coğrafi özelliklerinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilecek bir husus, mahallelerde evlerin oturma alanları oldukça geniştir. Yollar ıssız ve rahattır. Evler genellikle tek katlı kerpiçten ve yığma tuğladan yapılmıştır. Hemen hemen her evin (içinde kendilerinin kullandıkları eşyaları vardır. Tarım aletleri, üç tekerli arabaları, at arabaları vb.) bir avlusu vardır. Evler dışarıdan gösterişli olmamasına rağmen geniş ve rahat oldukları söylenebilir. Bu mahallelerde evlerin birbiriyle bitişik duvarları hemen hemen yoktur. Evler bahçe içinde değil de, daha çok, ekilip biçilen tarlalar içine inşa edilmiştir. Sakinler bu tarlalarını ekip-biçmektedirler. Bu bölgeler şehrin imarı açısından yerli halk tarafından tercih edilen bölgeler de değildir. Şehrin yerlileri veya memur ve işçiler daha çok Selçuklu ve Meram ilçelerini tercih etmektedirler. Böyle olunca bu bölgelerde arsalar-evler şehrin diğer bölgelerine göre oldukça ucuzdur. Ancak göç ederek gelen insanların bu bölgeyi ikamet etmek için seçme nedenleri sadece ev ve arazilerin ucuz oluşu değildir. Kendilerinden önce göç edenlerin bu mahallelere yakın yerlerde ikamet etmeleri

buraları tercih etme nedenleri arasında sayılabilir. Nitekim görüşme yapılan 120 kişinin tamamı (%100) "ikamet etmek için niçin bu mahalleyi seçtiniz?" sorusuna cevap olarak; bu mahallede veya bu mahalleye daha yakın, önceden göç etmiş akraba ve hemşehrilerinin oturdukları ve buraların ucuz oluşu nedeniyle bu mahalleleri tercih etmiş olduklarını söylemişlerdir. Kısacası Fevzi Çakmak, Tatlıcak, Çimenlik ve Sedirler mahalleleri gerek ev gerekse arsa olarak doğudan göç edenlerin rahatlıkla ikamet edebilecekleri bölgeler olarak görülmektedir. Bu mahallelerdeki ev ve arsalar hem ucuz, hem de buralara gelip yerleşen insanların hayatlarını kazanmak için yürüttükleri ekonomik faaliyetlerine ve mesleklerine uygun yerler olarak değerlendirilebilir.

4.2. Göç Edenlerin Geldikleri Şehirler

Yapılan görüşmelerde Konya'ya göç edenlerin geldikleri kentin ismini söylemede çekinmedikleri, ancak hangi şehrin hangi ilçesi ve köyü deyince aynı rahatlıkla ilçe ve köylerini söylemedikleri görülmüştür. Bunun için sadece gelmiş oldukları şehirler sorulmakla yetinilmiştir. Bu durumun nedeni olarak, kişiler bölgelerinde yaşanan sıkıntıları ve kan davalarını göstermişlerdir.

Konya'ya göç eden 120 kişinin dağılımı geldikleri şehirlere göre şöyledir.

Tablo 1. Göç Edenlerin Geldikleri Şehirlere Göre Dağılımları

GELİNER KENTLER	SAYI	YÜZDE
Erzurum	36	30
Diyarbakır	24	20
Kars	21	17.5
Van	21	17.5
Muş	9	7.5
Siirt	9	7.5
Toplam	120	100

Konya'ya göç edenler arasında Erzurum, Diyarbakır, Kars ve Van illerinden gelenler çoğunluğu oluşturmaktadır. Özellikle Erzurum ve Van'dan gelenlerin daha fazla olduğu görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir.

Bu yörelerden gelen kişilere ekonomik durumları sorulduğunda, hiç birisi kendilerini çok fakir olarak görmemektedir. Kendilerini “kendi yağlarıyla kavranan” ekonomik olarak orta halli insanlar olarak değerlendirmektedirler. Zaten görüşme yapılan kişilerin hiç birisinin kirada oturmaması da bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum göç ederek buraya yerleşen insanların hayatlarını (ekonomik açıdan) Konya'da devam ettirebildiklerinin en önemli göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum ise burada yaşanan kültürel temasın bütünleşme eğiliminde olduğunu düşünmemiz için bir neden sayılabilir.

4.3. Göç İçin Konya'yı Tercih Nedeni

Niçin göç etmek için Konya'yı tercih ettiniz sorusuna görüşmecilerin hepsi fikir birliğine varmış gibi “Konya'ya daha kolay uyum sağlayacağımızı ve ekonomik açıdan daha rahat geçinebileceğimizi düşündüğümüz için” cevabını vermişlerdir. Tabii ki, göçmenlerde bu kanaatlerin oluşmasında çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Göç etmeden önce bu kişiler buralara kendilerinden önce göçen insanlarla (akraba ve hemşehrileri) ilişki kurmakta ve hangi işle meşgul olacaklarını, nerede ikamet edeceklerini daha göçten önce belirlemektedirler.

Hatta göç edenlerin çoğu, ailesiyle Konya'ya göç etmeden önce evini almakta, ahırını yapmakta veya en azından bunları yapacağı arsayı temin etmektedir. Kendi işlerini hemşehrilik veya kendi alt kültürleri içinde çözümlenmeye çalışıyorlar. Örneğin evlerini karşılıklı yardımlaşma ile yaptırdıklarını söylemekte ve bu dayanışmayı gerçekleştirdikleri için de gurur duymaktadırlar.

Belediyenin de kendi dayanışmalarında kendilerine yardımcı olduğunu belirtmektedirler. “Bu yardımın türü nasıl” diye sorulduğunda da şöyle cevap vermektedirler: “Bize imar izni konusunda, ulaşım ve su konularında problem çıkarmıyor, rahat ulaşım imkanları sağlıyor. Fakirlere Ramazan ve kış aylarında yakıt ve yiyecek yardımı sağlıyor” diyerek belediye ile bir problemlerinin olmadığını dile getirmektedirler.

4.4. Mesleki Durum ve Geçim Kaynakları

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç ederek Konya'ya yerleşen insanların geçim kaynaklarını aşağıdaki şekilde tabulolştırabiliriz.

Tablo 2. Göç Edenlerin Mesleki dağılımları

MESLEKLER	SAYI	YÜZDE
Hayvan besiciliği	84	70
İnşaatçılık (Usta-Amele)	21	17.5
Seyyar satıcılık	9	7.5
Üç tekerlekli arabacı	6	5
TOPLAM	120	100

Görüşme yaptığımız 120 kişiden 84'ü besicilik yaptığını ve geçimini bununla sağladığını söylemekte, 21 kişi inşaatçılık, 9 kişi üç tekerlekli araba ile taşımacılık yaptıklarını ve geçimlerini bu yolla sağladıklarını belirtmektedirler. Kendilerini fakir olarak görmemektedirler. Bu insanların %70'i geçimlerini besicilik yaparak sağladığını söylemektedir. Çoğunun küçük arabaları da vardır. Hayvan bakımı sonrası zamanlarında küçük işlerin nakliyeciliğini de yapmaktadırlar. İnşaatçılık yaptığını söyleyenlerin de evlerinde bir veya iki inekleri vardır. Bunların gerek sütü gerekse danaları evlerinin geçimleri için takviye olmaktadır.

4.5. Yerli Halkla Temaslar

Görüşmecilerin tamamı yerli halkla gerek ekonomik ilişkilerinden gerekse sosyal münasebetlerinden oldukça memnun gözükmektedirler. Bu durumu sözlü olarak da ifade etmektedirler. Fakat gerek ekonomik alış-verişlerini gerekse boş zamanlarını değerlendirmelerini kendi alt kültürleri içinde (Kürt olanlarla) yaptıklarını ifade etmektedirler. Hatta kız alıp verme konusunda kesin bir kuralın olmadığını, önemli olanın din kardeşliği olduğunu, fakat yine de kız alıp vermenin genellikle kendi içlerinde olduğunu ifade etmektedirler.

Kendilerinin Kürt oldukları ve şivelerinin farklı olmasından dolayı bazen garip karşılandıklarını, şehrin diğer bölgelerinde daire tutmak isteyenlere çocuklarının çok olmasından dolayı ev sahiplerinin evleri kiraya vermekte istekli gözükmediklerini hafif sızlanma olarak dile getirmektedirler.

Doğu'dan Konya'ya göç eden insanlar kendi kültürlerinin Konya içinde kaybolmadığını, başka bir deyişle (asimile olmadıklarını), her zaman (ikinci kanaldan) muhabbet edecekleri kişileri ve dostlarını çarşıda bulabildiklerini, zaten komşularının ve dostlarının da kendileri gibi olduklarını dile getirmektedirler. Diğer insanlarla aralarındaki asıl önemli bağın “İslam kardeşliği” olduğunu ifade etmişlerdir. Kürtlüğün ise sadece ırkları olduğunu; Kürtlük ve Türklükle öğünülemeyeceğini, önemli olanın bunların üzerinde “İslam kardeşliği” olduğunu belirtmişlerdir. Güneydoğu'daki sıkıntılarının üstesinden “İslam kardeşliği” sayesinde gelinebileceğini vurgulamışlardır. Ancak Güneydoğu'da bedavacılığa alışmış insanların çok olduğunu ve çatışmaların bu insanların işine geldiğini de üstü kapalı olarak dile getirmişlerdir.

Görüşmeye katılanların tamamı çocuklarını okutmak istediklerini, onları okuyabildikleri kadar okutacaklarını ve bu konuda çevreleri ile her hangi bir sıkıntılarının olmadığını belirtmişlerdir. Hükümet dairelerindeki işlerini yaparken sıkıntıyla karşılaşmadıklarını, Doğu ve Güneydoğudan göç etmiş olmalarından dolayı kendilerine farklı bir muamele yapılmadığını ve bu konuda şikayetlerinin olmadığını söylemektedirler.

5. Sonuç

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden göç ederek Konya'ya yerleşen insanlar Konya ile tamamen bütünleşmiş kentli insanlar değildir. Çünkü kentli insan; kentin örgütsel ağı içinde yoğrulan, onlar içinde büyüyen onlar içinde eğitim gören, kentte iş bulan, orada çalışan, en önemlisi de kentin davranış kalıplarını içselleştirmiş olan kişilerdir. Göç ederek gelen kişiler, Konya sosyal yapısının dışında da değildirler. Her şeyden önce bu insanlar Konya'da ikamet etmekte ve geçimlerini bu şehirde sağlamaktadırlar. İnsanların geçimlerini sağlayabilmeleri yaşadıkları yerle bir bütünleşme eğilimi içinde olduklarının göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu insanlar hayvan besiciliği, inşaat ameleliği, seyyar satıcılık yaparak geçimlerini temin etmektedirler. Bu şekilde hayatlarını kazanan insanlar, işlerini sürdürürken Konya'nın yerli halkı ile herhangi bir sürtüşmelerinin olmadığını, işlerini yaparken kendilerini engelleyen bir durumun olmadığını da açıklamaktadırlar. Ancak kendi kültürlerinin, Konya'nın hakim kültüründen bazı farklılıklarının

bulduğunu da ifade etmektedirler. Özellikle Konya’da konuşulan dilin dışında, kendilerinin konuştuğu bir dillerinin olması, geçim kaynaklarının (mesleklerinin) farklı olması, evlerinin fiziki durumlarının kentli insanlardan farklı olması, kendi aralarında dayanışmanın olması gibi. Kültürel açıdan gözlenen bu farklılıklar, sosyolojik olarak bir alt kültür durumuna işaret eder. Ancak göç ederek Konya’ya gelen kişiler, yerli halkla, benzerliklerin farklılıklardan daha fazla olduğunu dile getirmektedirler.

Bu insanların Konya’nın yerli halkı ile kültür temasları azdır. Yaşantılarında gerek meslekleri, çalışırken kendi aralarındaki dayanışma, boş zamanlarını değerlendirme, gerekse eğlenme dinlenme ve evlilikleri açısından olsun, daha çok kendi içlerinde dayanışma grupları oluşturarak koloniler şeklinde yaşamaktadırlar. Fakat bu durum bir çatışma olarak değerlendirilemez. Alt kültür özelliği gösteren bu kişiler Konya’yla tamamen bütünleşmemiş (kentlileşmemiş) marjinal kişiler olarak görülebilir. Bunların kentleşme sürecine dahil olduklarını, fakat henüz kentlileşemediklerini söyleyebiliriz. Kültür temasları açısından mevcut durumu bir çatışma olarak değerlendirebileceğimiz elimizde verilerimiz mevcut değildir. Çatışma olmadığı gibi, bir sosyal ayırma söz konusu değildir. Göç ederek gelen kişiler gerek yerli halkla gerekse devletin kurumlarıyla olan ilişkilerinden şikayetçi değildirler. Çocuklarını okutabilmekte ve devletin imkanlarından yararlanabilmektedirler. Ancak bu yararlanma ve bu hizmetleri sunma konusunda işleyen sistemin nispeten dışında kalmaktadırlar. Daha çok göç ederek gelen insanlarla Konya’da yaşanan kültür temasını bütünleşmeye doğru işleyen bir süreç olarak değerlendirebiliriz.

Doğu ve Güneydoğudan göçüp Konya’da ikamet eden insanlar evsiz ve düzensiz değildirlere. Her ailenin kendi evi vardır. Her ne kadar şehrin örgütsel ağı içinde aktif olarak yer almasalar bile, Konya’da rahatça hareket edip hayatlarını idame ettirebilmektedirler. Bu durum bile burada yaşanan kültür temasının bir bütünleşme veya en azından bütünleşmeye doğru işleyen bir süreç olduğu sonucuna varmamız için yeterli olarak düşünülebilir.

Görüşme yaptığımız kişilerin tamamı, bütünleşmenin daha kısa sürede gerçekleşebilmesi için farklılıkların değil de benzerliklerin vurgulanmasının daha yararlı olacağı kanaatini taşımaktadırlar.

Kaynaklar

- Andrews, P.A. (1992). *Türkiye 'de Etnik Gruplar*, Çev: M. Küpüşoğlu, Ant Yayınları, İstanbul.
- Demir, Ömer; M. Acar. (1993) *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 2. Baskı, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Duvarger, M. (1973). *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Ş. Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji Nedir?* Çev: N. Çelebi, S.Ü.Yayınları, Konya.
- Gençtan, E. (1993). *Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1926). *Türk Medeniyeti Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul.
- Güvenç, B. (1984). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hebdidge, D. (1988). *Gençlik ve Alt-Kültürleri*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Yalçın, L. (1995). "Sosyal Bilim kategorilerine Eleştirel Bir Bakış" *Birikim Dergisi*, Sayı:71-72.
- Sencer, M. (1979). "Kültüre İlişkin Temel Kavramlar", *Ulusal Kültür Dergisi*, 5: 3-54.
- Turhan, M. (1987). *Kültür Değişmeleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 16. İstanbul.
- Williams, R. (1993). *Kültür*, Çev: E. Başer, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine

Emek Üşenmez^a

Özet

Türk dilinin tarihî dönemlerini izleme sürecinde Kur'an tercümelerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Birebir, kelime kelime yapılan bu tercümelerde her ifade için ayrı ayrı karşılıklar kullanılmıştır.

Bu yazıda, yüzlerce yıl öncesi Türk dilinin anlam ve söz zenginliğini gösteren, Türkçe ilk Kur'an tercümesinin kısa bir tanıtımı yapılmış ve yapıttaki İslâmî terimler Türkçe karşılıklarıyla sıralanmıştır

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tercüme, İslâmî terimler, Karahanlı, Türkçe

Abstract

Koran translation have a distinctive importance in viewing Turkish language in historical eras. In word-for-word translations a different meaning was used for each expression.

In this writing, a brief description of first Turkish translation of Koran which demonstrates the meaning and vocabulary richness of Turkish language centuries ago has been done and Turkish translations of Islamic terms have been shown.

Key Words: Koran, Translation, Islamic Terms, Karahanli, Turkish

^a Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kütahya, fahemek@mail.com

1. Giriş

Uzun bir tarihî geçmişe sahip olan Türk milleti aynı zamanda büyük bir medeniyete de sahiptir. Ecdadımız binlerce yıl tarih sahnesinde sadece at koşturmamış, bunun yanı sıra geleceğe çok önemli kültür ve medeniyet mirasları bırakmışlardır. Atalarımızdan bize kalan en önemli miras kanaatimce “dil” dir. Düşünün ki dil olmasa millet olarak, medeniyet, kültür olarak ne gibi ayrıcalığımız olabilir? Bundan ötürüdür ki milletler tarihi yazılıp incelenirken göz önünde tutulan en büyük etken -ayırıcı göreve sahip- dildir. Bilindiği üzere Türk dili yazılı olarak Orhun Abideleri ile başlar. Bu başlangıç sadece yazılı olan başlangıçtır. Hiç şüphe yok ki Türk dili Orhun Abidelerinin yazılı tarihinden çok eski bir geçmişe sahiptir. Eski Türk yurtları üzerine yapılan arkeolojik araştırmalar Türk tarihinin, M.Ö 3000-2500 yıllarına kadar gittiğini göstermektedir. Hatta daha eskiye giden Sadettin Gömeç “Kök Türk Tarihi” adlı kitabında, Türk tarihini M.Ö 3000 yılına kadar dayandırmaktadır. (Gömeç, 1999: 2) O tarihe kadar geçmişi olan milletin elbette o tarihten başlayan bir dili de vardır.

Köklü bir dile sahip olan Türk milleti Karahanlılar devleti zamanında, Satuk Buğra Han döneminde kitleler hâlinde İslâm dinine geçiş yapmışlardır. Bu geçiş Türk dili ve edebiyatında bir dönüm noktası olmuştur. Tıpkı Uygur Türklerinin din değiştirmesi nasıl dil ve edebiyatlarına etki etmiş ise bu değişime de aynı oranda etkili olmuştur. Türkler İslam dinine son derece saygı göstermişler ve bu dini en iyi şekilde anlayabilmek için çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan en önemlisi ise Kur’an tercümesi çalışmalarıdır. Kutsiyete önem veren Türk milleti, kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim’i anlayıp uygulamaya koymak için kutsal kitabın dilini bilmek zorunda idi. Fakat herkesin Kur’an dili Arapçayı öğrenmesi imkânsız bir durum olduğundan tercüme yoluna başvurulmuştur. Bu tercümelemler genellikle satır altı olup bire bir kelime karşılıkları verilmiştir. Bilindiği üzere ilk Kur’an tercümesi Farsçaya olmuştur (Ata, 2004: IX). Rivayetlere göre bu tercüme işlemi Hz.Peygamber dönemine kadar götürülmektedir. “Kur’an’ın bütün olarak Farsçaya ilk tercümesi ise Samanîler devrinde (875-999), hükümdar Samani Mansur İbni Nûh (hükümranlığı 961-976)’un buyruğu üzerine Buhara’da yapılmış ve bunda Taberî’nin hacimli Kur’an Tefsiri esas alınmıştır. Bu tercüme metni herhangi

bir ek açıklamaya yer vermeksizin kelime kelime yapılan bir tercümedir.” (Ata, 2004: IX)

Kur’an-ı Kerim’in ilk Türkçe tercümesinin kim tarafından, ne zaman, nerede yapıldığı ne yazık ki bilinmemektedir. Bazı bilim adamları ilk Türkçe tercümenin de Farsça tercüme döneminde yapıldığını söyleseler de bu ifadeler henüz kesinlik kazanmamıştır. İslâmî devir Türk edebiyatının ilk yazılı eseri Karahanlılar döneminde 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacip tarafından yazılmış olan “Kutadgu Bilig” adlı eşsiz eserdir. Karahanlı Türkçesinin yanı sıra Türk dil tarihine baktığımız zaman günümüze kadar seksen üç adet tercüme yapıldığını görmekteyiz.¹

Bu yazıda, Manchester (İngiltere), Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar 25-3821 numarada kayıtlı ve “Rylands Nüshası” olarak bilinen Türkçe Kur’an tercümesi ve tercümedeki dinî terimler üzerinde duracağız.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait olduğu düşünülen (Rylands Nüshası) Türkçe Kur’an tercümesi, Aysu ATA tarafından “Türkçe İlk Kur’an Tercümesi, Karahanlı Türkçesi” adıyla 2004 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları:854 numara sırasıyla bilim âlemine sunulmuştur.

Aysu ATA’nın bu çalışması GİRİŞ, METİN, NOTLAR ve DİZİN olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş bölümünde eser üzerinde yapılan çalışmalardan Rylands Nüshası’ndan ve Kur’an tercümelerinden bahseder.² Kullandığı çeviri yöntemini de gösteren Ata, bu eserin Türk dili açısından önemine de değinmiştir. Bu bölümde ayrıca Doğu Türkçesi³ ile yazılmış Kur’an tercümelerinden de söz edilmiş olup eser üzerine yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Çalışma yapanların başında değerli dil bilimci J. Eckmann⁴ gelir. (Ercilasun, 2004: 338)

Metin (sayfa 1) bölümünde açıklamalar sure, ayet, satır, varak ve cilt numaraları verilerek aktarılmıştır. Araştırmacı yer yer dipnotlarla açıklamalara da yer vermiştir.

¹ Geniş bilgi için bakınız: Ata, a.g.e., s.X.

² Ata, a.g.e., “Giriş” bölümü.

³ Kur’an Tercümelerinin bilinen dört nüshası vardır. Bunlardan birisi üzerinde çalışma yaptığımız Rylands Nüshasıdır. İstanbul’daki Türk İslâm Eserleri Müzesinde bulunan nüshadan başka, Özbekistan İlimler Akademisi ve Petersburg Asya Halkları Enstitüsü Nüshası vardır. Yazarın bahsettiği nüshalar Petersburg ve Özbekistan’dakilere aittir.

⁴ J. Eckmann, bu nüshanın sözlüğünü hazırlamıştır: “Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation, Budapest 1976”.

Eserin belki de en dikkat çekici tarafı dizinidir. Aysu ATA, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere esere üç farklı dizin eklemiştir. Türkçe dizinde (sayfa 195) bütün kelimeler yer almış olup, kelimelerin alıntı olup olmadığı, ayrıca parantez içinde belirtilmiştir. Kelimelerin anlamları arasındaki nüanslar ayrıca maddelendirilmiş olup bu kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları da gösterilmiştir. Subjektif bir dizin hazırlayan yazar aynı kökten gelen farklı kelimelere gönderme yapmıştır. Aynı fiil kökünden türeyen diğer kelimeler ise ana fiil maddesi altında sıralanmıştır.

Arapça (sayfa 803) ve Farsça dizin (sayfa 891) sayesinde yabancı kelimelerin hangi Türkçe kelimelerle karşılandığını görebiliyoruz. Arapça dizinde kelimelerin Türkçe ve Farsça karşılığı; Farsça dizinde ise Türkçe ve Arapça karşılıkları verilmiştir.

Yazar Notlar (sayfa 157) bölümünde etimolojisi hakkında çelişkili açıklamalar olan kelimelerin kökeni ile ilgili bilgileri Uygur ve Karahanlı dönemine ait diğer eserler ve metinlerden yola çıkarak açıklamağa çalışmıştır. (kewdeçi, yumuş, sörçek karşı vb. kelimeler)

Aysu ATA tarafından hazırlanan bu eserde gözümüze çarpan noktalardan birisi de -mak / -mek fiilden isim yapma ekiyle çok sayıda isim yapılmış olmasıdır. Öyle ki Türkçe dizine baktığımız zaman kelime, hem fiil kökü (fiil olarak) açıklanmış; hem de sonuna -mak / -mek fiilden isim yapma ekiyle isim olmuştur.⁵ Büyük dilci Ahmet Caferoğlu Kur'an tercümelerindeki Türkçe karşılıklar için şöyle der: "Dinî metinlerin kolaylıkla anlaşılabilmesi için yazarları ekseriya, aynı kelimenin muhitçe ve edebiyatça tanınmış muhtelif karşılıklarını almaktan çekinmemiştir. Bilhassa İslamiyetin kabulü ile Türk muhitine, tamamiyle yeni telakkilerle beraber, yeni mefhumlar da girmeğe başlamış ve Türkçe bu mefhumlar için kısmen de yeni lügat ve söz icadına mecbur kalmıştır." (Caferoğlu, 2000: 91) Karahanlı döneminin diğer eserlerinde bu kullanımın çokluğundan söz edemeyiz. Fakat mevcut tefsirdeki bu tip kelimelerin çokluğu ilgi çekmektedir. Muharrem Ergin bu ekle ilgili olarak şunları söylemektedir. "İstisnasız bütün fiil kök ve gövdelerine getirilen bu ek

⁵ Bu ekin tercümede sık kullanılması doğaldır. Çünkü Yapılan Kur'an tercümeleleri toplumun her kesimi tarafından okunacaktır. Bu nedenle yapılan çeviride kelimelerin Türkçe olması veya Türkçe yapıya uydurulması gereklidir. Konuya bu yönüyle baktığımız zaman dilimizdeki bazı ekler işlerlik kazanmıştır.

eskiden beri Türkçenin fiilden isim yapma eklerinin başında gelir. Fonksiyonu fiillerin hareket isimlerini yapmaktır. Fiil kök ve gövdeleri hareketleri karşılayan; fakat tek başlarına kullanılmayan; ancak şahıs, zaman, şekil vs.'ye bağlanmak suretiyle kullanım sahasına çıkan dil birlikleridir..." (Ergin, 2000:185)

Abdülkadir İnan Makâleler ve İncelemeler adlı kitabının ikinci cildinde Kur'an tercümelerindeki İslâmî terimlerin Türkçe karşılıkları hakkında şöyle demektedir:

"Türk dili tarihini öğrenme ve Türk dilinin olgunlaşma ve gelişme süresini takip etme ve inceleme için eski Kur'an tercümelerinin önemi büyüktür. Hele İslâmdan sonra Türk dilinin gelişmesinde aldığı yeni istikameti, İslam dini ile gelen yeni kavramları ifade için İslâmdan önceki Türk kültürü devrinin dil hazinesinden (Budizm, Manihaizm, Şamanizm terimlerinden) nasıl faydalandığını öğrenmek için bu Kur'an çevirmeleri değerli gereçler vermektedir... Şunu da kaydedelim ki biz Kur'an tercümesinden Kur'an'ın kelimesi kelimesine (interlineare) yapılan çevirmelerini anlıyoruz. Kur'an'ın tefsiri çevrileri Türk filolojisi bakımından başka türlü değeri haizdirler" (İnan, 1991: 141).

Karahanlılar döneminden günümüze kadar ulaşabilmiş ilk Türkçe Kur'an Tercümesi ile karşı karşıyayız. Asırlar öncesinde ecdadımız, atalarımız acaba nasıl bir dil kullanıyordu. Bu tercüme sırasında Arapça ve Farsça kelimelere nasıl karşılık bulmuşlar? Bu gerçekten önemli bir durumdur. Öyle ki bazı kelimelerin doğrudan karşılığı olmayabilir. Yoksa doğrudan karşılık bulunamayan kelimeler için, kelime türetme yoluna mı başvuruldu? Her ne olursa olsun Türk insanının kıvrak zekâsı bütün güçlüklerin üstesinden gelmiştir. Bu tercümede de dinî terimlere hangi Türkçe kelimelerle karşılık bulunduğunu görüyoruz. Muhtemelen eserde –mak / -mek fiilden isim yapım eklerinin çoklukla kullanılması Arapça-Farsça kelimelere doğrudan (bire bir) karşılık bulmak için olabilir. Tercümede geçen İslâmî terimler ve ibarelerin Türkçe karşılıklarını, *açıklamalarıyla* birlikte şöyle sıralayabiliriz:⁶

⁶ Kelimelerde çeviri yazı işaretleri kullanılmamıştır.

açgan	Fettah*	artmak	Fazl
adakin kıl-	İkamet	arttır	Fesad
adakin tur-	Kıyam	artuk kat-	İşrak
adırmak	Furkan	atanmış öd	Ecel
alkış	Selâm, dua	atasız	Yetim
arığ	Sübhan	bağırsak	Raûf *
arığ ay	Tesbih	barlama-	İnkâr
arığ	Kuddüs*	baş kötürgen	Âlî
arığ Tanrı	Sübhan	békiştürmek	İbret
arıklık	Sübhan	belgü	Ayet
arın-	Tetahhur	belgülüg nişan	Mucize
arıt-	Tenkiye	arka suwı	Nutfe
berk bıçığ	Yemin	belgüsüz	Gayb
beş namaz	Salihat	berk	Emin
bilgen	Habîr*	bilgil	Elâ
bilmezlik	Cahiliyet	bilmez	Cahil
biligsiz	Cahil	biliglig	Âlim
bi-namaz bol-	Hayz	biligsizlik	Cehalet
bir ök	Vâhit*	bir idi	Ahad
bir Tanrı	Allah	bit-	İbadet
bitgen kunçug	Mümine	bitgen	Mümin
bitmek	İman	bitigli	Mümin
bodun	Ümmet	bitig	Kur'an
borgu	Sur	boguzlagu	Kurban
boyun berigli	Müslüman	boynagu	Mütekebbir
burhan	Put	bulgak	Fitne
bütügli	Mümin	bütün işlig	Hakîm*
ceza küni	Yevmü'd-din	bütün söz	Hikmet
erklig bolmış	Dost (Allah)	çın	Hakikat.
eşitgen	Semi*	esenlik	Selâm
ew bodnı	Ehl-i beyt	et-öz	Nefs
gurdın kopgu	Haşr	ewürmek	Ceza

* Allah'ın adları (Esmâ-yi Hüsna)

idi	Allah	ıdılmış	Elçi
igitgen	Allah	idi tuta and	Allah için
irinç	Nimet	ile yüzlüg	Münafık
katıksız İhlas sahibi		İsa esleri	Havariler
keçürgen	Afuvv	katıksız kılıklı	Günahtan arınmış
ken işlig	Vasi*	ked rahim	Rahim*
kezigli	Vesvese	kesilmiş	Farz
kışmak	Sapıklık	kın	Azap
kidinki kün	Ahiret	kidinki	Ahiret
kirtgünmiş	Mümin	kirtgünmek	İman
kop-	Kıyam etmek	kirtgüngen	İman eden
koparıl-Diriltmek		kopmak	Ahiret
köndürgen	Hâdî*	könügli Hidayete eren	
köni yol	Hidayet	köni işlig	Hakim*
körksüz yazuk	Hayasızlık	könül urgan	Mütevekkil
küç kıldaçı	Zâlim	köyürgen ot	Cehennem ateşi
küdezgen	Hâfız*	küçlüg ugan	Kadîr*
saknuk	Muttaki	munsuz	Ganiyy*
okıgu	Kur'an-ı Kerim	ogramak	Niyet
ortak kat-	İşrak	okımak	Dua
örtgen	Gafur	ögdülmiş	Hamid
sakış küni	Kıyamet	rûzî bergen	Rahman*
sawçı	Peygamber	sakış kılguçı	Hasib*
sergen	Sabırlı	seç-	Vahyetmek
sewünçi	Müjde	sermek	Sabır
son saray	Ahiret	sezinç	Şüphe,zan
şükr öte-	Şükretmek	soyurkamak	Rahmet
tanıglı	Kâfir	tamug	Cehennem
Tanrı	Allah	tanmaklık	Küfr
Tanrıka yan-	Tövbe etmek	Tanrı tuta	Billahi
Tanrın bilgen	Dindar	Tanrıka yangan	Ermiş
tapug	İbadet	tapmakka	Allah
tenlemek	Takdir	tapungu	Allah
törüt-	Yaratmak	tokuş-	Cihat etmek

törütteçi	Yaratıcı	törütüpli	Yaratan
tüzün	Hâlim*	törütge	Yaratan
ukgan	Habîr*	ugan	Kadîr*
ulug kün	Kıyamet	ulug	Kebîr *
ulug yazuk	Büyük günah	ulug bahşışlıg	Rahman*
üküş örtgen	Gaffar*	üküş bergen	Vahhab
İsrafil üni	Korkunç ses	ülüg	Nasip
yakın tiriglik	Dünya hayatı	yad kıl-	Zikretmek
yalgan söz	İftira	yalavaç	Peygamber
yanluk	İnsan	yanmak	Tövbe
yaraglıg	Hak, gerçek	yanut	Mükafat
yaralğan	Bârî*	yaragsız	Batıl
yarlıg ıdmak	Vahiy	yarlıg ıd-	Vahiy göndermek
yarlıkaglı	Rahîm*	yarlıka-	Affetmek
yaruk yol	Şeriat	yarukluk	Nur
yazuk	Günah	yatgu yer	Mezar, kabir
yek	Şeytan	yazuk kök	Günahlardan arınmak
yiñke körügli	Latif*	yeti kat kök	Gökyüzü
yulug	Fidye	yok söz	İftira
yüksek	Aliyy*	yük	Günah,günah yükü
yükñügli	Sâcid, secde eden	yükün-	Secde etmek
yun-	Boy abdesti almak		

2. Bulgular

1. Kur'an Tercümeleeri, Türk dilinin en önemli tarihî vesikalarından birisidir. Özellikle Karahanlılar zamanında yapılmış tercümeleerin dil tarihimizde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bilindiği üzere bu dönem, Türklerin toplu olarak İslâm dâiresine girdiği devre olarak bilinmektedir.

2. Kur'an Tercümeleeri'nin söz varlığının önemi bir çok araştırmacı tarafından belirtilmiştir. Mesela Karahanlılar zamanından kaldığı bilinen bir Kur'an Tercümesini (Rylands Nüshası), sözlüğü meşhur Türkolog J. Eckmann, tarafından yayımlanmıştır.⁷ Aynı şekilde "Anonim Tefsir" olarak bilinen Asya

⁷ J. Eckmann, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation, Budapest 1976.

Halkları Enstitüsündeki (Petersburg) Kur'an Tercümesinin sözlüğü de bir başka bilim adamı tarafından hazırlanmıştır.⁸

3. Tercümelerde Arapça kelimelerin hepsine doğrudan karşılık verilmiştir. Dolayısıyla Karahanlılar zamanında kelime türetme yolları ne şekilde ve hangi eklerle yapıyordu sorusunun cevabı Kur'an Tercümeleri sayesinde verilmiş olmaktadır.

4. Türk milletinin zekası ve yeni kelime türetme konusundaki kabiliyeti yine Kur'an Tercümeleri aracılığıyla günümüze kadar ulaşmaktadır. Mesela “şariat” kelimesi için “yaruk yol” tabirini kullanmışlardır.

5. Kur'an Tercümeleri birebir kelime kelime çevirildiği için dilimizin kelime hazinesine bir katkı söz konusudur. Eğer tercümeye gerek kalmasaydı bu kelimeler türetilmeyecekti. Bu açıdan Kur'an Tercümeleri dilimizin dağarcığını zenginleştirmiştir.

6. Türklerin yeni bir dini tanıyıp, anlamasında kuşkusuz en büyük görevi üstlenen Kur'an Tercümeleri olmuştur.

3. Sonuç

Türkçe İlk Kur'an Tercümesi-Karahanlı Türkçesi adlı eserin sayısal dökümü şöyledir:

Fiil	574 ⁹
İsim	1425
Toplam kelime sayısı	1999

Türklüğün ve Türk dilinin en önemli eserlerinden birisi de kuşkusuz Kur'an tercümeleridir. Karahanlı Türkçesi dönemine ait bu eseri (Ata, 2004) kısa da olsa tanıtmak büyük bir onurdur. Kitaptaki dini terim ve ibarelerin Türkçe karşılıklarının büyük çoğunluğunu sunmak Türk diline farklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Gerçekte bir kelimenin karşılığını vermek onu açık bir şekilde anlamlandırarak en kısa sözü ya da söz topluluğunu bulmaktır.

⁸ A.K. Borovkov, Leksika sredneaziatskogotefsira XII-XIII vv., Moskva 1963. bu yayın Türkçeye çevirilerek yeniden yayımlanmıştır. Halil İbrahim Usta-Ebulfez Amanoğlu, A.K. Borovkov-Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı(XII.-XIII. Yüzyıllar), TDK, Ankara 2002.

⁹ Sayımlar madde başı kelimeler esas alınarak yapılmıştır.

Atalarımızın Arapça-Farsça dini terimler hakkında bulduğu karşılıklar o insanlara, ecdadımıza olan saygı ve sevgiyi pekiştirmektedir. Bu kelimelerin çoğu hâlâ yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (yaratana,yük...). Büyük dilci Kaşgarlı Mahmud dahi o eşsiz yapıtını hazırlarken dini terimlere verilen anlamlar karşısındaki hayranlığını ve ata sevgisini gizleyememiştir. (Atalay, 1985: 288)¹⁰

4. Öneriler

1. Dilimizin zenginliğini ve güzelliğini ortaya koyan Kur'an Tercümelerine gereken önem verilmelidir.
2. Kur'an Tercümelerindeki kelimelerin toplu olarak bir sözlüğü oluşturulmalıdır.
3. Yabancı araştırmacıların Kur'an Tercüme üzerine yaptıkları araştırmaların tamamı Türkçeye çevirilmelidir.
4. Kur'an Tercüme üzerine yapılan çalışmalar için bibliyografya çalışması yapılmalıdır.
5. Kur'an Tercümelerindeki kelime türetme yolları ve türetmede kullanılan ekler ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınmalıdır.

Kaynaklar

- Ata, A. (2004), *Türkçe İlk Kur'an tercümesi-Karahanlı Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atalay, B. (1985), *Divanü Lügati't-Türk Tercümesi cilt II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, A. (2000), *Türk Dili Tarihi I-II*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi. Ankara.
- Dilçin, C. (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (2000), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Gömeç, S. (1999), *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

¹⁰ Kaşgarlı Mahmud meşhur eserindeki "kırgak" maddesini açıklarken bu duruma şöyle değinir: "Tanrını kulunu kargımasıyla, kulun kendi eli altındakilere kızması, kargıması arasında ayırt yapabilmek için birincide "kaF" harfi üstün, ikincide esre kılınmıştır". Atalay, a.g.e., c. II, s.288.

- İnan, A. (1991), *Makaleler ve İncelemeler cilt II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkan, M. (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu, (2000), *İmlâ Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- , (1998), *Türkçe Sözlük I-II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi

Tuncay Böler^a

Özet

Sözlükler, ait oldukları dilin en önemli eserleri arasındadır. Bir milletin sahip olduğu değerlerinin, kültürel varlıklarının ve yaşama tarzının iz düşümünü sözlüklerde bulmak mümkündür. Bu yüzden sözlükler hazırlanırken dil varlığının en iyi şekilde yansıtılmasına gayret edilmelidir. Bu çalışmada, Türkçenin iki sözlüğü -Türkçe Sözlük ve Örnekleriyle Türkçe Sözlük- çeşitli yönleriyle karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Sözlük, Örnekleriyle Türkçe Sözlük, sözlük bilimi

Abstract

Dictionaries are among the most important productions of the language they belong to. It is possible to find the reflection of life style and culture and the values that a nation has. Therefore, when preparing a dictionary, language should be reflected in the best way. In this study, two dictionaries -Turkish Dictionary and Turkish Dictionary with Examples- are compared and appreciated in many aspects.

Key Words: Turkish Dictionary, Turkish Dictionary With Examples, lexicology

^a Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, tuncaybolera@gmail.com

1. Giriş

Sözlük; *bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat* biçiminde tanımlanmaktadır. (Türkçe Sözlük 2005: 1806) Hatta, birçok sözlük edebî eserlerden seçilmiş olan örnek cümlelere ve ayrıca atasözlerine de yer vererek dili güzel kullanma yolunda kılavuzluk da yapmaktadır.

Sözlükler, dilin temel kitaplarıdır. Bu temel kitaplarda, dilde geçen bütün söz varlığına yer verilir, onların tanımları yapılır, okunuşları, yazılışları, vurguları, hangi dilden oldukları, dil bilgisindeki yerleri gösterilir. Uzak ve yakın, gerçek ve mecaz bütün anlamları örnekleriyle ortaya konur. Kimi zaman kökenleri hakkında bilgi verilir.

Sözlükler baştan sona kadar okunan kitaplar değildir ama onların dilin anayasası olmak gibi çok önemli bir görevi vardır. Çünkü sözlük, yalnız dilin söz varlığını (vokabüler) toplamakla kalmaz; dili korur, onu bozulup yozlaşmaktan kurtarır. Bu özellikleriyle dilin yapı taşı denilebilecek üstün bir değer taşır. *Bir dil hakkında fikir edinmek istiyorsak önce onun iki kaynağına, sözlüğüne ve gramerine başvururuz. Bilindiği gibi sözlük dilin malzemesini, yani kelimelerini toplar, gramer de bunların kullanılmasıyla ilgili kuralları verir. Dil konularının konuşulduğu her devirde, her yerde mutlaka bunlardan bahsedilmiştir.* (İlaydın 1953: 128)

Doğan Aksan, sözlükleri şu şekilde gruplandırmıştır:

1. Bir ya da birden çok dilin sözvarlığını işleme bakımından:

a. Tekdilli

b. Çokdilli sözlükler

2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre:

a. Abecesel sözlükler

b. Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri

3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:

a. Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler)

b. Lehçebilim sözlükleri

c. Eşanlımlı, eşadlı, tersanlımlı öğeler sözlükleri

ç. Yabancı öğeler sözlükleri

- d. Tarihsel sözlükler
- e. Kökenbilgisi sözlükleri
- f. Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)
- g. Argo sözlükleri
- h. Deyim ve atasözü sözlükleri
- ı. Anlatımbilim sözlükleri
- i. Sanatçı ve metin sözlükleri
- j. Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri
- k. Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri (Aksan 1998: 75-76)

Türkiye’de geçmişten günümüze değin çeşitli sözlük çalışmaları olmuş, Türkçenin söz varlığını değişik amaçlar doğrultusunda yansıtan sözlükler ortaya konmuştur. Sözlüklerimiz arasında, kavram sözlüklerine Ş. Recai Cin’in *Kavramlar Dizini*’ni, genel sözlüklere Şemsettin Sami’nin *Kamus-ı Türki*’sini ve Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*’ünü, lehçe bilimi sözlüklerine Ahmet Bican Ercilasun başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* ile *Derleme Sözlüğü*’nü, eş anlamlılar sözlüğüne Mehmet Ali Ağakay’ın *Türkçede Yakın Anlamalı Kelimeler Sözlüğü*’nü, yabancı ögeler sözlüklerine Mustafa Nihat Özön’ün *Türkçede Yabancı Kelimeler Sözlüğü*’nü, tarihsel sözlüklere Türk Dil Kurumunun *Tarama Sözlüğü*’nü ve hazırlıkları devam eden *Tarihsel Sözlük*’ü, köken bilgisi sözlüklerine Hasan Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nü, terim sözlüklerine A. Ferhan Oğuzkan’ın *Eğitim Terimleri Sözlüğü*’nü, argo sözlüklerine Ferit Devellioğlu’nun *Türk Argo Sözlüğü*’nü, deyim ve atasözü sözlüklerine Ömer Asım Aksoy’un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nü, metin sözlüklerine Hasan Eren ve Hamza Zülfikar tarafından hazırlanan *Anayasa Sözlüğü*’nü, tersine sözlüklere Efrasiyap Gemalmaz’ın *Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi*’ni örnek olarak verebiliriz.

Genel sözlükler arasında yer alan Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*’ü 61 yıllık geleneği olan bir eserdir. Tabii ülkemizde sözlük çalışmaları sadece Türk Dil Kurumu tarafından yapılan çalışmalarla sınırlı kalmamıştır.¹ Diğer bazı kuruluşlar bünyesinde de sözlükler hazırlanmıştır. Bu sözlüklerden birisi

¹ Dil Derneği, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı, Yapı Kredi Yayınları ve Adam Yayınlarının çıkarttıkları sözlükler de vardır.

de Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında çıkan *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'tür.

Biz bu yazımızda *genel sözlükler* sınıfında yer alan Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü (Ankara 2005, 10. baskı) ile Millî Eğitim Bakanlığının *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'ünü (1 ve 2. ciltler 1995, 3 ve 4. ciltler 1996) aşağıdaki yönlerden ele almaya ve karşılaştırmaya çalışacağız:

2. Sözlüklerde Kullanılan Yöntem Bakımından Türkçe Sözlük ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük

2.1. Madde Başı, İç Madde Bakımından

a. Sözlük hazırlarken en önemli aşamalardan biri, madde başlarının düzenlenmesidir. *Türkçe Sözlük*'te madde başı anlayışı, “*Herhangi bir nesnenin veya kavramın adı olarak tanımlanan ve “sözlük birimi” olarak adlandırılan söz ve söz öbekleri, bitişik veya ayrı yazılmasına bakılmaksızın madde başı yapılmıştır: almak, balık, atom ağırlığı, badem yağı, çeşitkenar, derslane, hizmet içi eğitim, işkembesi geniş, kapalı yüzme havuzu, yön gösterme eki vb.*” denilerek ortaya konmuştur. (*Türkçe Sözlük* 2005: XIII) *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *atom ağırlığı, âcil servis, açık açık, açık artırma, adâlet sarayı, adlî tabip, benî Âdem, bir çok, badem yağı, cadı kazanı, damarı bozuk, ev bark* gibi örnekler *Türkçe Sözlük*'ten farklı bir yaklaşımla, sözleri oluşturan ilk kelimenin bünyesinde iç madde olarak verilmiş; fakat *adamakıllı, adım adım, al aşağı etmek, baba anne, baba yiğit, bakım evi, beşi birlik, bel kemiği, bilir kişi* gibi sözler sözlüğün yöntemine ters olarak madde başı yapılmıştır. Bunların *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *adam, adım, almak, baba* madde başları içinde iç madde olarak verilmesi beklenirdi.

b. Sözlük hazırlanırken göz önünde bulundurulacak niteliklerden birisi de hangi dönemin, bölgenin ve seviyenin Türkçesini vereceğidir. Nitekim Kâmûs-ı Türkî'ye kadar tarihî sözlüklerimizin hemen hemen hepsinde bu sınır tam anlamıyla çizilememiştir. Sözlüklerimizde Arapça ve Farsçanın hâkimiyeti açıktır ve Türkçe kelimelerin sözlükte madde başı yapılması uzun zaman tuhaf karşılanmıştır.

Buna göre, Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü güncel Türkçenin söz varlığını hedef almaktadır. Yani eş zamanlıdır. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te ise -ancak Osmanlıca sözlüklerde karşılaşılabileceğimiz- tarihî kelimelere de yer verilmiş ve bunlar yine tarihî metinlerle örneklenmiştir. Sözlükte geçen ve

Türkçe Sözlük'te yer almayan bu türden sözlerden bazıları şunlardır: *ber* (I, II, III, IV), *berây*, *berâyâ*, *bercîs*, *berd*, *berdâr*, *berkiyye*, *berk urmak*, *berpâ*, *berr*, -*çîn*, *çîn-i seher*, *şâgıl*, *fâriğ*, *güzer*, *ışâ*, *ışk*, *müheyâ*, *tûl* vb.

Müheyâ için verilen örnek:

Müheyâ oldu meclis, sâkiyâ peymâneler dönsün

Bu bezm-i ruh-bahşın şevkine mestâneler dönsün.

Nef'i

c. *Türkçe Sözlük*'te fiillerin isim şekilleri madde başı yapılmıştır: *abandırmak-abandırma*, *abramak-abrama*, *acıkmak-acıkma*, *hafiflemek-hafifleme-hafifleyiş*, *istemek-isteme-isteyiş* gibi. Örnekleriyle *Türkçe Sözlük*'ün *Eser Hakkında Birkaç Söz* adlı bölümünde, "Fiillerin -mak, -mek'li mastar şekilleri esas alındı, -ma, -me'li şekillere ancak özel bir mânâ kazanmışsa yer verildi." denilse de fiillerin isim şekillerinin madde başı yapıp yapılmaması konusunda tutarsız davranılmıştır. *Abramak*, *acıkmak*, *hafiflemek*, *istemek* sözcüklerinin isim şekilleri (*abrama*, *acıkma*, *acıkiş* vs.) sözlüğe madde başı olarak alınmamış; fakat şu örneklerdeki fiillerin isim şekilleri yeni bir mana kazanmamış oldukları hâlde madde başı yapılmıştır: *belirginleşmek*, *belirginleşme*; *belirmek*, *belirme*; *beslenmek*, *beslenme*; *bilinmek*, *bilinme*; *bilişmek*, *bilişme*; *birikmek*, *birikme*; *bitmek*, *bitme* gibi.

d. İki sözlükte de fiillerin çatı ekleriyle genişlemiş biçimleri madde başı yapılmıştır²: *yapmak*, *yapılmak*, *yaptırmak*, *yaptırılmak*, *yaptırtmak*; *selamlamak*, *selamlanmak*³, *selamlaşmak*.

2.2. Madde Başı Ön Bilgi Bakımından

2.2.1. Kaynak (Hangi Dilden Olduğu) Bakımından

Türkçe Sözlük'te -Yunanca sözler hariç- yabancı söz varlıklarının hangi dilden geldikleri, özgün biçimleri gösterilmiştir: **adliye** is. Ar. 'adliyye, **ahu** is. (a:hu:) Far. *Àhÿ*, **anarşi** is. Fr. *anarchie*, **sadrizam** is. (*sadra:zam*) Ar. *ãadr* + *a'ôam*, **doping** is. İng. *doping*, **fok** is. Fr. *phoque*, **forint** is. Mac. *forint*, **marina** is. (*mari'na*) İt. *marina*, **martin** is. İt. *martini*, **kuruş** is. Alm. *Groschen*, **vasistas** is. (*va'sistas*) Fr.⁴ *vasistas*, **ahbap** ç. is. (*ahba:p*, *-ba:bı*) Ar. *aóbÀb*,

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Nadir Engin Uzun, "Modern Dilbilim Bulguları Işığında *Türkçe Sözlüğe Bir Bakış*", Mustafa Canpolat Armağanı, Ankara 2003: 284

³ Örnekleriyle *Türkçe Sözlük*'te yoktur.

⁴ Örnekleriyle *Türkçe Sözlük*'te Almanca olarak gösterilmiştir.

çapraz *sf.* *Far.* *çep* + *rÀst*⁵, **han (II)** *is.* *Far.* *òÀn*, **füze** *is.* (*fü'ze*) *Fr.* *fusée*, **istif** *is.* *İt.* *stiva*, **jet** *is.* *İng.* *jet*, **kambiyo** *is.* (*ka'mbiyo*) *İt.* *cambio*, **kamelya** *is.* (*kame'lya*) *Fr.* *camélia*. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te Arapça ve Farsça kelimelerin özgün biçimleri verilmiştir. Fakat batı kökenli kelimelerin özgün biçimleri sözlükte yoktur: **adliye** ('adliyye) *i.* *A.*, **ahû** (Àhÿ) *i.* *F.*, **anarşi** *i.* *Yun.*, **sadrâzam** (ãadr-ı a'ôam) *i.* *A.*, **doping** *i.* *İng.*, **fok** *i.* *Fr.*, (forint ve marina sözlükte yok), **martin** *i.* *İt.*, **kuruş** *i.* *Alm.*, **vasistas** *i.* *Alm.*, **ahbap** (aóbÀb) *i.* *A.*, **çapraz** (*çep ü rÀst*) *i.* *F.*, **han** (*òÀn*) (II) *i.* *F.*, **füze** *i.* *Fr.*, **istif** *i.* *İt.*, **jet** *i.* *İng.*, **kambiyo** *i.* *İt.*, **kamelya** *i.* *Fr.*

2.2.2. Okunuş Bakımından

Türkçe Sözlük'te madde başlarının uzun okunan heceleri iki nokta üst üste (:) ile gösterilmiştir: *abide* (*a:bide*), *biçare* (*bi:ça:re*), *camia* (*ca:mia*), *çak* (*ça:k*), *elim* (*eli:m*), *feryat* (*ferya:t*), *hülya* (*hülya:*), *ıztırar* (*ıztıra:r*), *musiki* (*mu:siki:*), *naz* (*na:z*), *pare* (*pa:re*), *suret* (*su:ret*), *şiraze* (*şi:ra:ze*), *Turan* (*Tu:ran*), *umumi* (*umu:mi:*), *ümme* (*ümmi:*), *yahut* (*ya:hut*), *zalim* (*za:lim*). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te uzun okunan heceler uzatma işareti (^) ile gösterilmiş ve madde başları bu hâlleriyle sözlüğe alınmıştır: *âbide*, *bîçâre*, *câmia*, *çâk*, *elîm*, *feryât*, *hülyâ*, *ıztırâr*, *mûsikî*, *nâz*, *pâre*, *sûret*, *şîrâze*, *Tûran*, *umûmî*, *ümmî*, *yâhut*, *zâlim*. Uzun okunması gerektiği hâlde, düzeltme işaretinin kullanılmadığı durumlarda, mesela *katil*, *kanûn*, *galip*, *gafil* gibi kelimelerin hemen yanında *ka* uzun okunur, *ga* uzun okunur ibaresi konmuştur.

b. *Türkçe Sözlük*'te ince okunması gereken l harfini gösterebilmek için kendisinden sonra bir ünlü varsa bu ünlünün üzerine düzeltme işareti konmuş ve madde başında ayraç içinde belirtilmiştir: *klasik*, *-ği sf.* (*klâsik*); *kilo is.* (*ki'lô*) vb. Kendinden sonra ünlü bulunmayan ve ince söylenmesi gereken l'nin okunuşu ise ayraç içinde belirtilmiştir: *bulvar is.* (*l ince okunur*), *vals is.* (*l ince okunur*) vb. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *klâsik*, *felâket*, *lâf* gibi örneklerde ince okunan l, kendisinden sonra gelen a harfinin üzerine inceltme işareti konarak gösterilmiştir.

2.2.3. Diğer Özellikler Bakımından

a. *Türkçe Sözlük*'te çoğul olan madde başları ç. (çokluk) kısaltmasıyla gösterilmiştir: *ağraz*, *ahbap*, *ahfat*, *ahkâm*, *ahlaf*, *aidat*, *akait*, *akraba*, *akvam*,

⁵ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *çep ü rÀst* biçiminde verilmiştir.

baharat, bakaya, bedayi, eskâr, eyyam, hünnapgiller. Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te çoğul madde başları gösterilmemiştir.⁶

b. *Türkçe Sözlük*'te, kimi madde başlarındaki vurgulu hece, vurgu işareti (°) ile gösterilmiştir: ablatya is. (*ablâ'tya*), acaba zf. (*a'caba*), akvaryum is. (*akva'ryum*), balo is. (*ba'lo*), bembeyaz sf. (*be'mbeyaz*), caka is. (*ca'ka*), dipfriz is. (*di'pfriz*), edepsizce zf. (*edepsi'zce*), emrihak is. (*e'mrihak*), fiilen zf. (*fi'i'len*), gırla zf. (*gı'rla*), güneşirî zf. (*gü'naşırı*), harita is. (*hari'ta*), ıskota is. (*ısko'ta*), odabaşı is. (*oda'başı*), öleyazmak (*öle'yazmak*), radyum is. (*ra'dyum*), reçine is. (*reçi'ne*), zımpara is. (*zı'mpara*). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te madde başlarının vurgulu heceleri gösterilmemiştir.

2.3. Tanım Bakımından

a. Madde başları tanımlanırken en çok dikkat edilmesi gereken, verilen anlamların kullanım sıklığına göre sıralanmasıdır. *Türkçe Sözlük*'te *besi* maddesine baktığımızda ilk anlam, *yaşatmak ve geliştirmek için gereken besinleri yedirip içirme işi*, şeklinde verilmiştir ki *besi*'nin ilk akla gelen anlamı daha çok budur. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *besi* için ilk anlam, *hayvan semirtecek yer* şeklindedir. *Türkçe Sözlük*'te maddelerin anlamlandırılmasında sözün en yaygın anlamına öncelik verildiğini söyleyebiliriz. Nitekim bu durum sözlüğün başındaki kullanım ile ilgili notlarda da belirtilmiştir.

Örnekler:

Türkçe Sözlük

bulaşık, -ğı is. 1. Yiyecek veya içeceklerle kirletilmiş mutfak eşyası veya kap kakak.

dalkavuk, -ğu, sf. 1. Kendisine çıkar sağlayacak olanlara aşırı bir saygı ve hayranlık göstererek yaranmak isteyen (kimse), şaklaban, yağcı, yalaka.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük

bulaşık s. i. 1. Bulaşmış olan, bulaşan.

dalkavuk b.i. 1. Sarıksız kavuk giyen.

Burada anlam önceliğini tespit etmenin kimi zaman çok zor olduğunu da söyleyelim. Nitekim *bir ara* için *Türkçe Sözlük* ilk anlam olarak *kısa bir süre*, ikinci anlam olarak *geçmişte bir zaman* karşılıklarını vermektedir. *Örnekleriyle*

⁶ Sadece, *ahbap, eskâr* gibi madde başlarına *Türkçede teklik olarak kullanılır*, ibaresi konmuştur.

Türkçe Sözlük'te ise geçmişte bir zaman birinci, kısa bir zaman için karşılığı ise ikinci sıradadır. Bunun gibi örnekler:

Türkçe Sözlük

birim *is.* 1. Bir kümenin her elemanı.

ceph *is. Ar. cebhe* **1.** Bir şeyin veya yapının ön tarafta bulunan bölümü, alnaç.

Örnekleyle Türkçe Sözlük

birim *i.* 1. Ölçü; herhangi bir şeyi ölçmek için kıstas kabul edilen değişmez parça.

ceph (cebhe) *i. A.* 1. Harp sâhası, muhârebe edilen, savaş yapılan yer; harekât sâhası, ateş hattı.

Böyle söz varlıkları kitap, dergi, gazete gibi yayınlardan takip edilmeli; istatistiksel verilerle hangi anlamın daha çok kullanıldığı çıkarılmalı ve bu sonuçlardan hareketle verilecek anlamların sözlükteki yeri belirlenmelidir ki bizim sözlüklerimiz için bu daha çok erkendir.

b. *Türkçe Sözlük, -lı -sız, -lık, -ıcı ekleriyle türetilmiş pek çok sözcüğün tek ve temel anlamı için "...sı olan", "...sı olmayan", "...olma durumu" "...işini yapan" gibi tanımlar vermekle yetinmekte, bu sözcükleri potansiyel anlamları ile listelemektedir. peştamallı, azıklı, başaklı, cakalı, akıntılı, akılı, karalı, akıntılı; cakasız, etsiz; akıllık, akıllılık, akıncılık sözcükleri Türkçe Sözlük'te böylesi ele alınan binlerce sözcükten bir kaçıdır... (Uzun 2003: 284) Türkçe Sözlük'ün 1998 baskısı dolayısıyla yazılan bu makalede söylenenler yeni baskı için de geçerli olup aynı yöntem Örnekleyle Türkçe Sözlük'te de takip edilmiştir.*

Türkçe Sözlük

azıklı *sf.* **1.** Azığı olan. **2. mec.** Yoksulları doyuran.

akıntılı *sf.* **1.** Akıntısı olan. **2.** Eğik, eğimli, meyilli.

cakasız *sf.* Cakası olmayan.

etsiz *sf.* **1.** Eti olmayan. **2.** Kuru, sıska, zayıf.

akıllılık, -ğı *is.* Akıllı olma durumu, uyanıklık.

akıncılık, -ğı *is.* Akıncı olma durumu.

düzenli *s.* **1.** Düzeni olan, yerli yerinde, kararlı, tertipli, muntazam. **2.** Sistemli, nizamlı.

Örnekleyle Türkçe Sözlük

azıklı (Sözlükte bu kelime yok.)

akıntılı s. Akıntısı olan.

cakasız (Sözlükte bu kelime yok.)

etsiz s. 1. Eti olmayan, eti az, zayıf, arık, *lâgar. 2. İçinde et olmayan.

akıllılık i. Akıllı olma hâli.

akıncılık i. Ordudan önce düşman saflarına saldıran kuvvetlerin hâli ve sıfatı.

düzenli s. 1. Tertibi düzeni olan, *muntazam. 2. Âhengi ve akordu yerinde.

c. İki sözlükteki tanım farklılıklarından bazılarını aşağıda veriyoruz:

Türkçe Sözlük

beslenmek (nsz) 1. Kendini beslemek. 2. Besleme işine konu olmak.

deli kızın çeyizi gibi bir arada sergilenen ve birbirine yakışmayan (eşya).

bin kalıba girmek birbirine benzeyen birçok iş yapmak, sürekli olarak düşünce değiştirmek.⁷

et tırnak olmak sıkı aile bağı kurmak.

Örnekleleriyle Türkçe Sözlük

beslenmek f. 1. Yiyip içmek, iyi gıda almak.

2. Semirtmek, tavlandırmaq.

3. *mec.* Gelişmek, yetişmek.

deli kızın çeyizi gibi: Hep aynı şekilde olan şeyler için söylenir.

bin kalıba girmek: Birbiriyle alâkasız birçok iş, düşünce değiştirmek.

et tırnak olmak: Birbirinden ayrılmaz olmak, birbirine iyice bağlanmak.

Elinin körü sözü *Türkçe Sözlük*'te ülke, yurt; halk; oba, aşiret anlamlarına gelen *el* (III) madde başı içinde; *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*'te ise organ anlamına gelen *el* (I) içinde yer almaktadır.

2.4. Deyim, Atasözü, Terim Bakımından

a. Her iki sözlükte de deyim ve atasözlerine yer verilmiştir: *dokuz yorgan eskitmek, gönül vermek, kısa kesmek, pireyi deve yapmak, tereciye tere satmak; bugün bana ise yarın sana, davulun sesi uzaktan hoş gelir, hazırda dağlar dayanmaz, taşı sıkısa suyunu çıkarır* gibi.

⁷ “Birbirine benzemeyen birçok iş yapmak, sürekli olarak düşünce değiştirmek” şeklinde tanımlanmalıydı.

Türkçe Sözlük'te *Ali Cengiz oyunu*, *Ali kıran baş kesen*, *Alinin külahını Veliye*, *Velinin külahını Aliye giydirmek*, *Dingonun ahır*, *Hanyayı Konyayı anlamak* gibi özel adlarla kurulmuş deyim ve atasözlerinin sözlükte yer alabilmesi için özel ad madde başı yapılmıştır. Söz gelişi, *Ali Cengiz Oyunu* deyimine yer verebilmek için *Ali*, *Hanya'yı Konya'yı anlamak* deyimine yer verebilmek için *Hanya* sözü madde başı olarak alınmıştır. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *Hanya* madde başı yapılmış; *Ali kıran baş kesen*, *kırmak*; *Ali'nin külahını Veli'ye*, *Veli'nin külahını Ali'ye giydirmek*, *külah* madde başları içerisinde iç madde olarak, madde başındaki kelimenin ilgili deyim, terim veya atasözünün içinde olduğunu gösteren ▲ işaretiyle verilmiş; *Ali Cengiz oyunu* içinse *alicengiz* madde başı yapılmıştır.

b. Her ne kadar her iki sözlükte terimlere yer verilse de *Türkçe Sözlük*'e alınan birçok terimin *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te bulunmadığı yani terim yönünden sözlüğün sınırlı olduğu görülmektedir. Dil bilgisi terimleri olan *bağımlı sıralı cümle*, *bağımsız sıralı cümle*, *bağlaçlı tamlama*, *beklenmezlik fiili*, *bildirme cümlesi*, *bildirme kipleri*, *birleşik cümle*, *birleşik fiil*, *birleşik isim*, *birleşik kelime*, *birleşik zaman*; matematik terimleri olan *bileşik kesir*, *bileşik önerme*, *bire bir eşleme*; biyoloji terimleri olan *bir güzeliler*; coğrafya terimleri olan *birikinti konisi*, *bitki coğrafyası*; kimya terimi olan *birleşme değeri*, *bitkisel kazein*; zooloji terimi olan *bitkimsi hayvanlar*, *boagiller*; botanik terimi olan *biyaprak* *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te yoktur.

2.5. Örnek Cümle Bakımından

İki sözlüğe baktığımızda, MEB'in sözlüğünde *-örnekleriyle* ismine paralel olarak- madde başları için verilen örneklerin, TDK'nin sözlüğüne göre sayı olarak oldukça fazla olduğu görülmektedir:

Örnekleriyle Türkçe Sözlük

beste i. F. 1. Bağlı, bağlanmış.

2. Herhangi bir mûsikî parçasının makamı ve âhengi, nağme, melodi.

Bir lâhzada bir pancur açılmış gibi yazdan

*Bir **bestenin** engin sesi yükseldi Boğaz'dan.*

Y. K. Beyatlı, Kendi Gök Kubbemiz, 126

Kıskanıp gizlenmiş kazâ ve kader

*Belki binden ziyâde **bestesini***

Bize mîrâsı kaldı yirmi eser.

Y. K. Beyatlı, Kendi Gök Kubbemiz, 12

Belki hâlâ o besteler çalınır.

Gemiler geçmeyen bir ummanda.

Y. K. Beyatlı, Kendi Gök Kubbemiz, 17

Bir gün İcâdiye'de veya Sultantepe'de

*Bir **beste** kanatlanır birden olduğun yerde.*

A. H. Tanpınar, Şiirler, 53

***Bestesi** de, sözleri de vatan gayretinin yaktığı yüreklerden çıkmış olsa gerek.*

N. Kemal, Vatan Yahut Silistre, 85

...

Türkçe Sözlük

beste is. Far. *beste* Bir müzik eserini oluşturan ezgilerin bütünü: “*Belki hâlâ o besteler çalınır / Gemiler geçmeyen bir ummanda.*” Y. K. Beyatlı. **beste bağlamak** bestelemek. **beste yapmak** bir müzik eseri yaratmak.

3. İmla Tutumu Bakımından *Türkçe Sözlük* ile *Örnekleyle Türkçe Sözlük*

a. *Türkçe Sözlük* ve *Örnekleyle Türkçe Sözlük*, başka dillerden dilimize geçmiş tamlamaları farklı tutumla yazmaktadır. *Türkçe Sözlük*'te *abıkevser*, *aklıselim*, *şebiarus*, *zâtaliniz*, *sanayiinefise* sözcükleri bitişik yazılırken *Örnekleyle Türkçe Sözlük*'te aynı sözcükler *âb-ı kevser*, *aklı selim*, *şeb-i arûs*, *zât-ı âlî*, *sanâyi-i nefise* şeklinde yazılmıştır.⁸

Burada imla konusunda *Örnekleyle Türkçe Sözlük*'teki bir tutarsızlığı da ifade etmek gerekir. Şöyle ki, *ab* maddesi içerisinde *Türkçe Sözlük*'te *abuhava* şeklinde yazılan sözcük, *Örnekleyle Türkçe Sözlük*'te *âb* maddesi içerisinde *âb u hevâ* şeklinde yazılmış ve *âbuhevâ*'ya gönderme yapılmış, ayrıca sözcük *âbuhevâ* olarak madde başı yapılmıştır. Aynı durum *abd-i âciz* için de geçerlidir.⁹ Fakat *Örnekleyle Türkçe Sözlük* incelendiğinde bu tür tamlamaları *abd-i âciz*, *âb-ı hayat*, *âb-ı Hızır*, *âb-ı zülâl*, *âb u tâb* şeklinde ayrı yazma tutumu gözden kaçmamaktadır.

⁸ *Örnekleyle Türkçe Sözlük âdâbımuâşeret*, *âdâbumûmiye* gibi bazı tamlamaları bitişik yazmıştır.

⁹ *Abd* sözü içerisinde her ne kadar *abdiâciz*'e gönderme yapılsa da sözlükte *abdiâciz* şeklinde bir madde başı yoktur.

b. Madde başlarındaki hece kayıpları *vakit, kti; sabır, -brı; meyil, -yli; şehir, -hri; hasım, -smı; resim, -smi; asıl, -slı; nehir, -hri; beyin, -yni, gönül, -nlü; burun, -rnu; ağız, -ğzi; karın, -rni; boyun, -ynu; göğüs, -ğsü; ünsüz ötümlüleşmeleri açık, -ği; barınak, -ği; kürek, -ği; elek, -ği; araç, -cı; süreç, -ci; söğüt, -dü; itimat, -di; yurt, -du; kitap, -bı; hesap, -bı; lirik, -ği; mikrop, -bu; lort, -du; lastik, -ği; gardırop, -bu; otomatik, -ği; komik, -ği; prensip, -bi; Arapçadan dilimize geçen ve aslında ikiz ünsüz bulunduran kelimelerin yapılarında var olan çift ünsüzlerin çeşitli kullanımlarla ortaya çıkması *hak, -kku; his, -ssi; zan, -nnı; ret, -ddi*; son ünlüsü kalın olmasına rağmen ince sıradan ek alan Doğu ve Batı kökenli kelimeler *menfaat, -ti; saat, -ti; lügat, -ti; feragat, -ti; harf, -fi; hayal, -li; ihtimal, -li; istikbal, -li; rol, -lü; mareşal, -li; festival, -li* biçiminde *Türkçe Sözlük*'te gösterilmiş olup bunlar *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te yoktur.*

c. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'ün birinci cildinin IX. sayfasında, “İmlâda esas itibarıyla, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ‘Türk Dil Kurumu Yayınları: 525, Ankara, 1993’ baskılı *İmlâ Kılavuzu*’na uyuldu; örneklerin imlâsı orijinal şekliyle muhafaza edildi.” denilerek imla konusundaki tutum ifade edilmişse de söz konusu kılavuza birçok yerde uyulmamıştır. Ayrıca, sözlüğün birinci cildinin XVII. sayfasında yer alan *Kaynak Eserler* bölümünde *TDK İmlâ Kılavuzu* yer almamaktadır.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ün *Eser Hakkında Birkaç Söz* başlığı altında yer alan açıklamalarını TDK'nin 1993 baskılı *İmlâ Kılavuzu*'na göre değerlendirelim: *mânevî* (TDK İmlâ Kılavuzu: *manevî*), *ifâde* (TDK İmlâ Kılavuzu: *ifade*), *mânâ* (TDK İmlâ Kılavuzu: *mana*), *türkçe* (TDK İmlâ Kılavuzu: *Türkçe*), *âşıkıyım* (TDK İmlâ Kılavuzu: *âşık, -ği*), *işâret* (TDK İmlâ Kılavuzu: *işaret*), *âdâbımuâşeret* (TDK İmlâ Kılavuzu: *adabımuâşeret*).

Bunlar dışında, *İmlâ Kılavuzu*'na aykırı yazımlardan bazıları şunlardır: *Abbâsî* (*Abbâsî*), *dünyâ* (*dünya*), *tâzelemek* (*tazelemek*), *âbide* (*abide*), *abdesthâne* (*abdesthane*), *acabâ* (*acaba*), *acâyip* (*acayip*), *âcil* (*acil*), *açı ortay* (*açıortay*), *akaid* (*akait*), *akrabâ*¹⁰ (*akraba*), *bâb* (*bap*), *akupunktur* (*aküpunktür*), *bâzen* (*bazen*), *davranışleriyle* (*davranışlarıyla*) vb.

¹⁰ Sözlükte, *akrabalık* biçimindeki madde başında ise uzatma işareti yoktur.

d. *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*'ün *Eser Hakkında Birkaç Söz* bölümünde “*Kat’î, meş’um, vüs’at, cem’an, vak’a, Kur’an* gibi kelimelerde, *telâffuzdan düşmemiş söyleyişleri verebilmek amacıyla kesme “ ’ “ işâreti kullanıldı.*” denilmesine rağmen *kıta, sürât, cüret, sunî* gibi madde başlarında kesme işaretinin kullanılmadığı görülmektedir. Zira burada, özellikle *sun’î* kelimesinde kullanımdan düşmemiş bir söyleyiş özelliğinin olduğu açıktır. *Türkçe Sözlük*'te bu kelimeler *kati, meşum, vüsat, ceman, vaka, Kur’an* şeklinde yazılmıştır.

e. İki sözlüğü nispet îsinin yazımı bakımından değerlendirelim:

<i>Türkçe Sözlük</i>	<i>Örnekleleriyle Türkçe Sözlük</i>
ani	ânî
asli	aslî
Avrupai	Avrupâî
beşerî	beşerî
ciddi	ciddî
coğrafi	coğrâfî
dinî	dînî
edebî	edebî
ezelî	ezelî
felsefî	felsefî
fikrî	fikrî
gayriahlaki	gayriahlâkî
haricî	hâricî
irsî	irsî
maddi	maddî
manevi	mânevî
millî	millî
resmî	resmî
ticari	ticârî
yabani	yabânî
zaruri	zarûrî
zirai	zirâî

f. *Türkçe Sözlük*'te Doğu dillerinden alınan sözlerin özgün yazımı, uluslararası bilim çevrelerinde benimsenmiş bulunan çeviri yazısı alfabesine göre verilmiştir: **alem** is. Ar. ‘*alem*; **hakikat**, **-ti** is. (*haki:kat*) Ar. *óáúîúat*;

Huda öz. is. (*huda:*) *Far.* òudÀ; **hodayinabit** sf. (*huda:yi:na:bit*) *Far.* òudÀy + *Ar.* -î + nÀbit. Bitişik olarak yazılan ve iki kelimesi de aynı dilden olan sözlerin köken bilgisi verilirken iki kelimenin arasına (+) işareti, kelimeye gelen ve yabancı kökenli olan eklerin arasına (-) işareti konmuştur, **şehriyar** is. *Far.* şehir + yÀr; **cihannüma** is. *Far.* cihÀn-numÀ vb. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te bu kelimeler, **alem** ('alem) *i. A.*; **hakikat** (óáúíúat) *i. A.*; **Hudâ**, **Hüdâ** (òudÀ) öz. *F.*; **hudâyînâbit** (òudÀyi nÀbit) *b. s. Osm.*; **şehriyâr** (şehir-i yÀr) *i. F.*; **cihânnümâ** (cihÀn-nümÀ) *b. i. F.* biçiminde gösterilmiştir.

4. Kısaltmalar Bakımından *Türkçe Sözlük* ile *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*

Türkçe Sözlük'te 84, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te 114 kısaltma kullanılmıştır.

Her iki sözlükte kısaltmaları aynı olan kelimeler şunlardır:

Alay (alay yolu), *Alm.* (Almanca), *anat.* (anatomi), *argo* (argo), *ask.* (askerlik), *astr.* (astronomi), *bağ.* (bağlaç), *biy.* (biyoloji), *bot.* (botanik), *Bulg.* (Bulgarca), *ç.* (çokluk), *den.* (denizcilik), *e.* (edat), *ed.* (edebiyat), *eğt.* (eğitim), *Erm.* (Ermenice), *esk.* (eskimiş), *fel.* (felsefe), *fiz.* (fizik), *fizy.* (fizyoloji), *Fr.* (Fransızca), *hkr.* (hakaret yolu), *huk.* (hukuk), *İbr.* (İbranice), *İng.* (İngilizce), *İsp.* (İspanyolca), *İt.* (İtalyanca), *kim.* (kimya), *Lat.*¹¹ (Latince), *man.* (mantık), *mat.* (matematik), *mec.* (mecaz), *mim.* (mimarlık), *müz.* (müzik), *öz.* (özel), *Rus.* (Rusça), *sin.* (sinema), *sp.* (spor), *T.* (Türkçe), *tar.* (tarih), *tıp* (tıp), *tic.* (ticaret), *tiy.* (tiyatro), *tkz.* (teklifsiz konuşma), *TV.* (televizyon), *vb.* (ve benzerleri), *Yun.* (Yunanca), *zf.* (zarf), *zm.* (zamir).

Kısaltma farklılıkları şu biçimdedir:

	<i>Türkçe Sözlük</i>	<i>Örnekleriyle Türkçe Sözlük</i>
Arapça	<i>Ar.</i>	<i>A.</i>
coğrafya	<i>coğ.</i>	<i>coğr.</i>
ekonomi	<i>ekon.</i>	<i>eko.</i>
dil bilgisi	<i>dbl.</i>	<i>dil.</i>
Farsça	<i>Far.</i>	<i>F.</i>
geometri	<i>geom.</i>	<i>geo.</i>
halk ağzında, dilinde	<i>hlk.</i>	<i>halk dili.</i>

¹¹ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *Lât.*

isim	<i>is.</i>	<i>i.</i>
jeoloji	<i>jeol.</i>	<i>jeo.</i>
meteoroloji	<i>meteor.</i>	<i>met.</i>
psikoloji	<i>psikol.</i>	<i>psik.</i>
sıfat	<i>sf.</i>	<i>s.</i>
Slavca	<i>Sl.</i>	<i>Isl.</i> ¹²
sosyoloji	<i>sos.</i>	<i>sosy.</i>
teknoloji	<i>tekno.</i>	<i>tek.</i>
ünlem	<i>ünl.</i>	<i>ü.</i>
yardımcı fiil	<i>yar.</i>	<i>y.f.</i>
zooloji	<i>zool.</i>	<i>zoo.</i>

Türkçe Sözlük'te olup *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te yer almayan kısaltmalar şunlardır¹³:

bl. (bilgişim), *-den* (*-den* durum ekiyle kullanılan fiil), *d.b.* (dil bilimi), *din b.* (din bilgisi), *-e* (*-e* durum ekiyle kullanılan fiil), *-i* (nesnesi *-i* durum eki alan fiil), *kaba* (kaba konuşmada), *Kor.* (Korece), *-le* (*ile* edatıyla kullanılan fiil), *Mac.* (Macarca), *mdn.* (madencilik), *min.* (mineroloji), *nsz.* (nesne almayan fiil), *Port.* (Portekizce), *Rum.* (Rumca), *şaka* (şaka yollu), *tek.* (teknik), *tkz.* (teklifsiz konuşmada).

Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te olup *Türkçe Sözlük*'te yer almayan kısaltmalar şunlardır:

a.ç. (açıklama), *ant.* (antropoloji), *ark.* (arkeoloji), *A.t.* (Arapça tamlama), *at.* (atasözü), *b.* (birleşik), *b. bk.* (buna bakınız), *bib.* (bibliyografya), *bk.* (bakınız), *cer.* (cerrahî), *dey.* (deyim), *din.* (dinî terim), *ek.* (ek-fiil), *elek.* (elektrik), *est.* (estetik terimi), *etnog.* (etnografya), *f.* (fiil), *F.t.* (Farsça tamlama), *gal.* (galat), *Grk.* (Grekçeden), *H.* (Hicrî sene), *hat* (hat sanatı), *hv.* (havacılık), *H.z.* (Hazret-i), *ik.* [iktisat (ekonomi)], *inş.* (inşaat), *koz.* (kozmozografya), *M.* (miladi sene), *m.* (matar), *mar.* (marangozluk), *mit.* (mitoloji), *opt.* (optik), *Osm.* (Osmanlıca), *oto.* (otomobil), *ölm.* [ölüm (yılı)], *ped.* (pedagoji), *res.* (resim), *s.t.* (sıfat tamlaması), *san. tar.* (sanat tarihi), *siy. ve*

¹² *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te *Slav, Isl.* şeklinde kısaltılmış; fakat kelime ı harfi içerisinde değil de i harfi içerisinde *Islav, Slav* biçiminde madde başı yapılmıştır.

¹³ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'ün elimizdeki baskısının ilk üç cildinde *Kısaltmalar* listesine *eğt.* (eğitim terimi) kısaltmasıyla başlanmış; fakat dördüncü ciltte gerekli düzeltme yapılmış ve bu cildin başında eserde kullanılan kısaltmaların tam listesi verilmiştir.

sosy. (siyaset ve sosyoloji), *Süryanice* (Süryanice), *tas.* (tasavvuf), *ter.* (terim), *teşm.* (teşmil yoluyla), *trig.* (trigonometri), *vet.* (veterinerlik).

5. Özel İşaretler Bakımından *Türkçe Sözlük* ile *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*

Türkçe Sözlük'te kullanılan işaretler şunlardır:

: Uzun okunan heceye gösterir: elâ:, ka:til, a:let, a:lem, raki:p

‘ Vurgulu heceyi gösterir: gü‘zün, ça‘bucak, a‘nsızın

→ Madde başı gönderme işareti

Örnekleleriyle Türkçe Sözlük'te kullanılan işaretler şunlardır:

● Madde başındaki kelimenin, ilgili deyim, terim veya atasözünün başında olduğunu gösterir.

▲ Madde başındaki kelimenin ilgili deyim, terim veya atasözünün içinde olduğunu gösterir.

→ Bakılması gereken kelime veya deyim gösterir.

6. Cilt ve Sayfa Sayısı Bakımından *Türkçe Sözlük* ile *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*

Türkçe Sözlük, 2244 sayfadan oluşan tek ciltlik bir sözlük. *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük*, toplam 4 cilt. 1. cilt 884 sayfa, 2. cilt 885'ten 1835'e kadar, 3. cilt 1837'den (aradaki bir sayfa yani 1836 atlanmış) 2386'ya kadar, 4. cilt 2387'den 3337'ye kadar devam ediyor.

7. Sonuç

Sözlük çalışmasına geçmeden önce, çalışmada görev alacak ekibin, üzerinde anlaşabilecekleri ortak bir yöntem belirlemesi gerekir. (Boz 2006: 31) Dolayısıyla sözlükçülük düzenli, ilkeli ve sistemli bir çalışmaya ihtiyaç duymaktadır. Diyebiliriz ki sözlük bilimi dilin en zor alanlarından birisidir. Sözlüklerde yer alacak en küçük bir hata bile dile zarar verebilecektir. Bu itibarla, *Örnekleleriyle Türkçe Sözlük* aceleye getirilmiş bir sözlük olarak önümüzde durmaktadır. Sözlüğü hazırlayan komisyon üyelerinin birbirleriyle kopuk bir şekilde çalıştığı, sadece madde başlarıyla iç maddelerin oluşumundaki tutarsızlıklardan bile hemen anlaşılmaktadır.

Tanımlamada dildeki kullanım sıklığına çoğunlukla dikkat edilmemesi, imladaki tutarsızlıklar, aynı söz varlığının birkaç yerde sözlüğe alınması, sözlükte bulunan terim sayısının çok sınırlı olması, sözlüğün ilk üç cildindeki

listede kısaltmaların eksik verilmesi ve birçok yerde anlam verirken *Türkçe Sözlük*'ü tekrar etmesi sözlüğün diğer zayıf yönleridir.¹⁴

Türkçe Sözlük ise eksiksiz bir sözlük olmamakla birlikte *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'e göre daha tutarlıdır. Yeni bir anlam kazanmasa da fiillerin isim biçimlerinin ve çatı ekleriyle kurulmuş biçimlerinin sözlüğe alınması, bize göre sadece sözlüğün oylumunu artırsa da, bu bir tercihtir ve sözlüğü hazırlayanların 'yöntem'idir. Zaten iki sözlük arasındaki en belirgin fark budur. *Türkçe Sözlük* yöntemli başka bir deyişle sistemli bir sözlüktür. Bu da, Türk Dil Kurumunun altmış yılı aşkın bir sözlük geleneğinden kaynaklanıyor olsa gerek. *Bugün farklı amaçlar doğrultusunda hazırlanan farklı sözlük türlerinin varlığı söz konusudur. Hangi türde olursa olsun sözlük, amacın belirginleştirilmişinden, madde başlarının düzenlenmesine ve tanımların verilmesiyle madde başı için temel anlam ve ilgili yan anlamların kullanım sıklığına göre sıralanışına kadar daha pek çok konuda özenli, ilkeli ve yöntemli bir çalışmayı gerektirmektedir.* (Uzun 1999: 54)

Elbette bu alanda yapılacak her bir çalışma, dil hazinemizin bütün zenginliği ile ortaya çıkmasına büyük katkılar sağlayacaktır. Ama her sözlük öncekilerin bir tekrarı olmamalı; imla bakımından dilde bir karışıklığa kapı aralanmaması için de bu açıdan bir birlik gözetilmelidir. En önemlisi de, bu türden çalışmalar aceleye getirilmemelidir, diye düşünüyoruz. Nitekim, *İngilizce Collins Co-build sözlüğünün veri toplama süresi 20 yılı aşmıştır.* (Kocaman 1998: 112)

Sözlük bilimi uygulama ve kuramı birleştiren çok yönlü bir çalışma alanıdır. Çağdaş, güvenilir sözlüklerin öncelikle dil bilimi bulguları ve yöntemleriyle temellendirilmeleri gerekir. (Kocaman 1998: 112) Dilimiz, ancak bu niteliklerdeki çalışmaların sonunda elde edilecek kusursuz sözlüklerle, beklediğimiz aydınlığa ve kesinliğe kavuşacaktır.

¹⁴ Ayrıntılar için bk. M. Ali Tanyeri, "*Örnekleriyle Türkçe Sözlük Üstüne*", İlmî Araştırmalar, s. 13, İstanbul 2002: 201-222.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1998), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- Boz, Doç. Dr. E. (2006), “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunları, Tartışmalar ve Öneriler”, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, İstanbul: Divan Yayınevi, 9-46.
- İlaydın, H. (1953), Sözlüklerimize Dair, *Türk Dili*, Aralık, 27: 127-132.
- Kocaman, A. (1998), “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük”, *Kebikeç* 6: 111-113. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (1 ve 2. ciltler 1995, 3 ve 4. ciltler 1996) Ankara: MEB Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: TDK Yayınları.
- Uzun, L. (1999), “1945’ten Bu Yana Türkçe Sözlükler”, *Kebikeç* 7-8: 53-57.
- Uzun, N. E. (2003), “Modern Dilbilim Bulguları Işığında Türkçe Sözlüğe Bir Bakış”, *Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu 2003, Mustafa Canpolat Armağanı* (Yayımlayanlar: Aysu Ata, Mehmet Ölmez), Ankara: 281-293.